

<http://www.jyu.fi/library/tutkielmat/469/>

MITTELEUROPA - EIN GESPENST GEHT HERUM
Mitteleuropa-käsite 1900-luvulla

Sari Kärkkäinen
Jyväskylän yliopisto
Valtio-opin pro gradu-tutkielma
Syyskuu 1997

Mitteleuropa - Ein Gespenst geht herum. Mitteleuropa-käsite 1900-luvulla

Sari-Maarit Hannele Kärkkäinen

Valtio-oppi

Syyskuu 1997

Jyväskylän yliopisto

85 sivua + liitteet (3 kpl)

Tässä empiirisessä pro gradu -tutkielmassani olen tutkinut Mitteleuropa-käsitteen sisällön vaihteluita synkronisesti eli historian eri ajankohtina. Luettavuutta helpottaakseni olen jakanut Mitteleuropa-käsitteen kannalta toisistaan erottuviin ajanjaksoihin: 1850-1918, 1919-1945, kylmän sodan aikakauteen, 1980- ja 1990-lukuun. Tämän lisäksi olen käsitellyt 1900-luvun kirjoittajien näkemyksiä Mitteleuropan varhaishistoriasta ja maantieteellisistä rajoista.

Primääri lähteenä olen vuosisadan alun osalta käyttänyt valtiomies ja pastori Friedrich Naumannin (1917) teosta ”Mitteleuropa”, joka on alansa klassikko. Natsiaikaa tutkin amerikkalaisen historioitsijan Henry Cord Meyerin (1955) teoksen ”Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945” kautta. Kylmän sodan tilannetta ja tunnelmia kuvaa osuvasti unkarilaisen filosofin ja kirjailijan György Konradin (1985) ”Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen.” 1980-1990 -lukujen osalta olen tutkinut Itävallassa julkaistavan yhteiskunnallisen aikakauslehden Europäische Rundschau ja saksalaisen turvallisuuspoliittisen aikakauslehden Aussenpolitikin tekstejä.

Tutkielmassani olen käyttänyt fenomenologian, poliittisen historian ja sosiologian tutkimusmetodeja. Metodologian osalta olen tukeutunut historiantutkimuksen osalta Kari Palosen ”Teksteistä politiikkaan”-teokseen ja fenomenologian kohdalla Briitta Koskiahon käsityksiin teoksessa ”Ohi, läpi ja reunojen yli. Tutkimuksenteon peruskysymyksiä”. Fenomenologisen perusasettelun kautta olen lähtenyt tutkimaan aihettani avoimin mielin ilman teorioiden painolastia. Tämä metodi sopii erityisesti historialliseen ja yhteiskunnalliseen tutkimukseen. Historiallisessa metodissa olen huomionut muun muassa kontekstuaalisen barrikadin eli ajallisen ja kulttuurisen välimatkan tutkittavan ja tutkijan välillä. Myös aikaisempien tulkintojen jälkiviisauden välttäminen on osa historiallisen tutkimuksen problematiikkaa. Vuosisadan pituisen historian prosessin hallitseminen on vaativa haaste.

Tarkoitukseni on makrohistoriallisen tutkielmani myötä ollut ottaa selvää siitä, mistä Mitteleuropa-keskustelussa ja -käsitteessä on tämän vuosisadan aikana ollut kysymys. Halusin ottaa selvää siitä, miksi Mitteleuropa nousi jälleen esiin 1980-luvulla, mitä argumentteja keskustelussa on käytetty ja ketkä aiheesta ovat kirjoittaneet. Olen pohtinut sitä, millaiseksi Mitteleuropan olemus pitäisi oikeastaan ymmärtää: onko se maantieteellinen, geopoliittinen, talouspoliittinen, kulttuurinen vai turvallisuuspoliittinen käsite.

Tutkielman edetessä olen tullut siihen johtopäätökseen, että Mitteleuropa on ennen kaikkea geopoliittinen käsite. Naumannin tulli-yhteistyöhanke on vuosisadan mittaan kanavoitunut alueellisiin yhteistyöjärjestöihin kuten Keski-Euroopan aloitteeseen ja Keski-Euroopan vapaakauppa-alueeseen CEFTA:an. Naumannin Mitteleuropa tosin sisälsi myös voimakkaita turvallisuuspoliittisia aineksia ja oli tarkoitettu valtioliitoksi Saksan ja Itävalta-Unkarin välille. Natsi-Saksassa Mitteleuropasta otettiin käyttöön ajatus Drang nach Ostenista, saksalaisten sukukansojen pelastamiseen verhottu ekspansio itään päin. Toisen maailmansodan jälkeen Mitteleuropalle ei jäänyt tilaa, kun Neuvostoliitto ja läntiset voittajavallat jakoivat Euroopan itään ja länteen. Mitteleuropa jäi tämän jaon tulehtuneeseen rajapintaan, kun maantieteellinen Keski-Eurooppa häipyi bipolaarisen valtataistelun jalkoihin. 1980-luvulla Mitteleuropa-keskustelu heräsi uudestaan henkiin ennen kaikkea György Konradin ja kirjailija Milan Kunderan kirjoitusten myötä. Myös Europäische Rundschau lehdillä käytiin kiivasta keskustelua aiheesta. Näen tämän 1980-luvulla alkaneen keskustelun myös Naumannin ajalle ominaisena historiallisen käänteen merkkinä. Glasnost ja perestroika antoivat 1980-luvulla toivoa kylmän sodan lieventymisestä, joten itäblokin maissa ja Itävallassa uskaltauduttiin pohtimaan keskieuropalaista yhteistyötä. 1990-luvulla Mitteleuropa kuitenkin joutui Euroopan unionia ja Pohjois-Atlantin puolustusliittoa Natoa koskevan keskustelun jalkoihin Itäisessä Keski-Euroopassa. Toraisat maat alkoivat kilpailla keskenään pääsystä Euroopan unionin yhteyteen, jolloin kaikki keskieuropalaiste yhteistyömuodot ovat jääneet paitsioon. Mitteleuropa-keskustelu näyttää toistaiseksi jälleen päättyneen.

Avainsanat: Mitteleuropa-keskustelu ja -käsite, 1900-luku, poliittinen historia, fenomenologia, alueellinen yhteistyö, Friedrich Naumann, Europäische Rundschau

1.	JOHDANTO.....	1
1.1	Tutkielman aihepiiri.....	1
1.2	Tutkielman aineisto ja katsaus aiempiin tutkimuksiin...	3
1.3	Tutkielman metodologinen kehys.....	6
1.4	Mitteleuropan maantiede.....	9
2.	MITTELEUROPA-KÄSITTEEN HISTORIA.....	12
2.1	Mitteleuropan varhaishistoria.....	12
2.2	Mitteleuropa 1850-1918.....	20
2.3	Mitteleuropa 1919-1945.....	35
2.4	Mitteleuropa kylmän sodan aikaan.....	38
2.5	Mitteleuropa 1980-luvulla.....	43
2.6	Mitteleuropa 1990-luvulla.....	53
3.	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	67
	Lähdeluettelo.....	75
	Primääriaineisto.....	75
	Sekundääriaineisto.....	81
	Henkilöluettelo.....	82
	Liitteet	
	Kuva 1. Alueitten Eurooppa.....	86
	Kartta 1. Jagellonien valtakunta ja saksalaisroomalainen valtakunta 1400-luvulla.....	87
	Kartta 2. Keski-Eurooppa maailmansotien välillä 1918-1939.....	88

1. JOHDANTO

1.1 Tutkielman aihepiiri

"Ein Gespenst geht um: Mitteleuropa". Näin siteeraa ulkoministeri Erhard Busek, itävaltalaisen Mitteleuropa-debatin henkilöitymä, ja vertaa Mitteleuropa-keskustelun heräämistä rauhattomana kiertelevään historialliseen haamuun. (Busek 1988, 15) Mitteleuropasta on tullut 1980-luvun puolivälistä lähtien kulttikäsite (Coudenhove-Kalergi 1986, 133). Se ponnahti esiin itävaltalaisessa ja sen naapurimaiden lehdistössä ja kirjallisuudessa, joissa aihetta ovat pohtineet eri alojen tutkijat, kirjailijat, journalistit ja poliitikot.

Mitä Mitteleuropa oikein on: onko se myytti vai reaalipoliittinen entiteetti? Millainen on Mitteleuropa-käsitteen historia? Miksi Mitteleuropa nousi puheenaiheeksi juuri 1980-luvulla? Ketkä Mitteleuropasta ovat päällimmäisinä kirjoittaneet? Nämä kysymykset heräsivät miellesäni, kun Mitteleuropa-käsite osui silmiini tuon tuostakin Europäische Rundschau, itävaltalaisessa aikakauslehdessä. Kysymys ei näyttänyt olevan pelkästään geopolitiikasta eikä talous- tai turvallisuuspolitiikasta. "Mitteleuropa" alkoi kasvaa ja syventyä joka suuntaan; se ei näyttänytkään olevan vain 80-luvun tuote eikä edes 1900-luvun, vaan tuntui ulottavan juurensa kauas Euroopan historiaan. Mitteleuropa-käsitteen tutkiminen on haaste, sillä kirjoituksista sille ei heti löytynyt yksiselitteistä eikä yhtenäistä mielipidettä tai määritelmää.

Yhdysvaltojen armeijan entisen neuvonantajan Henry Cord Meyerin "Mitteleuropa is a semantic confusion", semanttinen hämmennys (Busek 1990, 3). Samaa mieltä on Vesa Saarikosken mukaan myös englantilainen Itä-Euroopan politiikan tutkija ja kolumnisti Timothy Garton Ash (Saarikoski 1996, 95). En nielaise näitä mielipiteitä sellaisenaan vaan yritän tutkielmani myötä selvittää, mihin he näkemyksensä perustavat. Haluan myös selvittää, mitä muut kirjoittajat Mitteleuropalla käsittävät. Minua kiinnostaa se, miten tämän keskustelun voi sijoittaa laajempaan yhteyteen Euroopan historiassa ja poliittis-

taloudellisessa tilanteessa.

Tutkielmani lähtee liikkeelle siitä olettamuksesta, että Mitteleuropa on historiallinen alue, jonka menneisyys ulottuu 1900-lukua kauemmaksi. Kirjoittajien historiallisen kaihon takaa saattaa paljastua yritys muuntaa Itävalta-Unkarin aikainen rauhan tilanne demokratiaan pyrkivän eurooppalaisen valtioyhteisön rakenteille sopivaksi yhteistyöksi naapurivaltojen kanssa. Kyse olisi valtioiden välisen talous- ja turvallisuusyhteisön luomisesta soveltamalla vanhaa mallia moderneihin oloihin. Käsittäakseni Mitteleuropa-keskustelu liittyy myös jotenkin laajempaan Eurooppa-keskusteluun, jossa käsitellään kylmän sodan jälkeisen Euroopan turvallisuuspoliittista ja taloudellista asemaa sekä eurooppalaista identiteettiä.

Luon katsauksen Mitteleuropan historiaan niin alueena kuin käsitteenäkin kronologisessa järjestyksessä, jolloin yritän parhaani mukaan tiedostaa kulloisenkin historiallisen kontekstin. Vertailen Mitteleuropa-käsitteen erilaisia tulkintoja diakronisesti eli saman käsitteen vaihtelua historian eri ajankohtissa. Yritän näin hahmottaa sitä, mitä keskustelussa on muuttunut sitten vuosisadan alun ja mikä on edelleen samaa. Keskityn ensisijaisesti vuosisadan alkuun sekä 1980- ja 1990-luvulla uuteen kukoistukseen nousseeseen Mitteleuropa-keskusteluun, sillä näihin periodeihin Mitteleuropa-debatti näyttää keskittyvän. Kiinnostava sivujuonne on vertailla Mitteleuropalle läheistä sukua olevien termien kuten Itäisen Keski-Euroopan, Välieuroopan ja Kolmannen Euroopan välisiä merkityseroja. Niiden käytön oletan riippuvan historiallisesta ja poliittisesta tilanteesta sekä käsitteen käyttäjän tarkoitusperistä ja kansallisuudesta.

Mitteleuropaa voisi tutkia monelta muultakin kannalta. Tarkempaa analyysiä voisi tehdä siitä, ketkä Mitteleuropasta ovat eri maissa kautta aikojen kirjoittaneet ja mitä Mitteleuropa merkitsee eri maissa kuten Itävallassa, Saksassa, Puolassa, Ranskassa tai Venäjällä. Myös käsitteen syntyhistoriaan tai käyttöyhteyksiin ennen 1900-lukua voisi keskittyä. Alunperin tutkielmani lähti käyntiin kiinnostuksestani Keski-Euroopan alueellisiin yhteistyöjärjestöihin, jotka myös ovat

oma lukunsa.

1.2 Tutkielman aineisto ja katsaus aiempiin tutkimuksiin

Runsauden pulan edessä olen karsinut kirjallisuutta eri tavoin. Mitteleuropa-tutkimus painottuu historian tutkimukseen. Olen valinnut lähdekirjallisuudekseni tälle vuosisadalle keskittynyttä aineistoa. Olennaisen materiaalin erottamiseen vähemmän olennaisesta on ollut problemaattista. Lisäksi aiheen laajuus on mielestäni vaatinut raakaa rajausta; minun tapauksessani tämä on merkinnyt rajanvetoa saksankieliseen keskusteluun ja lähdekirjallisuuteen. György Konradin teos luo näkökulman myös slaavilaiseen Mitteleuroopaan. Näkemykseni Mitteleuropasta ei siis missään tapauksessa ole kattava vaan tuo esiin ennen kaikkea Saksan ja Itävallan näkemykset.

Primääriaineistoni kattaa eri lähteitä läpi 1900-luvun. Aloitan Mitteleuropan tarkastelun vuosisadan alusta, ja tukeudun tässä saksalaisen poliitikon ja pastorin Friedrich Naumannin (1917) aikanaan hyvin vaikutusvaltaisen Mitteleuropa-kirjan konstruktion saksalaisvetoisesta Mitteleuropasta. Naumannin aikaan Mitteleuropa oli kaikkien huulilla, ja siitä kirjoittivat myös muut poliitikot ja historioitsijat kuten tsekkiläinen historioitsija Frantisek Palacky, jonka ensimmäiset Mitteleuropa-tutkimukset löytyvät jo 1800-luvun puolivälistä (Ks. esim. Kreisky 1990, 31-32). Naumannin teos on Mitteleuropa-aihepiirin kiistaton klassikko, ja siihen viittaavat kirjoituksissaan monet 1980- ja 1990-luvun Mitteleuropa-kirjoittajat. Amerikkalaisen historioitsijan Henry Cord Meyerin (1955) "Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945" on erinomaisen kattava kuvaus Neumannin aikaisesta Mitteleuropa-keskustelusta. Meyerin tulkintoja tulen käsittelemään laajasti. Teos on arvokas myös sekundäärilähteenä lähdekirjallisuusviitteittensä osalta¹. Meyerin teos käy yksityiskohtai-

¹ GERLOFF, W., 1915, Der wirtschaftliche Imperialismus und die Frage der Zollvereinigung, Stuttgart; GÜRTLER, A., 1916, Österreich-Ungarn ein Schema für Mitteleuropa, Graz; KAUTSKY, KARL, 191, Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, Stuttgart; LEUTWEIN, P., 1917, Mitteleuropa-Mittelafrika, Dresden; VON PHILIPPOWICH, EUGEN, 1915, Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn und die Verständigung mit Deutschland, Leipzig.

sesti läpi myös muut Mitteleuropa-keskustelun aikaiset lähteet kuten aikakauslehdet. Mielenkiintoisia viittauksia natsi-Saksan Mitteleuropa-kirjallisuuteen löytyy erityisesti teoksen alaviitteistä (Ks. esim. Meyer 1955, 14). Meyerin kautta tutkinkin myös Hitlerin ja natsien Neuropa-rakennelmaa.

Tšekkoslovakian ensimmäisen presidentin Tomas Garrigue Masarykin aina 1940-luvulle saakka sijoittuviin kirjoituksiin slaavilaisesta Keski-Euroopasta ei tässä yhteydessä ole mahdollista keskittyä. Masarykin "Das neue Europa"-teos (1922) on keskittynyt pohtimaan pangermaani-suuden olemusta ja pienten slaavilaisten valtioiden asemaa Euroopassa. Vesa Saarikoski (1996) hahmottaa Mitteleuropa-keskustelua osittain juuri Masarykin kirjoitusten pohjalta. Masaryk oli merkittävä Naumannin Mitteleuropan vastustaja.

1980-luvulla Mitteleuropa-käsite kaivettiin uudelleen esiin, tällä kertaa unkarilaisen yhteiskuntafilosofin ja kirjailijan György Konradin (1985) "Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen"-teoksessa sekä tsekkiläisen kirjailijan Milan Kunderan Mitteleuropa-kirjoituksissa. Keskityn tässä pro gradussa toisinajattelijaksi julistautuneen Konradin teokseen käsitellessäni kylmän sodan aikakautta ja Mitteleuropaa. Se tuo tuulahduksen ajasta ennen glasnostia ja perestroikaa. "Antipolitik" luo näkökulman Mitteleurooppaan laajemminkin kuin vain Saksan ja Itävallan kannalta. Vesa Saarikoski (1996) puolestaan jättää Konradin käsittelemättä keskittyen Kunderan paljon lainattuihin kirjoituksiin.

1980-luvulla julkaistuista esseekokoelmista keskityn käsittelemään "Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse"-kirjaa. Siinä eri maiden politiikantutkijat, sosiologit, historioitsijat, journalistit ja poliitikot pohtivat käsitystään Mitteleuropasta. Itävallan liittokansleri Bruno Kreiskyn (1990) "Eurooppalaisen muistelmat" taas on toiminut keskieuropalaiseen tunnelmaan virittäjänä; sen avulla olen päässyt kiinni itävaltalaisesta elämäntavasta sekä historiallisista tapahtumista ja henkilöistä aina vuosisadan alusta lähtien. Historiallisena totuutenahan sen niinkuin Naumannin-

kaan kirjan sisältöä ei tietenkään voi pitää. Itävallan pitkäaikaisella liittokanslerilla "keisari Kreiskylla" (1911-1990) oli mahtava vaikutusvalta niin Itävallassa kuin maailmanpolitiikassakin, ja hänen ajatuksiinsa tutustuminen varmasti laajentaa tajuntaa.

1980- ja 1990-luvun primäärilähteenä tukeudun pääasiallisesti Europäische Rundschau-julkaisuihin. Tämä Itävallassa julkaistava yhteiskunnallinen aikakauslehti on pitänyt yllä keskustelua Mitteleuropa-teemasta 1980-luvun puolivälistä lähtien. Sen toimituskunnassa on edustettuna mittavasti Itävallan poliittista ja diplomaattista eliittiä ja kirjoittajina alkuperältään keskieurooppalaisia mutta ympäri Eurooppaa asustavia tutkijoita, journalisteja, kirjailijoita, diplomaatteja ja poliitikkoja.

Kansainvälisten suhteiden tutkimukseen keskittyvä saksalainen tieteellinen aikakauslehti Aussenpolitik aloitti keskisen Euroopan tilanteen hienovaraisen käsittelyn vasta vuonna 1991. Tämä primäärilähteeni on käsitellyt aihetta toisesta näkövinkkelistä ja toisin termein kuin kulttuuristakin kiinnostunut Europäische Rundschau; Aussenpolitik keskittyy linjansa mukaisesti Mitteleuropan turvallisuus- ja talousulottuvuuden analysoimiseen. Kirjoittajien pohdinnat perehdyttävät saksalaiseen Mitteleuropa-keskusteluun, jossa Mitteleuropakäsittettä ei juuri käytetä. Aussenpolitik puhuu mieluummin Zentraleuropasta. 1980-luvun saksalaista näkökulmaa Mitteleuropan tarkastelun lisäksi slaavilaiseen historiaan perehtyneen saksalaisen tutkijan Karl Schlögelin (1986) "Die Mitte liegt Ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa"-kirjaseen pohjalta.

Primääriaineistoni siis jakautuu kuvaamaan 1900-luvun Mitteleuropakäsittettä seuraavasti: Friedrich Naumannin (1917) "Mitteleuropa" ensimmäisen maailmansodan aikaa ja Mitteleuropan varhaishistoriaa, Henry Cord Meyerin (1955) teos aikaväliä 1850-1945, György Konradin (1985) teos kylmän sodan aikakautta ja lopulta Sven Papcken ja Werner Weidenfeldin (1988) toimittama teos, Aussenpolitik -lehdet sekä Europäische Rundschau -lehdet 1980- ja 1990-lukuja sekä hieman aiempaakin aikaa.

Aiempi Mitteleuropa-tutkimus on keskittynyt 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun. Näissäkin Mitteleuropalla on ollut varsin vaihtelevat määritelmät ja lähestymistavat. Tässä tutkielmassa niin primäärikuin sekundäärilähteenä käyttämäni amerikkalaisen historioitsijan Henry Cord Meyerin (1955) teos sisältää runsaasti viittauksia vuosisadan alun Mitteleuropa-kirjallisuuteen. Mikä siitä on tieteellistä historiankirjoitusta ja mikä selkeää propagandaa ja fiktiota, onkin vaikeampi erottaa. Lukuisat tässä tutkielmassa siteeratut kirjoittajat ovat Itä- ja Keski-Euroopan historiaan erikoistuneita historioitsijoita. Viimeisintä Mitteleuropa-tutkimusta edustavat Vesa Saarikosken kirjoitukset². Hän lähestyy aihetta alueellistumis-teorian kautta.

1.3 Tutkielman metodologinen kehys

Tässä empiirisessä, kvalitatiivisessa ja vertailevassa tutkielmassa tarkastelen valikoitujen kirjallisuuslähteiden kautta systemaattisesti Mitteleuropa-käsitteen muutoksia 1900-luvulla. Tutkielmani voi luonnehtia fenomenologista metodia noudattavaksi poliittisen historian työksi. Lähestymistavassani fenomenologista on se, että pyrin lähestymään aihetta puhtaalta pöydältä ilman teorian painolastia (Koskiahon 1990, 39). Fenomenologian mukaan ihminen ei havaitse kohdetta itseään ympäröivää maailmaa tarkastellessaan, vaan se välittyy aina hänen havaintorakenteensa mukaisena. Tämä on tyypillistä historiankirjoitukselle ja historiankirjoittajien subjektiivisille näkemyksille varsinkin kiistelevässä Mitteleuropa-keskustelussa. Tutkimuksen objektia ja subjektia siis on vaikea erottaa toisistaan. (Koskiahon 1990, 34) Mitteleuropa on tämän lähestymistavan mukaan muuttumaton, vaikka se ei empiirisesti olisikaan olemassa (Koskiahon 1990, 39). Fenomenologinen metodi on tutkija Briitta Koskiahon (ibid.) mukaan oleellisen paljastamista eliminoimalla tutkimusperinteen, hypo-

² SAARIKOSKI, VESA, "Regional Alternatives: The Breaking of the Europe Between?", 228-256. Teoksessa CLIVE ARCHER and OLLI-PEKKA JALONEN (toim.), 1995, Changing European Security Landscape, Tampere Peace Research Institute, Research reports nro 63: Tampere; SAARIKOSKI, VESA, "Väli-Eurooppa: geokulttuurinen ja historiallinen näkökulma Venäjän ja Saksan välisen Euroopan nykytilaan", 97-140. Teoksessa JYRKI KÄKÖNEN (toim.), 1994, Euroopan murroksia, Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tutkimuksia nro 55: Tampere.

teesien ja päätelmien vaikutus. Asettamani hypoteesit toimivat kuitenkin löysinä tukipisteinä, joita lähden tutkimaan avoimin mielin. En oleta niiden välttämättä edustavan tutkimuskirjallisuudesta lopulta paljastuvaa näkemystä vaan olen valmis muuttamaan niitä ennemmin kuin taivuttamaan tutkittavien lähdeteosten näkemykset väkivalloin omien lähtöhypoteesieni mukaisiksi.

Moderni tiede perustaa maskuliinisiin arvoihin: tieteen on oltava objektiivista, kriittistä, mielellään kvantitatiivista ja edistyvää. Itse otan vapauden myös käyttää tarpeen tullen feministisen tieteen näkemyksen mallia, joka vapauttaa loogisen ajattelun ehdottomuudesta ja antaa sijaa minulle ominaiselle tyyllillä ajatella psykologiseen spekulatioon ja subjektiivisiin kokemuksiin perustaen. Pysin tuki redusoimaan yleisestä ensin osiin ja sitten konstruoimaan taas kokonaisuuden Mitteleuropa-käsitteestä ja -keskustelusta. Uskon että persoonallisuuteni ja tapani ajatella sopii fenomenologis-hermeneuttisen metodin tieteenfilosofiseen problematiikkaan. Hermeneutiikkaa eli kielen ja kommunikaation symbolista tulkitsemismetodia joudun tutkielmani kuluessa myös käyttämään, enemmän tai vähemmän systemaattisesti. Hermeneutiikka sopii nimenomaan yhteiskuntatieteelliseen ja historialliseen tutkimukseen (Koskiahon 1990, 37). Tutkielmani noudattelee lisäksi perustutkimuksen ominaisuuksia. Se ei pyri sovelletavuuteen vaan yrittää ymmärtää Mitteleuropa-ilmiön syvempiä perusperiaatteita eli mistä siinä oikein on kysymys (Koskiahon 1990, 154). Postmodernismin voi nähdä fenomenologis-hermeneuttisen lähestymistavan uutena suuntana (Koskiahon 1990, 109). Postmodernismi on luonteva ajattelutapa maailmassa, jossa perinteiset yhteiskunnalliset muodostumat joutuvat kyseenalaisiksi. Myös 1990-luvun Mitteleuropa saattaa näyttäytyä osana postmodernistista diskurssia. Tälle diskurssille on tyypillistä kriittisyys ja pluralistisen maailman hyväksyminen.

Poliittisen historian tutkimusmetodini yhdistyy fenomenologiseen perusasenoitumiseen. Työssäni näkyvät limittäin valtio-opin, poliittisen historian, sosiologian ja psykologian tasot. Käsitteeseeni historiallisista prosesseista on voimakkaimmin vaikuttanut sosiologi Risto

Alapuron (1988) "State and Revolution in Finland"-teos³. Siinä yhdistyvät sosiologinen ja poliittinen historiannäkemys. Mitteleuropan tutkimus on ollut keskittynyt historioitsijoiden käsiin. Lähdekirjallisuus on subjektiivisesti painottunut näkökulman riippuen lähinnä kirjoittajan kansallisuudesta ja historiallisesta ajankohdasta. Historiallisten tekstien tulkinnassa ja historiallisessa vertailussa on huomioitava ja varottava tiettyjä piirteitä (Palonen 1988, 67). Yksi näistä on aikaisempien tulkintojen jälkiviisauden välttäminen. Olenaista tiettenkin on sen sijaan asettua parhaansa mukaan kirjoittajan asemaan ja aikakaudelle. Tätä Kari Palonen (1988, 67) kutsuu ennakkoviisauden maksimoinniksi. Koskapa tutkimusaineistoni sisältää viittauksia toisiinsa sekä etenkin Friedrich Naumannin ja György Konradin teoksiin, voin jossakin määrin perehtyä kommentaattoreiden mahdolliseen jälkiviisauteen. On silti myönnettävä, että omalta jälkiviisaudelta on vaikea täysin välttyä, sikäli tulkinnanvaraista kaikki tutkittava historiallinen ja yhteiskunnallinen teksti ja sen tulkitsemisen aina on (Palonen 1988, 72, 75).

Historiallisessa tutkimuksessa primääriaineiston tekstin tulkinnan kontekstuaalisena barrikadina on ajallinen ja kulttuurinen välimatka tutkittavan ja tutkijan välillä, jolloin kontekstin eri merkityksiä voi olla vaikea havaita. Toisaalta tällainen etäisyys keskieurooppalaiseen kulttuuriin ja aina vuosisadan vaihteeseen ulottuvaan aikaan saattaa avata aivan toisenlaisen näkökulman. Tutkittavat kirjoittajat nimittäin ovat olleet sidottuja aikalaisnäkemysiin ja omaan kulttuuriinsa niinkuin myös minä omaani. (Palonen 1988, 73, 76-77) Samoin kuin amerikkalaisilla taloustieteilijöillä on kyky nähdä eurooppalaisessa talouselämässä sellaisia säännönmukaisuuksia, joita kohtaan eurooppalaiset ovat sokeita, samoin voi parhaassa tapauksessa olla minun suhteeni melko kaukaiseen keskieurooppalaiseen kulttuuriin ja historiaan. Suomen kielessä ei edes esimerkiksi ole kahta Keski-Eurooppaa ilmaisevaa käsitettä kuten saksassa, joten Mitteleuropan ja Zentraleuropan kuin myös Mitteleuropa-kirjoittelun merkitystä ja merkittävyttä tutkii avoimin mielin ilman ennakkorasitteita, jos kohta myös ilman laajaa historiallista ja kulttuurista taustatunte-

³ALAPURO, RISTO, 1988, State and revolution in Finland, University of California Press: Berkeley and Los Angeles

musta. "Lähdesidonnainen käsitekieli" kuitenkin vaatii aikalaismerkityksiin pureutumista. Tekstihän viittaa monin paikoin myös itsensä ulkopuolelle, kirjoittajan aiempaan tietämykseen. (Palonen 1988, 82)

Reinhart Koselleckin mukaan Ranskan vallankumouksen jälkeistä historiantutkimusta ovat kuvanneet aivan uudet piirteet; tällöin siirryttiin niin sanotuista topologisista käsitteistä liikekäsitteisiin. Liikekäsitteen mukaan aika on alati liikkeessä eikä historian aiemmista kokemuksista voinut enää muutosten nopeassa tahdissa ottaa samalla tapaa oppia kuin aiemmin. Uusi historia oli luonteeltaan ohjailtavissa, ja kielestä tulee tärkeä poliittisen käyttäytymisen ja tietoisuuden ohjausväline. Historiantutkimuksessa objektiivisuuden naiivin vaatimuksen sijaan hyväksyttiin subjektiiviset piirteet. Aikojen muuttuessa historia kirjoitetaan yhä uudelleen eli historioitsijat luovat itse historiaa. Kuten Saarikoski (1996, 87) sanoo, joustava ja dynaaminen Mitteleuropan ymmärtäminen vaatii tälle aiheelle ominaisen epämääräisyyden ja vaihtoehtoisten historioiden näkemistä.

1.4 Mitteleuropan maantiede

Mitteleuropaa tutkittaessa eteen tulee aina sen fyysisten rajojen määrittely ja määrittelyn vaikeus. Vuoden 1992 jälkeen Eurooppaan on historian hämärästä palannut Keski-Euroopan tai Mitteleuropan alue kylmän sodan aikaisen lännen ja idän rajamaalle. Samalla Itä-Eurooppa on laajentunut idemmäksi. Mitteleuropan raja venyy eri suuntiin katsojasta riippuen: unkarilaisella itään, saksalaisella koilliseen ja itävaltalaisella etelään. Saksalaiset muodostavat toisinaan Puolan ja Baltian maiden kanssa oman Mitteleuropan ja entisen Itävalta-Unkarin alue toisen. Vuosisadan alussa pyrkimys oli kuitenkin nimenomaan yhdistää Saksan ja kaksoismonarkian voimavarat eikä taistella keskenään. Naumann (1917, 68) hahmotteli visiossaan Mitteleuropalle historialliset rajat, jossa ensimmäisen maailmansodan aikainen juoksuhauda frankkien ja saksien välillä Elsass-Lothringenissa oli sama kuin kansainvaellustenkin aikainen länsiraja. Itäraja vain oli alituisen häilyvä (ibid.). Venäjän rinnalle irrottautuneet Itsenäisten Valtioi-

den Yhteisön valtiot kuten Valko-Venäjä ja Ukraina sekä Baltian maiden itsenäistyminen on monimutkaistanut lännen, idän ja keskiosan välistä suhdetta, jos kohta monet näistä maista tai alueista oli sisällytetty varhaisimpiin Mitteleuropa-määrittelyksiin jo vuosisadan alussa. Mitteleuropan määrittely monimutkaistuu edelleen pohjoinen-etelä-akselilla, kun vuosisadan alun määritelmässä Mitteleuropa saattoi ulottua paitsi Japaniin asti myös Nordkapista aina Keski-Afrikkaan (Ks. esim Meyer 1955, 265). Konseptia sotkee vielä Karl Grobe-Hagel (1988, 111), jonka mukaan maantieteellinen Eurooppa jatkuu Euraasiana aina Uraliin saakka, jolloin objektiivisen Keski-Euroopan kohta sattuu Kievin likelle Tshernobyliin.

Arkipuheessa Keski-Eurooppa käsitetään usein horisontaaliseksi osaksi Eurooppaa, joka ulottuu Belgiasta, Hollannista ja toisinaan Ranskan takin aina Puolaan ja Unkariin saakka. Tämä tietysti riippuu näkökulmasta; puhekielessä Saksa ja Puola voivat Välimeren asukkaalle olla jo Pohjois-Eurooppaa. Amerikkalaisen Central Intelligence Agencyn CIA:n⁴ näkemys vuoden 1996 Central Europesta, Keski-Euroopasta, kattaa Saksasta Romaniaan ja aina Albaniaan saakka ulottuvan alueen, johon Sveitsi tai Kreikka ei kuitenkaan enää kuulu. Entisen Jugoslavian alueet kuten Slovenia ja Kroatia kuuluvat Balkaniin eikä niitä juuri koskaan lasketa tutkituissa kirjoituksissa Mitteleurooppaan, vaikka ne kuuluivatkin Habsburg-monarkiaan.

Bondyn (1988, 91) mielestä Sveitsi on Mitteleuropalle terveestä einationalistisesta maasta. Sveitsiä onkin vaikea mielikuvissaan luokitella mihinkään ilmansuuntaan kuuluvaksi, sikäli voimakkaita poliittisia konnotaatioita itään ja länteen liitetään kylmän sodan bipolairisen jaon takia. Baltian maat pääsevät mukaan Mitteleurooppaan harvoissa määritelmässä. "Zwischeneuropa"-teoksen kirjoittaja Giselher Wirsing näki vuonna 1932 Välieurooppana Ranskan ja Neuvostoliiton välisen alueen: Eestin, Latvian, Liettuan, Puolan, Tsekkoslovakian, Unkarin, Jugoslavian, Bulgarian ja Romanian (Schlögel 1989, 11). Saksalaisen historioitsijan Karl Schlögelin mielestä saksalaisille Baltian maat muodostavat myös osan Mitteleuropaa toisin kuin Itävalta-Unkarin

⁴ Internet-osoitteessa http://www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/europe/CEur_pol96.jpg

puolestapuhujien mielestä (ibid.). Puola taas siirtyi suurvaltojen päätöksestä maailmansotien jälkeen lännemmäksi niin, että siitä tuli Mitteleuroopan kuuluva keskisuuri valtio (Buchala 1989, 148). Eräs Habsburg-patriootti kuvasi Mitteleuroopan alueen kolmioksi Danzig-Königsbergistä Triesteen ja Odessaan (Meyer 1955, 111). Skalnikille (1986, 135) Mitteleuropa on suurpirteisesti yhtä kuin Tonavaa ympäröivä Eurooppa (Donau-Europa). Bender (1988, 76) rajaa Mitteleuroopan ankarasti Itävaltaan, Unkariin, Puolaan, Tšekkoslovakiaan ja Saksoihin. Hän vetää Mitteleuroopan itäisen rajan ortodoksiseen uskontoon mutta pitää länsirajan määrittämistä vaikeana (ibid.). Tämä uskonnollinen raja on mielestäni hyvin kuvaannollinen. Katolinen Eurooppa on Mitteleuroopan ydintä 1980- ja 1990-luvulla, vaikka eri alueelliset yhteistyömuodot ovat hyväksyneet muitakin maita jäsenikseen. Muut uskontokunnat kuten islaminusko hyväksyttiin Mitteleuroopaan varsinkin varhaisimmissa Mitteleuropa-versioissa vuosisadan alussa mutta juutalaisuus on jäänyt heikommille, vaika Friedrich Naumannin Mitteleuropassa he ovat olennainen osa sitä. Niiden tasa-arvoista ja yhtäläistä asemaa ydinvaltioiden keskellä voi kuitenkin epäillä, ja nähdä ne suvaitsevaisuuden kaavun alla piililleen imperialistisen strategian peilinappuloina.

Walter Zettlin lainaaman Bruno Kreiskyn mukaan Mitteleuroopaan kuului Saksan, Itävallan ja Sveitsin lisäksi myös Italia, jolle asema lankeaa ainakin taloudellisesti jos ei maantieteellisesti (Zettl 1986, 94). Italian olisi pitänyt Naumanninkin (1917, 30) mielestä taloudellisesti kuulua Mitteleuroopaan mutta sen "latinalainen mentaliteetti" on vienyt eri suuntaan kuin saksalais-slaavilais-unkarilainen mentaliteetti. Alpit-Adria -alueen työyhteisössä (Arbeitsegemeinschaft Alpen-Adria) ja sittemmin Keski-Euroopan aloite -yhteistyössä (Central European Initiative) Italia on 1980-luvun lopulta lähtien ollut jopa aktiivisemmassa asemassa kuin Itävalta konsanaan. Karl Grobe-Hagel (1988, 114) rajaa kylmän sodan aikaisen Mitteleuroopan mielenkiintoisella tavalla. Siihen kuuluisivat kaikki pohjois-etelä -suunnassa idän ja lännen blokkien rajaa vasten osuvat maat mukaanlukien Norja, Ruotsi, Tanska, Jugoslavia ja osa Italiaa (ibid.).

Erhard Busek (1988, 19) ei sen sijaan näe Mitteleuropaa fyysisenä entiteettinä. Mitteleuropalla on aina ollut ja on edelleenkin alati liikkuvat rajat. Tämä johtuu siitä, ettei se ole valtapoliittinen väline vaan pikemminkin henkis-kulttuurinen periaate. Sillä ei saisi olla mitään tekemistä valtiollisten rajojen kanssa, koska sen pitäisi olla nimenomaan rajanylitys (Grenzüberschreitung). (ibid.) "Olellaisista Mitteleuropassa on se, että se sijaitsee keskellä eivätkä sen reunat ole rajattu" (Buchala 1989, 147). Mitteleuropaa ei voi rajata tarkasti; rajojen määrittelijän kansallisuus ja poliittiset tarkoitukset sekä historiallinen ajankohta määräävät melko säännöllisesti sen, miten Mitteleuropa lopulta hahmotetaan. Tämän mukaisesti voidaan puhua useista Mitteleuropeista. Kuten Hans Thalberg'kin sanoo, maantieteellisten rajojen vetäminen Mitteleuropalle on turhaa, kun kyseessä on poliittinen käsite (Thalberg 1986, 4). Siinä tapauksessa, että Mitteleuropa nähdään alueena, se on sitä geopoliittisessa mielessä, ei maantieteellisessä.

2. MITTELEUROPA-KÄSITTEEN HISTORIA

2.1 Mitteleuropa varhaishistoria

Historiankirjoituksella on aina aikaansa ja kirjoittajaansa sidottu ideologinen lähtökohta, ja Mitteleuropan kaltaisella ajatusrakennelmalla on erityisen todennäköisesti kirjoittajistaan riippuvaisia, puolueellisia ja subjektiivisia sisältöjä.

Mitteleuropan historiasta on nähdäkseni kirjoitettu vasta tällä vuosisadalla, joten Mitteleuropa käsitteenä olisikin varsin nuori. Joka tapauksessa Mitteleuropalle on rakennettu kokonainen varhaishistoria. Itävaltalainen historioitsija Herwig Wolfran (1987) aloittaa Mitteleuropan historian tutkimisen jo vuodesta 378 jKr. kirjassaan "Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung."⁵ Sitä ennen muun muassa saksalainen valtiomies ja teologi Friedrich Naumann (1917) on konstruoinut Mitteleuropalle varhaishistorian.

⁵ WOLFRAN, HERWIG, 1987, Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Kremayer & Scherian: Wien.

Tässä luvussa tarkastelenkin eri kirjoittajien näkemyksiä näistä Mitteleuropan varhaishistoriallisista juurista sekä alueen poliittishistoriallisia ominaisuuksia. Sitä on Naumannin lisäksi meidän aikanamme käsitellyt ainakin unkarilainen historioitsija Peter Hanák (1986) sekä amerikkalainen historioitsija Henry Cord Meyer (1955), joiden taustojen erilaisuus ja tarkasteluajankohta tuovat hyvän vertailunäkökulman aiheeseen. Heidän tarkastelutapansa poikkeavat toisistaan monessakin suhteessa; Naumann kehittelee kuvitteellista, toimivaa valtioyhteisöä varsin epätieteellisin ja romanttisin keinoin siinä missä Hanák pyrkii käyttämään objektiivisuuteen pyrkivän historian-tutkimuksen ja sosiologian metodia.

Friedrich Naumann syntyi saksalaiseen pappisperheeseen Leipzigin lähellä itäisessä Saksassa vuonna 1860 ja kuoli 1919. Hän toimi ikänsä saksalaisen työväen puolestapuhujana ja sosiaalipolitiikan uudistajana työväen parissa eri puolilla Saksaa. Naumannin toiminta liberaalipoliitikkona heijasti hänen kahta vahvinta ideologista kannustintaan, sosiaalidemokratiaa ja kristillisyyttä. (ibid., 7-8) Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä hän oli muotoilemassa Weimarin tasavaltaa (Meyer 1955, 295). Naumann myös matkusteli Lähi-Idässä, Pohjois-Afrikassa ja Euroopassa, joten hänen kokemuspäiriinsä ei jäänyt nojatuolimatkailun tasolle toisin kuin hänen monella muulla aikalaisellaan (Naumann 1917, 8).

Naumann kirjoitti Mitteleuropa-teoksensa ensimmäisen maailmansodan aikana ja julkaisi sen vuonna 1915, myös niin sanottuna kansanversiona (Naumann 1917, 7). Teologina Naumannilla voi katsoa olleen hieman toisenlainen tapa analysoida yhteiskuntaa kuin monella muulla senaikaisella valtiomiehellä. François Bondy puhuu "naumannilaisesta Mitteleuropasta", mikä korostaa Naumannin omintakeista näkemystä aiheesta muihin aikansa kirjoittajiin nähden (Bondy 1988, 34). Naumann (1917, 19) oli tietoinen hänen teokseensa kohdistetuista syytteistä, mutta ei näiden ristiriitaisten kriitikkojen ristipaineessa nähnyt syytä muuttaa sen argumentteja tai esitystapaa menettämättä jotakin oleellista teoksen sisällöstä. Jollekulle Mitteleuropa oli liian materialistinen, toiselle taas liian idealistinen; yhdelle itävalta-

laisten ja unkarilaisten kansallisuuskysymysten käsittely ei ollut tarpeeksi saksalaispainotteista kun taas toisen mielestä Naumann katsoi asioita liiankin ahtaasta saksalaisnäkökulmasta. (ibid., 19) Kristillistä taustaa vasten ei kuitenkaan ole syytä epäillä Naumannin melko vilpittöntä yritystä hahmotella inhimillinen suursaksalainen yhteisö, jonka pasifistinen ideologia on tarkoitettu ehkäisemään uuden suursodan syntyä taloudellisen hyvinvoinnin saavuttamisen kautta. Humanistisimmassakaan näkemyksessä ei tosin voi välttyä saksalaisen imperialismin ja herruusajattelun teemoilta: muut kuin germaaniset kansat nähtiin liian alikehittyneinä, pieninä ja hajaantuneina pitämään omin voimin valtiota pystyssä (Rovan 1988, 2). Naumanninkin ajattelussa voi epäilemättä havaita ajalle tyypillisen ja luonnollisena pidetyn imperialistisen ajattelun piirteitä ja viittauksia vuosisadan alussa niin suosittuihin ja tieteellisinä pidettyihin rasistisiin rotuteorioihin. Mitteleuropan rajat häilyivät Berlin-Bagdad -linjasta aina Mittelafrikaan saakka (Meyer 1955, 108). Toisaalta suursaksalaiset⁶ (Grossdeutschen) arvostelivat Naumannia liian ymmärtäväiseksi muita kulttuureja kohtaan! Skalnik (1986, 135) ei näe naumannilaista Mitteleuropaa lainkaan kauniina toiveena. Naumannin konstruktio on mentaliteetiltaan sellainen, että tämän päivän Mitteleuropaa ei tietenkään voisi rakentaa samanlaisen ajattelun varaan. Vuosisadan alun käsityksiä ei monessakaan mielessä voi suoraan verrata modernissa länsimaisessa yhteiskunnassa vallitseviin näkemyksiin.

Mitteleuropa-teos on konstruktio ja visio poliittis-taloudellisesta alueesta. Naumann hahmottelee siinä Mitteleuropan kokonaisuuden; sen historian, poliittisen ja taloudellisen järjestelmän ja kansallisen identiteetin. Naumann myös konstruoi sille varhaishistorian. Tämän mukaisesti Mitteleuropa on pitkän historiansa saatossa ollut kansainvaellusten läpikulkualue, kansallisuusriitojen ja kaikkien suurten henkisten ristiriitojen taistelutanner (Naumann 1917, 69). Ruhtinaiden aikaan ihmisillä oli vielä tunne keskieurooppalaisesta maailmanvallasta, jossa hallitsivat saksalaiset keisarit ja jonka eri osista tultiin vaalipäiville. Tällöin vallitsi erityinen keskieurooppalainen

⁶ "Grossdeutschen", suursaksalaiset, ajoivat Itävallan sisällyttävän Suur-Saksan asiaa, kun taas "Kleindeutschen", piensaksalaiset, suppeamman Preussin valtion ajatusta. Etelä-Saksan osavaltiot ajoivat suursaksalaista asiaa (Meyer 1955, 19).

elin- ja kulttuuriyhteys. Tämä Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta tuntui Naumannin mielestä jälleen ensimmäisen maailmansodan tietämillä näyttävän elämänmerkkejä. (Naumann 1917, 69, 90) Mitteleuropan voi nähdä Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan jatkeena. Myös Grobe-Hagel (1988, 106, 112) pohtii keisarikunnan merkitystä 1900-luvun Mitteleuropalle. Se toimii vähintäänkin alueellisen, kansallisen ethoksen rakennusmateriaalina yhteiseen historialliseen kokemukseen nojautuen. Tällä rinnastuksella Naumann määrittelee Mitteleuropankin, historiallisiin perusteisiin, luonteeltaan ennen kaikkea saksalaiseksi. Mitteleuropa-nimikkeestä jää eksplikoitu saksalaisuus pois, joten siinä on ainakin ulospäin etnisesti tasavertaisempi asennoituminen jäsenkansoihin nähden.

Vuodesta 1517 Westfalenin rauhaan asti riehui katkera, valistuksellinen taistelu heiluttaen senaikaista vallan tasapainoa niin, että se melkein luhistui (Naumann 1917, 91). Sata vuotta Naumannin ajasta taakse päin saksalaiset yhdistyivät jälleen hetkeksi taistellakseen vapautensa puolesta Napoleon ensimmäistä vastaan, jonka myötä keisariaika päättyi. Napoleon työnsi Mitteleuropaa itään ja tsaari Aleksanteri länteen. Napoleonin aika myös politisoi ja demokratisoi oloja, jolloin läntisen vallankumouksen demokraattinen henki eteni kohti itäistä despotismia. (Naumann 1917, 71, 73-74) Naumann hahmottelee Mitteleuropan uhat ja viholliset, yhtäältä länsimaat ja toisaalta Venäjän, jotka ovat aina pitäneet Mitteleuropaa puristuksessaan.

Kaarle Suuri ajatteli vuoden 800 tienoilla germaanisista pikkuvaltioista yhdistäessään kansainvaelluksissa hajonneen vanhan Itä-Roman imperiumin aikaisen järjestyksen. 800-luvulla kuningaskunnaksi yhtyi myös Böömi, johon kuului Itävalta, Steiermark, Kärnten ja Krain. Vuonna 843 Pyhää saksalais-roomalaista keisarikuntaa jaettaessa Ranskaan, Saksaan ja Italiaan kyse ei tietenkään ollut mistään kielellisestä kansallisvaltioiden mukaisesta jaosta vaan sattumanvaraisesta dynastisesta aluejaosta. Kaarle Suuren luoma valtakunta alkoi siis hajota arabien, viikinkien ja unkarilaisten paineessa. Ristiretkien myötä 1100-luvulla saksalainen liikaväestö alkoi työntyä itään päin Elbestä

itään. Jo Otto Suuren aikaan vuoden 962 tietämällä Puola ja Unkari pitivät saksalaisuuden leviämistä uhkana. Ostmark eli nykyinen Itä-valta perustettiin ja asutettiin puskuriksi Saksaa vastaan. 1000-luvulla välienselvittelyn seurauksena Böömi, Puola ja Unkari vannoiivat uskollisuudenvalan Saksan keisarille. 1200-luvulta lähtien osoitautui mahdottomaksi kehittää Saksan keisarikuntaa yhtenäisen kansallisvaltion suuntaan toisin kuin Ranskassa ja Englannissa. Vuonna 1278 muu alueet paitsi Böömi ja Määri päätyivät sodan seurauksena Habsburgien suvulle.

Modernin historia-analyysin Mitteleuropan oletetusta historiasta tarjoaa unkarilaisen historioitsijan Peter Hanákin (1986) artikkeli "Gab es eine mitteleuropäische Identität in der Geschichte?". Se on historiallinen ja sosiologinen analyysi Euroopan eri osien, idän, keskustan ja lännen historiallisten erojen muotoutumisesta, ja muistuttaa Immanuel Wallersteinin keskusta-periferia -teoriaa. Wallersteinin teoria kuvaa, kuinka Itä-Euroopan maat muuttuivat 1500-luvulta lähtien periferiaksi länteen nähden. Taloudellisilla kehitystapahtumilla oli poliittiset vaikutuksensa, jolloin feodaalisista rakenteista kärsineet reunavaltiot jäivät heikoiksi siinä missä kapitalistisiksi kehittyneiden ydinalueiden valtiot olivat vahvoja. Hanákin mukaan yksiselitteisen vastauksen sijaan on tartuttava pitkän aikavälin prosessin rakenneanalyysiin Mitteleuropaa tutkittaessa (Hanák 1986, 116). Hanákilla on tarjota Mitteleuropalle henkinen, taloudellinen ja poliittinen historia tukemaan sen oletettua yhtenäisyyttä ja eroavaisuutta Länsi- ja Itä-Euroopasta. Toisin kuin Naumann, Hanák ei rakenna yhtä myyttistä, romanttissävyyistä keskieuropalaista yhteyttä vihollisia vastaan käytyjen taistojen kautta. Hanák pohtii sitä, miten nämä historian kuluessa niin asynkronisesti toimineet pikkuvaltiot pystyvät nyt elämään synkronisesti.

Hanákin yrittää hahmotella kolmen Euroopan alueen toisistaan erottavat piirteet. Rakenneanalyysin lähtökohdaksi hän ottaa omistusmuodot ja -suhteet (Hanák 1986, 116). Feodalismia (Hochfeudalismus) sopimusperustaisuus ja hierarkkinen riippuvaisuusjärjestelmä muotoili arvonnormit,

⁷ "Onko historiallinen keskieuropalainen identiteetti joskus ollut olemassa?"

jotka vaikuttivat niin mentalitettiin kuin myös todellisiin suhteisiin. Omistusmuotojen suhteen keskiaikainen Mitteleuropa oli läntisen mallin mukainen. Itä-Euroopassa taas ei ollut sopimus pohjaista luonnetta, osittain säilynyttä vapautta ja sen aikaisen kansalaisen (civis) tiettyä autonomiaa. 1500-luvulla agraariorganisaatiot Itä- ja Keski-Euroopassa lähenivät voimakkaasti toisiaan edellä mainituista eroista huolimatta. Ne seurasivat yhtenäistä kehitysmallia, niin sanottua "preussilaista tietä", vääristynyttä kapitalisoitumisprosessia. (ibid., 116-117) Tämän mallin mukaisesti pääoma kasautuu hitaasti, yrittäjyys jää vähäiseksi ja puolifeodaalisista suhteista irtaantuminen säilyttyy suureksi osaksi valtion ja suurtilallisten harteille (Hegedüs 1988, 60). Itä-Euroopan kehityksen yhteydessä ei kuitenkaan voi puhua "toisesta" maaorjuudesta, jossa ensimmäinen muoto säilyi myös 1600- ja 1700-luvuilla (Hanák 1986, 117). Keski-Euroopassa sen sijaan tapahtui ylimeno "toiseen" maaorjuuden muotoon, rahakorkoon (Geldrente). Tämä geneettinen ero johti 1800-luvulla jälleen poikkeamiin, jolloin Itäisen Keski-Euroopan ja Keski-Euroopan maataloudet kaupallistuivat ja yhtyivät mannermaan kapitalistiseen järjestelmään. Hanák näkee lännen, "mannermaan", erillisenä Keski- ja Itä-Euroopasta. (Hanák 1986, 117)

Toisena yhtä tärkeänä historiallisena tekijänä Hanák (1986, 117) näkee kirkon aseman ja ominaispiirteet. Niinpä bysanttilaistyyppiset ortodoksit jäykistyivät muotoihin ja riitteihin, järjestyivät välittömästi valtiovallan alle ja muuttuivat järjestyksen konservatiivisimmiksi valvojiksi. Luonteeltaan joustavampi läntinen kristikunta taas rakensi itsenäisen mahdin ja paavinvallan: maallinen ja kirkollinen valta muodostivat dualistisen vallanjaon. Läntinen kristillisuus sopeutui muutoksiin kuten kerettiläisiin liikkeisiin ja protestanttisuuteen. Tämä dualismi ja myöhemmin pluralismi puolusti lännessä aina Unkaria ja Transsilvaniaa myöten paikallisia vapauksia ja paikallista autonomiaa. Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan ja paavinvallan vuosisatainen taistelu johtivat vaalimonarkiaan, jossa kansanvalta oli yhtä kuin vaaliruhtinaat eikä sien edustanut laajaa säätyvalikoimaa. Tämä antoi henkisen ja materiaalsenkin herätteen alueellisille vapausliikkeille. Luostarikulttuurin systemaattinen,

rationaalinen ja hyödyllinen elämäntapa poikkesi aasialasten ja ortodoksisen kirkon passiivisuudesta. (ibid., 117, 118) Tämä noudattelee samoja ajatuskalkuja kuin saksalaisen yhteiskuntatieteilijän Max Weberin protestanttisen etiikan teoria.

Lännessä keskusvallan moninaiset funktiot kuuluivat keskiajalla paikallisille instansseille (Hanák, 1986, 118). Tyypillinen korporatiivinen sopimus kasvoi alhaalta päin paikallisautonomioiden integroitua. Absolutisminkin aikaan oleellisia paikallisten vapauksien piirteitä kuitenkin säilyi. Patrimoniaaliset kuningaskunnat Mitteleuropassa korvautuivat jo 1200-luvulla säätymonarkialla (ständische Monarchie). Venäjältä puuttuivat tällöin lännessä syntyneet vapaat kuninkaalliset kaupungit, aateliset hallintoalueet ja säätypäivät, jotka tulivat Mitteleuropaankin myöhästyneinä ja vääristyneinä. Niinpä voidaan nähdä, että tällä rakenteella oli Mitteleuropassa ylimenoluonne; lännestä omaksutuilla instituutioilla oli heikko tai olematon kansalaisoikeudellinen pohja. Tämä paljastuu Habsburgien regimien aikana 1600- ja 1700-luvuilla suoritetuista, läntisten absolutististen valtioiden mukaisista yhtenäistämisen- ja modernisaatiouudistuksista, jotka kuitenkin jäivät erittäin puutteellisiksi. (Hanák 1986, 118-119)

Miten keskisen alueen (mittlere Region) kapitalismi sitten poikkeaa läntisestä? (Hanák 1986, 119) Laajalle levinneen näkemyksen mukaan tämän alueen kapitalistinen kehitys ei olisi ollut autonominen vaan synnyttysapua antoi valtio, minkä lisäksi pääoma ja teknologia tuotiin ulkomailta. Hanák kuitenkin väittää, ettei tämä ollut olennainen kehityskulku. Mitteleuropaan modernisoituminen alkoi Hanákin mukaan paljon aiemmin ja ulottui yhteiskunnassa syvemmälle, aateliston ja perinteiset keskiluokat mukaan tempaisten, kuten Itä-Euroopassa. (Hanák 1986, 119, 202)

Mitteleuropaan vallankumoukselliset uudistukset vuodesta 1848 alkaen eivät olleet lainkaan niin radikaaleja kuin ranskalainen esikuvansa uudistukset (Hanák 1986, 202). Venäjällä uudistukset laahasivat selvästi vielä hitaammin. Ranskalaisen vallankumouksen esikuvallinen

vaikutus rajoittui itäisimmillään siis Itävalta-Unkariin. Itävalta-Unkariin rajoittui myös vuonna 1867 uudelleen esitelty parlamentaarinen konstitutionalismi ja porvarillisten vapausoikeuksien järjestäminen. Näitä ei toki voi verrata anglosaksisiin perinteisiin, sillä vuoteen 1867 vallinneen monarkkisen perinteen takia senaikaisellakaan kapealla, laajat kansankerrokset poisrajaavalla parlamentarisminäkemyksellä ei Itävalta-Unkarissa ollut historiallista pohjaa. Hallitsijalla oli edelleen hallitusvaltaa, mutta Hanákin mukaan tämä oli keino pitää etnisesti hajanainen alue koossa. Poliittisesti voi kaksimonarkkia vedota olemaassaolonsa oikeuttavaan syyhyn: se salli liberalismin ja kansan sekä kansojen opetella poliittisen tapakulttuurin normit. (Hanák 1986, 202-203) Voi väittää, että Itävalta-Unkarin keisarikunnan alaisilla ei loppujen lopuksi ollut samanlaista tarvetta vallankumouksellisiin olosuhteiden muutoksiin kuin ranskalaisilla. Itävalta-Unkarissa kansalaisten asema saattoi olla varsin siedettävä eikä tarvetta status quon heiluttamiseen ollut. Kuten François Fejtő (1988, 21) sanoo, Habsburgien aika oli ajoittain brutaalia mutta usein myös valistunutta; sen onnistui sentään rakentaa toimiva hallinto Prahasta Galitsiaan.

Peter Hanák (1986, 116) kuvailee Mitteleuropan alueeksi, joka on aina kuulunut nimenomaan läntiseen ja kristilliseen kulttuuripiiriin. Länsimaat (Okzident, Europa Occidentalis) ei alunperin merkinnyt rajaus-ta itään päin vaan Bysanttia ja Välimeren islamilaista maailmaa kohden. Näihin länsimaihin kuuluivat tuolloin Puola, Unkari ja Kievin alue Venäjää. Vasta 1000-luvulla ortodokseihin liittyneet alueet Balkanin niemimaa ja itäslaavilaiset maat Karpaateilta Kieviin alkoivat erottua länsimaista. Jako vakiintui 1200-luvulla. Keskinen osa kuului alistettuna osa-alueena länteen aina 1500-luvulle saakka. Tällöin tämän keskisen alueen valtasuhteet, sosiaalis-taloudellinen rakenne ja geopoliittinen asema muuttuivat Saksan hajoamisen, lähes Wieniin saakka ulottuneen Osmaanien valtakunnan ja Atlantin alueen taloudellisen ja poliittisen vallan merkityksen kasvamisen seurauksena. 1800-luvulla Mitteleuropa kuitenkin erosi selkeästi idästä ja läheni hie-man länttä. (Hanák 1986, 116)

Johdatukseni Mitteleuropan olemassaolon kanonisoivaan historiankirjoitukseen on toki suppea, mutta suo Hanákin ja Naumannin kautta monipuolisen näkökulman aiheeseen; yhtäältä saksalaiseen, toisaalta slaavilaiseen näkökulmaan nojautuvan, toiseksi sekä vanhempaan että uudempaan näkemykseen ja kolmanneksi vielä historioitsijan sekä poliitikon näkemykseen pohjautuvan tarkastelukulman. Kumpikin lähestymistapa luo historian Mitteleuropan alueelle aivan kuten kansallisuusaatteeseen heränneelle nuorelle kansallisvaltiolle. Hanák on yrittänyt todistaa konstruktiollaan, että Itä- ja Länsi-Euroopan välissä on alue, joka on erityinen ominaisuuksiltaan, vaikka ei olisi-kaan aina ollut nimeltään Mitteleuropa.

2.2 Mitteleuropa 1850-1918

1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Mitteleuropan alueen hallitsevia hahmoja olivat Preussin valtakunnankansleri Otto von Bismarck (1815-1898) ja Itävalta-Unkaria monarkkisesti hallinnut Habsburgien suku. "Rautakansleri" Bismarckille⁸ Mitteleuropan alue oli hänen politiikkansa tärkeimpiä kohteita, jos kohta hän ei itse puhunut Mitteleuropasta vaan Saksasta ja Itävalta-Unkarista. Bismarck ei mitenkään halunnut ärsyttää mantereen konservatiivisia monarkioita ottamalla osaa Mitteleuropa-keskusteluun (Meyer 1955, 11). Hän tukeutui reaali-politiikan suppeisiin mahdollisuuksiin, jotka Preussilla 1800-luvun puolivälin jälkeen oli käytössä. Bismarckin mielestä oli parempi olla sekoittamatta taloutta ja politiikkaa liiaksi keskenään. Niin Preussi kuin Itävalta-Unkarikin asettivat ankaran protektionistiset tullit toisiaan vastaan. Taloustieteilijät ja poliitikot alkoivat kuitenkin keskustella innostuneesti vapaakauppa-alueen mahdollisuudesta 1870-luvun lopulla. (ibid., 59) Bismarckin aikana vallitsi Itävalta-Unkarin ja Preussin alueella vaivoin saavutettu rauha ja tasapaino, joka hänen seuraajiensa toimesta tuhoutui. Bismarck piti Mitteleuropa-konstruktion ulkopoliittista tulenarkuutta painavampana seikkana kuin sen oletettuja taloudellisia etuja. Monet taloustieteilijät ja poliitikot ajattelivat kuitenkin toisin (Meyer 1955, 59). 1900-

⁸ Ks. esim. HAYES, BASCOM BARRY, 1994, Bismarck and Mitteleuropa. Associated University Presses: Cranbury.

luvulle tultaessa oli myös osoitettu, että Mitteleuropasta ei ollut tieteelliseksi maantieteen termiksi vaan että se oli olemukseltaan poliittinen ja historiallinen (ibid., 109-110). Bismarckin Saksa joka tapauksessa epäonnistui luontaisen Mitteleuropa -potentiaalinsa kehittämiseksi (ibid., 327). Tsekkiläinen historioitsija Frantisek Palacky puhui Mitteleuropasta jo vuonna 1848 (Kreisky 1990, 31-32). Puaux (1988, 45) lainaa artikkelissaan Palackya, jonka mukaan Saksan ja Venäjän välissä slaaveilla oli vähän hengissäselviämisen mahdollisuuksia ilman federalistista yhteisöä.

Bismarck ei puhunut Mitteleuropasta mutta kylläkin mahdollisesta valtioliitosta Preussin ja Itävalta-Unkarin kesken. Mitteleuropa oli radikaali askel kahden valtion yhdistymisestä yhdeksi alueeksi alkaen maltillisesta tulliliitosta ja päättyen Naumannin täydelliseen kahden valtion sulautumiseen yhdeksi ainoaksi valtakunnaksi. Meyerin mukaan ympärysvallatkin alkoivat ensimmäisen maailmansodan kuluessa vähitellen pitää historiallisena totuutena sitä, että Mitteleuropa oli ollut olemassa jo pitkälle 1800-luvulla Saksan ekspansionistisena strategiana (Meyer 1955, 5).

1900-luvun aikana seuran Mitteleuropa-keskustelua jakaen vuosisadan luonnostaan merkittäviin makrohistoriallisiin aikakausiin, jotka sitä ovat halkoneet. Oletan keskustelun olevan luonteeltaan erityistä aina näiden historiallisten periodien aikana: ensimmäisen maailmansodan, sotien välisen ajan, toisen maailmansodan tietämällä, kylmän sodan aikakaudella ja sen päättymisen jälkeen. Tarkoitukseni on muun muassa tutkia, mitä on muuttunut Naumannin ajan Mitteleuropasisällöstä tämän päivän Mitteleuropa-keskusteluun. Tässä mielessä perehdyn Naumannin väitteisiin sekä hieman myös teoksen ilmestymisajankohdan historialliseen tilanteeseen, mikä on englantilaisen historioitsijan Quentin Skinnerin historianäkemyksen ehdoton edellytys kontekstuaalisen barrikadin voittamiseksi.

Friedrich Naumann ei ollut ainoa Mitteleuropasta kiinnostunut ja kirjoittanut poliitikko vaan aihe askarrutti ja kuohutti lukuisten aikalaisten mieliä. Naumannin teos kuitenkin antoi Mitteleuropalle yh-

teisyyden tunteen, tarkoituksen ja sielun (Meyer 1955, 193). Naumannia pidettiin usein Mitteleuropa-idean keksijänä (ibid., 276). Naumannia ennen preussilainen ekonomisti Friedrich List ja itävaltalainen vapaaherra von Bruck nousivat selkeimmin esiin suursaksalaisen Mitteleuropan puolestapuhujina. Näitä kahta edelsi ruhtinas Felix zu Schwartzenbergin Mitteleuropa-ohjelma (ibid., 11). Mitteleuropa tuliyhteisönä synnytti runsaasti utilitaristista kansantaloustieteellistä kirjoittelua. Mitteleuropa oli vilkkaan keskustelun aihe monissa piireissä poliitikoista aina pseudotieteellisiin saksalaisiin maantieteilijöihin saakka. (Meyer 1955, 2-3) Europäische Rundschaua tulee myös tavan takaa vastaan historiallisia viittauksia Naumanniin. Kuten teoksen ruotsinnoksen tehnyt Karl Hildebrand esipuheessaan vuonna 1917 sanoo, Mitteleuropa-keskustelu ja -konstruktio oli vaikuttavin mielipide aikanaan, jos kohta ei kriittisin saatikka tieteellisin (Naumann 1917, 12). Meyerin (1955) teoksesta voi päätellä, että Naumannin teos oli monessa mielessä synteesi useiden eri kirjoittajien Mitteleuropa-näkemyksistä. Naumann perusti vuoden 1916 alkupuolella Arbeitsausschuss für Mitteleuropa-toimiston (Mitteleuropan työvaliokunta), jolloin Mitteleuropa-entusiasmi oli huipussaan (Meyer 1955, 230). Vuonna 1918 Washingtonissa kokoontui tsekkiläisten, slovakialaisten, puolalaisten ja liettualaisten järjestöjen edustajia perustamaan Mitteleuropan demokraattista unionia (Demokratische Union Mitteleuropas). Yritys päättyi pian riitaan rajanmäärityksestä. Samanlaisia suunnitelmia laadittiin toisen maailmansodan aikana Lontoon pakolaishallitusten kesken. (Bondy 1988, 6)

Ensimmäiseen maailmansotaan johtaneita syitä oli kasaantunut lähi vuosikymmenien mittaan useampia. Saksan ja Ranskan pitkällisen vihanpidon taustalla oli Saksalle luovutettu Elsass-Lothringenin alue. Saksa myös pyrki eristämään Ranskan; Saksalla oli syytä kaunaan, sillä se oli saanut vain rippeet siirtomaiden jaossa. Tulenarka, nationalistinen Balkanin niemimaa oli tuolloin kiistanaiheena, sillä se oli jäänyt etupiiriin ulkopuolelle. Itävalta-Unkari ja Venäjä taistelivat juuri tästä alueesta. Saksan ja Englannin välejä taas hankaloitti erityisesti taloudellinen kilpailu ja kiista meriherrudesta. Kreisky (1990, 31) näkee, että sota sai alkunsa nimenomaan Itävallan

maaperältä ja sen sotkuista. Jos slaaveille olisi annettu Habsburg-imperiumin puitteissa samanlainen itsenäisyys kuin unkarilaisille, näiden nationalismi ei ehkä olisi niin radikaalisti työntynyt emämaasta eroon (ibid.). Niin Itävalta-Unkari kuin Saksakin olivat varustautuneita ainoastaan puolustussotaan, eivät hyökkäykseen (Naumann 1917, 37). Ennen vuotta 1914 Saksan historiassa ei Meyerin mukaan ollut Mitteleuropa-ideologiaa (Meyer 1955, 326). Ensimmäisen maailmansodan blokkiutuneiden alueiden aikaan saksalaisen Mitteleuropan idea löysi poliittisen toiminnan väylän (ibid., 328). Naumannille ympäri Mitteleuropaa elävät saksalaiset vähemmistöt eivät olleet Mitteleuropan peruspilari vaan vain fragmentteja (ibid., 329).

Saksalaiset osasivat varautua ajatukseen suursodasta jonkin vihollisensa kanssa. Itävalta-Unkarilla ei ollut osaa eikä arpaa näihin erimielisyyksiin Balkanin niemimaata lukuun ottamatta, missä ensimmäinen maailmansota oli saanut alkunsa Itävalta-Unkarin hajoamisen jälkeisissä kansallisuuserimielisyyksissä (Naumann 1917, 37). Ensimmäinen maailmansota oli yhtäältä oikeastaan Saksan taistelua Ranskaa, Englantia ja Venäjää vastaan kun taas Itävalta-Unkari taisteli ennen kaikkea itärintamalla. Ensimmäisessä maailmansodassa Itävalta-Unkari hajosi saman aikaan kuin taisteli viimeisillä rippeillään Saksan rinnalla. Keskusvaltojen häviöön vaikutti myös Itävalta-Unkarin ja samalla koko keskieurooppalaisena pidetyn yhteisön hajoaminen.

Amerikkalaisen aikalaisanalyysin mukaan Preussin päämääränä oli aina 1900-luvun alusta alkaen vahvistaa liittoja Mitteleuropan suunnalla ja siten itsenäistyä brittien merivallasta näin varmistaen esteettömän pääsyn Lähi-Idän markkinoille (Meyer 1955, 80). Meyerin mukaan Saksan Mitteleuropa-politiikka oli tulosta maailmanpolitiikan odottamattomasta muutoksesta vuonna 1914 eli ensimmäisen maailmansodan alettua (ibid., 82). Vaihtoehdoksi jäi improvisoitu suuntautuminen mannermaalle ja Mitteleuroopan, jota Preussissa oli kehitelty yhdessä mertentakaiseen laajentumiseen tähänneen maailmanpolitiikan kanssa. Kaksoismonarkialla oli vaihtoehtona vain Mitteleuropa toisin kuin Saksalla. 1800-luku oli rajujen rakenteellisten muutosten edessä taloudellisessa mielessä: Preussi oli astumassa puolifeodaalisista

oloista teollistumisen ja uuden porvariston aikakaudelle, jossa Bismarckin politiikka oli käymässä vähitellen vanhanaikaiseksi. Rautakansleri tavallaan lykkäsi tarttumista näihin aiheisiin ja pysyttäytyi ratkaistavissa olevissa asioissa. (ibid., 82-83)

Mitteleuropa oli kuuma keskustelunaihe taloustieteilijöiden piirissä. Ehkä siitä suunniteltiin sodan kuluessa siirtomaa-alueita korvaavaa tulliyhteisöä ja pelastusta saksalaiselle Lebensraamin, elintilan tarpeelle siinä tapauksessa, että sodan tuloksena siirtomaat hävitäisiin. Resurssien yhdistämisellä olisi saavutettu enemmän hyötyä kuin iänikuisella protektionismilla. Ennen sotaa raaka-aineet tulivat Saksaan ennen kaikkea merten takaisista maista ja vain osin Itävalta-Unkarin ja Venäjän alueilta (ibid., 69). Natsien toisen valtakunnan aikana sen sijaan Englanti, Venäjä, Yhdysvallat ja muut mannermaan valtiot olivat sen tärkeimmät kauppakumppanit (ibid.). Habsburg-monarkian markkina-alue oli ensimmäisen maailmansodan aikaan taas keskittynyt Euroopan mantereelle (ibid., 71). 1800- kuin 1900-luvun aikana kauppasuhteet Preussin ja kaksoismonarkian kesken velloivat koko ajan protektionismista yhteistyöyrityksiin ja jälleen takaisin keskinäiseen kilpailuun. Alueen taloudellinen vakaus ja siitä läheisesti riippuvainen poliittinen vakaus olivat jatkuvasti uhattuina.

Naumann (1917, 30) näki, että jo sodan vielä ollessa käynnissä oli Bismarckin poliittisen strategian mukaisesti ryhdyttävä luomaan perustuksia uudelle valtiorakennelmalle. Vuosisadan alun Mitteleuropa muodostuu Naumannin mukaan maailmansodan aikaisista keskusvalloista (Naumann 1917, 29). Hän ei rajoitu tähän vaan toivoi Ranskankin tulevaisuudessa kuuluvan Mitteleurooppaan, mikä on selkeä rauhanele länteen päin. Maailmansodan aikana Saksalla ei kuitenkaan näyttänyt olevan enää mahdollista tehdä sopimusta Ranskan kanssa (Naumann 1917, 29). Naumannin mukaan on puhuttava keskieurooppalaisesta eikä saksalaisesta sodasta, sillä saksalaisten rinnalla sotii miljoonia ei-saksalaisia. Naumann ulottaa Mitteleuropan alueen palkkionomaisesti niihin maihin, jotka tukivat Saksaa ensimmäisessä maailmansodassa. Tässä mielessä hyvin erilaiset maat tulevat luetuiksi osaksi Mitteleuropaa kun taas monet kulttuuriltaan samankaltaiset jäävät syrjään.

Samalla se asettaa Mitteleuropa-konstruktion alttiiksi epäilylle ekspansionistisista tarkoituspäristä. "Vähemmän keskieurooppalaisia" maita olivat pohjoismaat, Romania, Bulgaria, Kreikka ja jopa Hollanti ja Sveitsi (Naumann 1917, 30). Ne joutuisivat vielä historiallisesti odottamaan pääsyä Mitteleurooppaan (ibid.). Turkkilaiset seisoivat sodassa saksalaisten, itävaltalaisien ja unkarilaisten rinnalla. Bulgarian liityttyä sotaan Mitteleuroopan ja Turkin välille muodostui side. Turkki kuitenkin on niin paljon muusta Mitteleuroopan kulttuurista poikkeava, ettei se voisi kuulua Mitteleuroopan ydinjoukkoon. Naumannin Mitteleuropa ulottuu Pohjan- ja Itämereltä Alpeille, Adrianmerelle ja Tonavan alamaan eteläreunalle. Tämä alue olisi Naumannin mukaan puolustusliitto ja yksi talousalue, jota kuvaisi kulttuurinen yhteys jäsenmaiden valtaosan kesken. Yhtenäisyyden saavuttamiseksi keskusvallan kansojen kesken kaikki historiallinen partikularismi olisikin hävitettävä. (Naumann 1917, 18, 30-31) Ennen ensimmäistä maailmansotaa italialaisten intellektuellien Voce-ryhmä näki, että Keski-Euroopan kansojen suvaitsevainen rinnakkaiselo on erilaisten arvojen synteesi: katolisen universalismin, sosialistisen internationalismin ja taloudellisten etujen (Ara 1987, 129).

Naumannin Mitteleuropa on saavuttanut yhtenäisyytensä historiallisen tuskien taipaleen jälkeen; nämä yhteiset kärsimykset ovat osaltaan synnyttäneet yhteisen keskieurooppalaisen identiteetin. Yhtenäisenä alueena se on joutunut torjumaan ulkoista uhkaa muiden kulttuurien ja kutakuinkin kaikkien ympäröivien valtioiden taholta. Saksa oli vielä 1800-luvun loppua kohden epäyhtenäinen ja kaikki Mitteleuroopan valtiot kulkivat omia teitään näkemättä tarvetta yhteistyöhön, jos kohta ne tiukan paikan tullen luonnostaan löysivät toisistaan yhteistyökumppanin (Naumann 1917, 62). Ensimmäisen maailmansodan yhteisyys keskusvaltojen kesken ei ollut satunnaista vaan välttämättömyys, johon eurooppalainen turvallisuustilanne oli ne pakottanut. Samalla sota on luonut keskieurooppalaisen identiteetin ja yhteisen valtioyhteisön järjestävän käsitteen. Tätä sotaa Naumann kutsuu historialliseksi kokeeksi Mitteleuropalle. Etniseen katkeruuteen ratkeamaisillaan ollutta historiallista yhteisöä Itävalta-Unkaria Naumann nyt yritti kursia kokoon. Itävalta oli liian heikko pitämään kansoja yh-

dessä, mutta vahvalta yhtenäissaksalaiselta kulttuurilta se kenties olisi onnistunut.

Naumann ihaili optimistisesti teollista organisaatiokulttuuria ja teknologiaa (Meyer 1955, 203). Hän uskoi Mitteleuropan hallinnollisen tasapainon kasvavan perustuslain ulkopuolisten ja vapaiden neuvotte-lujen tuloksena kuten oli tapahtunut pikkuvaltioiden kypsyessä yhden-tyneeseen Saksaan (ibid., 205). Naumannin aikainen Saksa perustaa hänen mielestään olemassaolonsa kansalliselle ajatukselle, siinä missä Itävalta-Unkari pelkää kansallishengen desentralisoivaa vaiku-tusta. Keskittyneen nationalismin sijaan Itävalta-Unkari luottaa vä-rittömään etatismiin, monarkkiseen ja byrokraattiseen valtionhallin-toon. Hanákin mielestä kaksoismonarkian suurin puute oli, ettei se pystynyt kehittämään yhteistä valtiopatrioottisuutta, valtion kansa-laisten ethosta (Hanák 1986, 123). Itävalta-Unkari oli hajoamiseen taipuva vanha kokonaisuus kun taas Saksan valtakunta oli uusi mutta hallinnollisesti alati keskittyvämpi valtio. Saksa oli muuttumassa valtioliitosta liittovaltioksi siinä missä Itävalta-Unkarille oli käymässä päinvastoin; Itävalta-Unkarissa partikularismi yritti alati päästä voitolle. Saksassa myös valtionhallinto on liittohallituksia vallitsevampi toisin kuin oli laita Habsburg-imperiumissa. (Naumann 1917, 39-40)

Mitteleuropa-konstruktioilla on taloudellisen liiton leima. Keskieu-rooppalaisen talousyhteisön tukena on Bruno Kreiskyn (1990, 27) näke-mys Itävalta-Unkarista, joka oli Naumannin aikaan samankaltaisessa heikossa taloudellisessa tilassa kuin sen sodanaikainen liittolainen Saksa. Kreiskyn mielestä Itävalta-Unkari oli ennen kaikkea ollut tii-viydessään ylittämätön talousyhteisö (ibid.). Saksan ja kaksosimpe-riumin yhteenliittyminen olisi tuonut talousliittoon selkeitä syner-giaetuja (Meyer 1955, 163). Naumann ei saarnannut taloudellisen na-tionalismin puolesta, sillä hän oli nähnyt nationalismin dysfunktio-naalisuuden unkarilaisten patrioottisessa liikkeessä (ibid., 194). Naumannin mielestä taloudellinen yhdentymisen ei kuitenkaan ollut riittävä ratkaisu vaan tarvittiin poliittinen uudelleensyntyminen (ibid., 196-197). Naumannin mielestä itävallansaksalaisten kapea-

alaiset poliittiset piirteet kuten epädemokraattisuus ja antislaavilainen asenne vaaransivat laajemman, monikansallisen keskieurooppalaisen synteessin (ibid., 197).

Naumannin kirjasta heijastuu ensimmäisen maailmansodan kahden sotivan blokin toisiaan vastaan käyttämä protektionistinen saarto, mikä saa Naumannin tulevaisuuden varalta laatimaan suurempaan omavaraisuuteen perustuvaa taloudellisen yhteistyön mallia. Mitteleuropa-teos on enimmäkseen juuri talousliiton hahmottelua, ja Naumannin konstruktioita haukuttiinkin aikanaan Mitteleuropan ruotsalaisen kääntäjän esipuheen mukaan liian talouspainotteiseksi. Tämä tahtonee sanoa, että Naumannin aikalaisten mielestä Naumann ei huomionut tarpeeksi turvallisuuspoliittisia vaikutuksia. Talouspainotteisuudella Naumann kenties yritti nimenomaan tasoittaa Mitteleuropa-käsitteseen liitettyjä ulkopoliittisia painotuksia. Näin Mitteleuropan ulkopuolisten valtioidenkin olisi ollut helpompi hyväksyä valtioliiton syntyminen. Myös toisen maailmansodan jälkeiset Mitteleuropan alueen yhteistyöyritykset ovat pyrkineet painottamaan nimenomaan taloudellista yhteistyötä poliittisen sijaan.

Mitteleuropa-teos on ehdotus eurooppalaisen tulliliiton perustamisesta. Tämä ajatus on sittemmin toteutunut Euroopan yhteisössä, joka sai alkunsa hiili- ja teräsyhteisön perustamisen myötä. Kansainyhteisön idea syntyi samaan aikaan kuin visio Mitteleuropastakin eikä sen pohjarakenne ollut onnistunut, vaan tarvittiin toisen maailmansodan ensimmäistä maailmansotaa hirveämmät tuhot sen toteutumiseksi Yhdistyneissä Kansakunnissa. Yksi syy siihen, että se ajan saatossa hävisi Euroopan yhteisön idealle, oli sen saksalaisuus. 1800-luvun loppupuolella vihdoinkin yhtenäistynyt Saksa oli uhannut Euroopan muiden maittainen turvallisuutta läpi koko 1900-luvun. Mitteleuropan kautta Saksa olisi saavuttanut ylivoimaisen aseman resursseiltaan ja väestömäärältään maantieteellisesti suurimpana eurooppalaisena valtioyhteisönä. Sen mielipiteet olisivat olleet painavammat kuin muiden jäsenmaiden ja sille oli tarve ekspansioon taloudellisista syistä. Toisaalta Mitteleuropan ajatus ei myöskään ollut paneurooppalaiseen yhteistyöhön pyrkivä liitto.

Mitteleuropan turvallisuuspolitiikkaa Naumann luonnollisesti pohtii laajasti. Ensimmäisen maailmansodan keskusvalloista muodostuisi sodan jälkeen saksalaisjohtoinen valtioliittoutuma, jonka vallan suuruus olisi verrannollinen tuolloisen Venäjän ja Yhdysvaltojen valtaan. (Naumann 1917, 32) Multipolaarinen suurvaltapolitiikka oli ensimmäisen maailmansodan aikaan kansainvälisen valtiojärjestelmän tasapainon lähde, minkä lisäksi maailma jakautui multipolaarisiin blokkeihin (ibid., 32). Naumann hahmottelee vallan tasapainotilannetta, jossa vain suurvalloilla ja valtioliitoilla on sananvalta ja mahdollisuus torjua tasapainoa uhkaavat yritykset muiden valtioiden taholta. Busekin (1988, 15) mukaan tällä vuosisadalla on tosiaankin yritetty kaikki keinot, jotta mantereeseen keskivallat saataisiin hävitettyä; molemmat maailmansodat ovat saaneet alkunsa täältä. Itävaltaa voisi kutsua maailmanloppujen kokeiluasemaksi (ibid., 15). Naumannin Mitteleuropan voi nähdä Euroopan yhteisön kaltaisena ideana järjestää Euroopan maailman turvallisuusoloja vakaampaan suuntaan niin, ettei suursotia enää käytäisi Euroopan mantereella.

Silloisessa suurvaltapolitiittisessa tilanteessa Saksa yksinään oli liian heikko. Niin sanottu juoksuhautapolitiikka on Naumannin puheissa vallitseva uusi turvallisuuskonsepti, jonka kautta hän hahmottelee uutta turvallisuustilannetta (Naumann 1917, 35). Suurvaltojen hegemonia ja ylivaltiolliset organisaatiot ovat auttamatta ajaneet pikkuvaltojen ohi. Enää ei valtio voi selviytyä ilman liittolaisuhdetta, eristyneenä muista valtioista. Juoksuhautapolitiikan mukaisesti valtio voi valita sen, mitä valtiota vastaan se rakentaa vallihaudan ja minkä rajan se pitää auki eli liittoutuu jonkin valtion kanssa. Puolueettomuus käy tämän politiikan mukaisesti erittäin vaikeaksi. Hän käsittelee sellaisten valtioiden yhteenkasvua, jotka eivät halua kuulua englantilais-venäläiseen länsivalta-allianssiin eivätkä toisaalta myöskään Venäjän valtakuntaan. Saksalla ei ole muuta mahdollisuutta vihamielisten valtioiden ympäröimänä kuin yrittää liittoa juuri Itävalta-Unkarin kanssa. Liitto sen kanssa on myös kaikkein luontevin vaihtoehto. Saksan valtakunnan liittymisen Itävalta-Unkarin kaksoismonarkiaan on ratkaiseva, sillä kaikki muut suunnitelmat keskieurop-

palaisista kansojenliitoista riippuvat siitä, onnistuuko itse näiden kahden keskusvaltion yhdistyminen. (Naumann 1917, 32, 35)

Wendelin Ettmayerin (1987, 108) mielestä Naumannin tarkoitusperät olivat nimenomaan poliittiset. Naumann oli varma, etteivät keskusvaltat voittaisi sotilaallisessa mielessä ensimmäistä maailmansotaa. Keskieurooppalaisen valtioliiton kautta hän sitten pyrki kohottamaan saksalaista merkitystä tulevilla rauhanneuvotteluilla. (ibid., 109) Saksalainen poliitikko Karl Kautsky piti Mitteleuropaa sodan jatkona ja imperialististen pyrkimysten verhona. (Meyer 1955, 165) Tuolloisessa poliittisessa tilanteessa Naumann reaalipoliitikkona ehkä näki imperialistisen turvallisuusyhteisön pienempänä pahana kuin täydellisen yksittäisten pikkuvaltioiden aikaansaaman kaaoksen ja anarkian. Kaukana ei liene ollut muisto epäyhtenäisten saksalasten alueiden aiheuttamista ongelmista. Kansainvälisen politiikan koulukunnat ovat tottuneet pitämään valtion suvereeniutta ja koskemattomuutta tabuna, mutta myöntävät toisaalta liittoutumisen merkityksen turvallisuuspoliittisena keinona säilyttää status quo valtiojärjestelmässä ja suvereenisuus-prinsiipin ambivalentin luonteen. Kuten Rován (1988, 4) sanoo, jokainen saksalainen yritys toteuttaa oikeuttaan vapauteen, itsemääräämiseen ja yhteisyyteen ilman yksimielisyyttä naapurikansojen kanssa on lopulta aina syössyt kaikki alueen kansat ongelmiin. Mitteleuropa olisi keino kontrolloida saksalaista ekspansiovimmaa rakentavin keinoin. Ensimmäisen maailmansodan tietämällä alkoikin "historiallisen" itävaltalais-saksalaisen Mitteleuropan vastakohtaksi kehittyä uusi slaavilainen Mitteleuropa.

Naumann (1917, 41) totesi aikanaan, että Mitteleuropa-ajatus kohtaa luonnollisesti vastustusta, sillä uutuus pelottaa aina, minkä lisäksi tunne- ja intressisyöt painavat vastaan. Suursaksalaisten Tonavavaltio (Donaustaat) ajaa yhdistymisen asiaa kun taas piensaksalaiset, preussilaismieliset suuntaukset haluaisivat pysyttäytyä omillaan. Jälkimmäiset pelkäävät joutuvansa jäämään agrariipolitiikan tasolle Itävalta-Unkarin myötä ja kärsimään sen epädemokraattisesta hengestä. Itävallassa Mitteleuropa-liittoa vastustetaan siitä syystä, että preussilainen muodollisuus ja modernius nähdään niin epäinhimillisenä

ja kansallisia perinteitä loukkaavana, ja antipreussilaisia tunteita esiintyi muutenkin vuoden 1866 jäljiltä. Slaavit taas valittavat joutumista valitsemaan kahden niin vieraan suurvallan välisestä paikasta joko Saksan tai sitten Venäjän välissä (Naumann 1917, 41-47). Alueellaan elävien saksalaisten kanssa slaaveilla onkin alituista kiistaa. Onneksi he pitävät venäläisistä vielä vähemmän kuin saksalaisista. (ibid.) Tämän mukaan Venäjä siis oli jo ennen kylmän sodan aikaa vastenmielisempi naapuri Itä-Euroopan kansoille. Unkarilaiset taas haluavat pitää venäläiset kaukana, ja ilman liittoa Saksan kanssa Balkan vyöryy pohjoiseen (ibid., 51). Vain liittymällä ei-slaavilaiseen suurvaltaan Unkari pystyy säilymään itsenäisenä poliittisena tekijänä, ja Itävalta yksinään ei pysty sitä Venäjältä suojelemaan. Tosin Saksassakin on poliittisia piirejä, joissa ei haluta kuulla puhuttavankaan Mitteleuropan liitosta, sillä Itävalta-Unkarin hajoaminen nähdään historiallisena välttämättömyytenä. (ibid.) Naumannin Mitteleuropa sai kuitenkin innostuneen vastaanoton kaksoismonarkiassa (Meyer 1955, 210).

Mitteleuropa on Naumannin mielestä kohtalaisen neutraali käsite, johon ei liity voimakkaita kansallisia symboleja (Meyer 1955, 208). Naumannin tarkoituksena oli näyttäytyä ulkomaailmalle vaarattomana ideana, jolla ei ollut yhteyksiä pangemanismiin (ibid.) Siksi sen varaan kannattikin ruveta rakentamaan uudenlaista yhteisöä Itävalta-Unkarin ja Saksan voimin. Mitteleuropa ei ennen sotaa ollut vielä pahamaineinen ympäröivien maiden silmissä. Naumann väistelee sitä historiallisesti ilmeistä totuutta, että esimerkiksi Ranska on aina katsonut huolestuneena Saksan pyrkimyksiä liittoutua naapureidensa kanssa.

Naumann vakuuttelee Itävalta-Unkarin hajoamisen jälkeisiä tahoja Mitteleuropan voimasta. Kaksoismonarkia saisi takaisin parhaiden päiviensä yhtenäisyyden ja vallan, tällä kertaa Saksan alaisena kumppanina (Naumann 1988, 50). Pelkästään Itävallan ja Unkarin väliselle kompromissille ei Mitteleuropaa voi Naumannin mielestä rakentaa, sikäli epäselvästi näiden kahden välinen suhde on jo pitkään ollut järjestetty. Eristetty Itävalta-Unkari on vielä hävinneempi kuin eris-

tetty Saksa eikä mikään muu liitto kuin liitto Saksan kanssa voi antaa Habsburg-monarkialle vaadittavaa taustatukea. Lisäksi liittoutumaton Itävalta-Unkari on Venäjän armoilla; voitonkin jälkeen se olisi hajoamaisillaan ja silloin slaavit vedettäisiin Venäjän yhteyteen ja saksankieliset Saksaan. Sellaisella Itävallalla ei ole enää itärajaa ja se menettää Naumannin sanoin magnetisminsa sekä maailmanhistoriallisen tehtävänsä. Niin kauan kuin Venäjällä liikkuu panslavistisen virtauksia se ei voi liittolaisena taata Itävalta-Unkarille turvallisuutta. Vain liittolaisyhteistyössä kaksoismonarkia siis pysyisi kasassa, saavuttaisi uudenlaisen yhtenäisyyden sen sijaan, että olisi hajoamaisillaan niin kuin oli. Valtioliitossa se silti säilyttäisi yhtä itsenäisen aseman kuin Saksakin. (Naumann 1917, 50) Walter Zetl (1986, 96) lainaa 1914 Wienissä puhuneen zürichiläisen pedagogin Friedrich Wilhelm Försterin sanoja, joissa hän puolustaa Itävalta-Unkarin olemassaolon järkevyyttä:

*"Sie (Itävalta-Unkarin alaiset kansat, kirj. huom.) sind sich heute noch nicht bewusst, was es bedeutet, unter so vielen Völkern als ebenbürtig respektiert zu werden."*⁹

Tämä toteamus tuntuu Itävalta-Unkarin olemassaolon oikeutuksen syvimältä ytimeltä. Itävallan liittokansleri Bruno Kreisky oli yksi niistä näkyvimmistä ja vaikutusvaltaisimmista valtiomiehistä, jotka harmittelivat Itävalta-Unkarin hajoamista. Saksan liittotasavallan ensimmäinen presidentti ja Naumannin aikainen valtiomies-journalisti ja Saksan liittotasavallan ensimmäinen presidentti Theodor Heuss¹⁰ oli Naumannin ja hänen ajatustensa suuri ystävä, ja näki Mitteleuropan nimenomaan rauhanyhteisönä (Meyer 1955, 277).

Naumannin Mitteleuropa täyttää perinteisen kansallisen vallan ominaisuudet: sillä on maantieteelliset vallanmerkit, luonnonvaransa, teollista kapasiteettia, puolustusvoimat, väestö, kansallinen luonne ja arvot sekä valtiovalta¹¹. Keskieurooppalaisen kansalaisen identiteetin kasvattaminen on kuitenkin tietoisien, valtiojohtoisen kasvatuksen tulosta (Naumann 1917, 58). Se saattaa olla sukupolvien pituinen prosessi, siitä Naumann on tietoinen. Vain lakien, rangaistusten ja kan-

⁹ "He eivät tajua vielä tänäänkään, mitä merkitsee tulla kohdelluksi tasa-arvoisena niin monen kansan keskellä."

¹⁰ HEUSS, THEODOR, 1937, *Friedrich Naumann, der Mann, das Werk, die Zeit*, Stuttgart.

¹¹ Ks. esim. MORGENTHAU, HANS J., 1961, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. 3. painos, New York: Alfred A. Knopf.

santaloudellisten keskustelujen avulla yhteisen identiteetin synnyttäminen ei onnistu. Liittolaissuhteesta on kehitettävä elinyhteisö. Mitteleuropaan luomiselle on tärkeää, että se tapahtuu ensimmäisen maailmansodan jälkeen yhteisten sankaritekojen ja sotaponnistusten vielä ollessa mielessä. Sodan aikana luokkakamppailu ja sosiaalinen kovuus olivat Naumannin mielestä Saksassa hävinneet ja tilalle astunut intressiedustus. Saksakin oli vielä kovin nuori yhteiskunta, jossa eri saksalaiset alueet, Hessen, Mecklenburg, Baijeri ja Preussi, ovat poliittisten puolueiden pohjana hävinneet ja tilalle olivat astuneet ideologisten massapuolueiden alut. Nyt oli kuitenkin Itävalta-Unkarinkin ymmärrettävä, että 1800-luvun ruhtinaiden valloituspolitiikka on aikansa elänyt; 1900-luvulla eletään uusien tuulien mukaisesti. Naumann näkee historioitsijan poliittisena kasvattajana, yhtäältä tulevaisuuden kansallisia merkityksiä tulkitsevana filosofiina, toisaalta runoilijana, aivan kuin kansallisromantikolta voisi toivoa. Historioitsijoita on kuitenkin Naumannin nähden kahdenlaisia: keskiaikais-keisarimieliset vetoavat saksalaisten kansojen keskiaikaiseen yhteyteen kun taas protestanttis-preussilaiset vetoavat pohjoisen ja eteläisen saksalaisuuden väliseen, uskonnollispohjaiseen separatistiseen taisteluun Preussin ja Itävalta-Unkarin välillä. Poliitikassa konservatiiveilla on tulevan Mitteleuropaan kannalta kyky nähdä menneen historian arvo kun taas liberaalit ymmärtävät tulevaisuuden merkityksen. Yhdentymisen myötä protestanteista tulisi vähemmistö Mitteleuropassa. Saksalaisten tulee huomioida ja hyväksyä tasa-arvoisina kaikki slaavilaiset kansat ja kielet. Naumann hahmottelee saksalaisten johtavan aseman niin, että saksan kieli toimisi tällaisessa monikansallisessa yhteisössä välittävänä kielenä: slaaveistakin moni ymmärtää saksaa jo aiemman kanssakäymisen jäljiltä. (Naumann 1917, 58, 60, 64, 66-67, 88, 94, 127) Mitteleuropaan myötä myös Saksa ja koko Eurooppa saavat osan identiteettiään takaisin. Mitteleuropa ei ole enää jaettu horisontaalisesti herrakansaansa ja alempiarvoisiin kansoihin vaan vertikaalisesti itäiseen ja läntiseen Eurooppaan (Schlögel 1989, 89). Masarykille kansallinen yhtenäisyys on ensisijainen seikka, mutta Mitteleuropaan tasapaino päätavoite (Fejtö 1988, 14). Fejtö myös puhuu Itävalta-Unkarin tuhoutumisesta korjaamattomana vahinkona. Ympärysvallat pelkäsivät Saksan käyttävän kak-

soismonarkiaa väylänä ekspansiolleen Balkanille, joten ne päättivät hajottaa Itävalta-Unkarin. (ibid., 17) Ympärysvaltojen tarkoituksena oli vapauttaa kansakunnat yhdistääkseen nämä uudelleen valjellisessä yhteisössä. Sen vuoksi Mitteleuropa tuhottiin, orgaaniset ja historialliset yhteydet hävitettiin ja pitkitettiin sotaa turhaan. (ibid., 20) Jäljelle jäi tyhjiö (Kende 1991, 107).

Naumannin aikaisille eri Mitteleuropa-käsityksille oli Meyerin (1955, 8) mukaan yhteistä kaksi seikkaa. Yhtäältä nähtiin, että jaetulla Saksalla oli sama legitiimi oikeus toivoa kansallista yhdentymistä eurooppalaisen ideaalin mukaan kuin muillakin Euroopan kansoilla. Toisaalta käsitettiin, miten vaikeaa on siirtää länsieurooppalainen kansallisten ja valtiollisten rajojen yhteensovittaminen Mitteleuropan kansojen mosaiikkiin. Mitteleuropa oli luonteeltaan täysin saksalainen, mutta etnisten ongelmien ratkaiseminen oli myös saksalaishegemonian kannattajien mielestä seikka, joka olisi ratkaistava jos mielittiin Mitteleuropan onnistuvan. (ibid.) Saksalaiset liikemiehet Turkin Konstantinopolissa kuitenkin näkivät Mitteleuropan pelkkänä epärealistisena utopiana (ibid., 109). Mitteleuropa -innostuksessa voi siis nähdä heikkoudeksi niin sanotun nojatuolimatkailuun tyytyneiden teoreetikkojen liian suppean perspektiivin. Mitteleuropa-keskustelu aaltoili sisällöllisesti laidasta toiseen koko ensimmäisen maailmansodan ajan (ibid., 152). Semanttinen hämmennys Mitteleuropan suhteen johtuu Meyerin mukaan siitä, että sitä käyttivät sulavasti niin monet eri ryhmät pangermanisteista oikean siiven sosiaalidemokraatteihin. (ibid., 2-3).

Meyerin mukaan (1955, 109) Mitteleuropa -termi tuli yleiseen käyttöön vasta vuoden 1914 aikoihin. Sitä ennen sitä käytettiin epämääräisesti ja ilman säännönmukaisuutta sekalaisissa yhteyksissä tarkoittamaan muun muassa Balkania ja Italiaa. Se kuului sotaa ennen geopolitiikkojen, taloustieteilijöiden ja joidenkin pangermanisten kustantajien sanavarastoon, mutta pangermaaninen tavoite se ei kuitenkaan ensisijaisesti ollut. Sodan aikaan pangermanistit olivat pikemminkin kiinnostuneita Itä- ja Länsi-Euroopan liittämisestä yhteen. (ibid., 113) Meyer kuitenkin väittää, että Mitteleuropa oli sotavuosien aikaan ai-

dosti toteutettavissa oleva idea, jonka sai aikaan sodanaikainen solidaarisuusmieliala Itävalta-Unkarin ja Preussin välillä (ibid., 137). Sodan lopulla perustettiin vielä Verein "Mitteleuropäischer Staatenbund", "Mitteleuropan valtioliiton" yhdistys, Mitteleuropa-keskustelulle tuntemattomien tahojen aloituksesta (ibid., 275).

Naumannin kirjasta tuli tehokas ase Saksan vihollisten käsissä (Meyer 1955, 215) Mitteleuropan yhteydessä puhuttiin pangermanismista, Drang nach Ostenista ja Berliini-Bagdad -väylästä. Kaikki nämä termit yhdistivät Mitteleuropan militarismiin, aggressioon, preussilaisuuteen, valloitukseen, keisarinvaltaan ja alistamiseen. Slaavit ja länsimaat aina Yhdysvaltoja myöten olivat vakuuttuneita siitä, että kyseessä oli militantti saksalainen ekspansionismi. Englannissa Tomas Garrigue Masaryk, Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti, ja englantilainen diplomaatti-kirjailija R. W. Seton-Watson perustivatkin uuden aikakauslehden, New Europe, vastaiskuna Naumannin toimituskunnan Mitteleuropa-lehdelle. (Meyer 1955, 3-5, 215) Jo 1916 alussa ympärysvallat olivat varmoja, että Mitteleuropan rakentaminen oli ollut sodan alkusyy ja Saksan strategian lähtökohta (ibid., 215)

Mitteleuropa oli loppuun kaluttu sodan loppuun mennessä. Loppuaikoina viimeistään vuodesta 1917 lähtien se ei pystynyt kilpailemaan Saksassa heränneen Itä-Eurooppaa- ja Venäjä-kiinnostuksen kanssa (Meyer 1955, 262). Tämä alue oli myös liiketoiminnan laajenemiselle houkutteleva eikä Lähi-Itä ja Balkanin maat saatikka Mitteleuropan alue voineet sen kanssa tässä mielessä kilpailla. Vain Venäjältä toivottiin vastapainoa alati uhkaavammalle Englannille. (ibid., 263) Mitteleuropan puolestapuhujat toivoivat lopulta, että euraasialaisesta aina Japaniin saakka ulottuvasta blokista olisi vastusta anglosaksiselle blokille. Mitteleuropa-Mittelmeer-Mittelafrika -iskulauseen alle alkoi kerääntyä maita kuten Intia, Afganistan ja Persia. (ibid., 265) Pientä oli itävaltalaisen valtiomiehen Karl Rennerin ehdotus käsittää vielä Puola Mitteleuropan osaksi (ibid., 267). Kesällä 1918 itävallansaksalaiset yrittivät heikosti pitää Mitteleuropa-ideaa hengissä, mutta aiemmin vallinnut päämäärätietoinen usko siihen oli kaikonnut (ibid., 281).

2.3 Mitteleuropa 1919-1945

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena oli Saksan siirtomaapolitiikan romuttuminen ja talouden heikkeneminen entisestään. Saksan ja Itävalta-Unkarin rinnastuksen mukaisesti ja itävaltalaisista sosiaalidemokraattia Otto Baueria lainaten Kreisky kirjoittaa, että monarkian hajottua saksalaisiin alueisiin supistunut Itävalta oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen aivan avuton (Kreisky 1990, 27). Ensimmäisen tasavalta oli taloudellisesti raunioina (ibid.). Itävalta-Unkarin hajoamisen jälkeen itävaltalaiset valtiomiehet Karl Renner ja Otto Bauer vielä yrittivät muuttaa vanhan dynastisen yhtenäisyyden eri kansat yhdistäväksi, nykyaikaiseksi liittovaltioksi (Ara 1987, 134). Kansainvälisissä historioitsijoiden konferensseissa vuosina 1923 ja 1933 taas mietittiin tämän Venäjän ja Saksan välisen alueen korrektilä määritelmää (Brzezinski 1988, 3). Heille oli selvää, että kyse ei ollut mistään keinotekoisesta alueesta vaan omaperäisestä osasta Eurooppaa (ibid., 3).

Yhtenäisen keskieurooppalaisen alueen tuntu oli jäänyt kotiin palaa-vien saksalaisten mieliin persoonallisena kokemuksina kaukaisissa Euroopan osissa asuvista saksalaisista vähemmistöistä (Meyer 1955, 291). Porvarillista saksalaista kultturia kuitenkin uhkasivat kommunistit, rauhansopimusten valtavat vaatimukset Saksaa kohtaan ja katastrofaalinen inflaatio. Vuosina 1925-29 saavutettu väliaikaisen tassa-painon tunne ratkesi suureen lamaan ja suursaksalaisen nationalistin uuteen viriämiseen (ibid.). Bismarckin ja Habsburgien regimien häviäminen näytti mahdollistavan saksalaisten yhdistämisen saman valtion alle (ibid., 292). Jo vuonna 1918 niin konservatiivit, liberaalit kuin sosiaalidemokraatitkin kannattivat tätä Anschlussia, yhdistämistä, mutta jatkossa sen suosio aaltoili laidasta toiseen. (ibid., 293, 295). Anschluss oli ilmeisin ilmaisu yhteissaksalaisesta (gesamtdeutsch) tietoisuudesta, joka käännettiin aina poliittiseksi toiminnaksi asti (ibid., 296). Termiä "gesamtdeutsch" suosittiin muuten "allddeutsch" sijaan, koska jälkimmäinen muistutti liian ilmeisesti Pangermaanisen liiton agitaatiota (ibid., 297). Uusien rajojen yli pyrittiin innokkaasti pitämään veljeysiteitä yllä, jolloin emotio-

naalinen nationalismi päihitti huimaavatkin taloudelliset ja poliittiset näkemyserot (ibid., 298). Käsitteenä Mitteleuropa yleisesti ottaen joko unohtui tai se muistettiin lähinnä Naumannin epäonnistuneena unelmana. Se säilyi kuitenkin hajanaisena viittauksena eri puolille Mitteleuropan aluetta hajaantuneisiin saksalaisiin vähemmistöihin. (ibid., 299) Meyerin mukaan Saksan tasavallan maltilliset tahot puhuivat tässä asiassa sudeettisaksalaisten ja Itävallan raja-alueiden kiihkonationalistien kanssa aivan eri tasoilla. Maltilliset pyrkivät pitämään mielessään Bismarckin ja sodan opetukset. (ibid., 306) Sodan jälkeen kaikkien Mitteleuropan alueen maiden oli järjesteltävä kaupasuhteet uudelleen. Erityisesti hajonneen Itävalta-Unkarin maat joutuivat rakenteellisten muutosten kouriin, jolloin tarve alueen reintegraatioon tuli selkeästi ilmi (ibid., 311). Laman aikaan Saksassaa nousi esiin suurtalousalueen, Grossraumwirtschaftin, idea, jonka natsit lopulta ottivat välineekseen (ibid., 314). Jo 1932 Mitteleuropan rinnalla puhuttiin Zwischeneuropasta (Papcke 1988, 132)¹².

Ensimmäiseen maailmansotaan johtaneet syyt eittämättä olivat synnyttämässä myös Mitteleuropa-konseptia. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Keski-Euroopan maiden ja Saksan taloudellinen ja poliittinen tilanne oli entistäkin sekavammassa jamassa, joten kansallissosialistiselle ääriajattelulle löytyi tilaa. Kansalaiset olivat pettyneitä niin porvarillisiin kuin sosiaalidemokraattisiin puolueisiin yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisijoina, sillä ne eivät pystyneet yhteistyöhön keskenään. Naumannin yritys lähentää sosiaalidemokraattisia ja porvarillisia piirejä Mitteleuropan uudessa, utopistisessa yhteisössä oli epäonnistunut. Hitlerin politiikka sen sijaan vetosi silloisen yhteiskunnallisen sekasorron ja hädän oloissa niin keskiluokkaiseen kuin proletarisiin piireihin.

Itävallassa syntyneen Adolf Hitlerin ekspansionismi ja Drang nach Osten sai nimekseen Neuropa (Saarikoski 1996, 92). Tässä uudessa Euroopassa Hitler ei tosin tyytynyt vain Keski-Euroopan valloittamiseen. Hitler ja silloinen geopoliittinen koulukunta järjestelivät Euroopan kartan aivan uudelleen. Alkuvaiheissaan Hitlerin laajentumis-

¹² WIRSING, GISELHER, 1932, Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft, Eugen-Diederichs Verlag.

politiikka saattoi lännen silmissäkin näyttää Mitteleuropa-hengen uudelleenlämmitykseltä, joka oli vain saanut uuden muodon. Hitlerin tarkoituksena olikin käyttää Saksan itäisiä naapureita aina alkutuotannossa. Naumannin Mitteleuropa oli inhimillinen alueellisen yhteistyön muoto, jossa olisi edetty askel askeleelta yhtenäiseksi valtioksi ilman mitään valloitusmentaliteettia. Hitlerin valloituspolitiikka ei voi mitenkään verrata Naumannin aikaisiin Mitteleuropakonstruktioihin. Euroopan voi nähdä vääristyneenä laajenuksena Mitteleuropa-idealle. Natsien yhteiskunnallisella tilauksella oli Euroopan heikossa taloustilanteessa kannattajansa myös Saksan rajojen ulkopuolella. Kansallissosialistisen vallankumouksen unelmaa uneksittiin myös Itä-Euroopassa. Samaan aikaan kuitenkin Dollfussin ja Schuschniggin austrofasismi pyrki pysymään erossa Hitlerin suursaksalaisen valtakunnan unelmasta. Natsien aikaan suurin osa aiemmista Mitteleuropan kannattijasta oli hävinnyt keskustelufoorumilta (Meyer 1955, 316). Meyerin mukaan natsit tyypillisesti ajattelivat, että Naumannin Mitteleuropa ei ollut realistinen ja oli aivan päinvastainen natsien hankkeelle (ibid., 317).¹³

Naumannin aikaisilla saksalaisilla poliitikoilla oli taipumus nähdä Naumannin tavoin, että Mitteleuropa-idean ulkoisen tasavertaisuuden alla haluttiin yhteisön olevan kuitenkin saksalaisten johtama (Ettmayer 1987, 108). Samanlainen saksalainen herruusajattelu ja ekspansionismi vallitsivat Euroopan uudelleenjärjestelyssä toisen maailmansodan aikaan. (Ettmayer 1987, 108-109) Joseph Rovani (1988, 1) mielestä Mitteleurooppaan liitettävät negatiiviset konnotaatiot ovat peräisin paitsi Naumannin ajalta myös natsi-Saksan ajalta. Hänen mielestään Mitteleuropa ei missään tapauksessa ole ollut neutraali ja viaton maantieteellinen käsite vaan "ein belasteter Begriff", raskautettu käsite; se on aina palvellut saksalaisia hegemoniapyrkimyksiä. "Raskautettuna" sen nykyään näkee myös itse Saksa, slaavit kuin Ranskakin, jonka mukaan Mitteleuropa on nimenomaan poliittinen, ei maantieteellinen tai historiallinen käsite. (ibid., 1) Tämä ei johdu Puo-

¹³ Natsiajan merkittävimpiä aiheen käsittelijöitä oli saksalais-itävaltalainen historioitsija Heinrich Ritter von Srbik, joka julkaisi vuonna 1938 "Mitteleuropa"-kirjansa. Varhaista Mitteleuropan historiaa käsitteli vuonna 1943 muun muassa H. J. Beyerin "The German Unity of Greater Middle Europe and its Decay During the Nineteenth Century". (Meyer 1955, 321-322)

lan tai Unkarin yhteenkuulumisen muistoista vaan Bismarckin jälkeisessä vilhelmiaanisisessa Saksassa aikanaan syntyneestä ja Hitlerin politiikassa jatkettussa näkemyksestä, jossa Mitteleuropa oli väline tai jopa ase hegemonia-aseman saavuttamiseksi. Rovon näkeekin, että on olemassa vain yksi Mitteleuropa, saksalaisten maa. Saksalaisuus on dominoiva piirre keskisessä Euroopassa ja sen vaikutus lukuisiin naapureihinsa suuri. (ibid., 3-4) Toisen maailmansodan jälkeen saksalaisuus niinkuin ei juutalaisuuskään enää Meyerin (1955, 323) mielestä ollut Mitteleuropaa yhdistävä piirre, kun vähemmistö-saksalaiset joutuivat emigroitumaan maailmansodan jälkeisten Saksojen alueelle. Schlögel näkee tosin saksalaisuuden tärkeimmäksi Mitteleuropaa integroivaksi piirteeksi 1980-luvulla (Schlögel 1989, 81). Sodan jälkeen Mitteleuropalla kuvattiin liukuvarajaista maantieteellistä aluetta roomaanisen Euroopan, läntisen Venäjän, Skandinavian ja Balkanin välillä (ibid., 324). Vuonna 1955 Mitteleuropasta ei lähiaikoina ollut odotettavissa suurta puheenaihetta (ibid., 325).

2.4 Mitteleuropa kylmän sodan aikaan

Kylmän sodan alkutaival alkoi toisen maailmansodan ollessa vielä käynnissä. Ranskan ja Saksan valtataistelu Euroopan herruudesta päättyi lopulta siihen, että Euroopan ulkopuoliset suurvallat Neuvostoliitto ja Yhdysvallat jakoivat sodanjälkeisen, raunioituneen Euroopan mantereeseen omien valtapyrkimystensä mukaisesti (Konrad 1985, 18, 62). Kuten unkarilainen kirjailija ja filosofi György Konrad asian ilmaisee, Jalta oli kylmän sodan syy (ibid., 7; ks. myös Brzezinski 1988, 4). Jaltan kokouksessa helmikuussa 1945 sodan voittaneet ympärysvallat sopivat Euroopan etupiirijaosta läntiseen ja itäiseen Eurooppaan sekä Yhdistyneiden kansakuntien perustamisesta. Kylmän sodan alkajaisiksi Mitteleuroopan alue jaettiin kahden suurvaltablokin, anglosaksisen ja venäläisen imperialismin, kesken, ja Itä- ja Länsi-Euroopan maihin istutettiin keskusvallasta riippuvaiset satelliittihallitukset (Konrad 1985, 7, 26). Itäisen Keski-Euroopan asukkaista näyttää siltä, että Yhdysvallat oikeastaan näki Neuvostoliiton miehityksen tällä alueella legitimoituna (ibid., 26). Alunperinhän Jaltassa oli

sovittu vapaista vaaleista kaikissa Euroopan maissa, mutta Josef Stalin ei tätä sopimusta pitänyt. "Ilman Ranskan ja Saksan välistä kilpailua ei ensimmäistä maailmansotaa olisi syttynyt, ilman ensimmäistä maailmansotaa Hitleriä ei olisi ollut, ja ilman Hitleriä ei olisi tullut Jaltaa". (ibid., 17) Vuonna 1955 Itävallassa voimaantullut perustuslaki poisti sodanaikaiset rippeet. Niin Neuvostoliitto kuin Yhdysvallatkin näkivät Konradin mukaan Itävallan hyödyttävän itseään. (Konrad 1985, 33) Toisen maailmansodan jälkeisenä parina vuotena Mitteleuropan tulevaisuus ei vielä näyttänyt synkältä (Bondy 1988, 48). Kylmä sota veti rajalinjan Mitteleuropan poikki hävittäen tämän alueen vuosikymmeniksi maailmankartalta ja historiankirjoituksesta.

Sodan aikana Mitteleuropasta oli hävitetty kokonainen kansa, juutalaiset. Juutalaisten kulttuuria pidetään useissa kirjoituksissa keskieurooppalaisen, ylikansallisen identiteetin toteutumana (Ks. esim. Bondy 1988, 35). Juutalaiset sulautuivat kunkin Mitteleuropan maan oloihin omaksuen näiden kielen ja tavat. Kotioloissa he säilyttivät myös oman kulttuurinsa, joka yhdisti yli valtionrajojen. Juutalaiset ovat kuitenkin aina joutuneet elämään uhanalaisena vihamielisten saksalaisten ja slaavien keskuudessa. (Schlögell 1989, 81)

Kylmän sodan poliittista tilannetta Mitteleuropassa kuvaa voimapolitiittinen näkemys. Sen mukaan pienet valtiot voivat säilyttää itsenäisyytensä vain jos se on suurvaltojen edun mukaista eli puskurivaltioasemassa konfliktiosapuolien välissä. Bipolaarisessa valtatilanteessa pienten valtioiden asema on vieläkin tukalampi kuin multipolaarisessa valta-asettelussa. Suvereenit valtiot kilpailevat keskenään territoriaalisesti ilman yhteistä kansainvälistä auktoriteettia. Tämä vaihtoehto on kuitenkin aina parempi kuin universaalien anarkian tila. (Väyrynen 1983, 87-89) Keskieurooppalaisella yhteisöllä ei ollut asemaa turvallisuuspoliittisella kentällä, sillä turvallisuuspolitiikasta puhuttiin nyt uusin termein, Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen etupiirijakojen pohjalta.

Natsien keskitysleiriltä pelastuneen György Konradin teos "Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen" on puheenvuoro kylmän sodan ja-

loissa kadotetun Mitteleuropan puolesta. Se on myös sattuva kuvaus kylmän sodan aikana kasvaneen sukupolven tunnoista. Kommunistista järjestelmää mutta myös amerikkalaista imperialismia ja näennäisdemokratiaa kritisoinut toisinajattelija Konrad (1985, 13) näkee pelkästään Länsi-Euroopan integraation Euroopan yhteisön puitteissa mahdolliseksi, sillä Nato-maita ja puolueettomia maita ei voi yhdistää keskenään. Euroopan yhteisö olisi mahdollinen vasta siinä vaiheessa, kun myös Itä-Euroopan maat voisivat osallistua siihen ja voitaisiin puhua Euroopan yhdysvalloista, Vereinigte Staaten Europas. (ibid.) Näin Euroopan yhteisö ei olisi Neuvostoliiton silmissä suora Naton lisäke. Konrad (1985, 14) näki kolmannen maailmansodan mahdolliseksi niin kauan kuin Eurooppa oli täynnä ulkomaalaisia asevoimia. Nationalismi on Euroopan maailmansotien alku ja juuri. Niin kristinusko, liberalismi kuin sosialismikin vanhoivat tällaisen kansallisen partikularismin nimeen. (ibid., 17) Mitteleuroppa on kylmän sodan jälkeisissä tunnelmissa ajatusrakennelma entisestä "kansainvankilasta" (Völkergefängnis) kosmopoliittiseksi kansainyhteisöksi (Busek 1986b, 13). Liittokansleri Bruno Kreisky (Zettl 1986, 94) kirjoitti jo vuonna 1968, että jako Länsi- ja Itä-Eurooppaan ei enää ole riittävä. Kreisky uskalsi esittää, että Mitteleuropan alueen demokratioiden ja diktatuurien väliselle yhteistyölle ei tämän poliittisen eron takia pitäisi olla estettä eikä kylmän sodan jako sovi Euroopalle (ibid.). Toisen maailmansodan tiimellyksestä heikentynyt Eurooppa oli Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen taistelutannerta, jossa sillä itsellään ei ollut kylmän sodan aikaan juuri mitään sananvaltaa. Kylmän sodan aikaan kaksi sotilasliittoutumaa keskittivät kaikkien aikojen ennätysmäärän sotilaita ja aseistusta Mitteleuropan vyöhykkeelle (Voigt 1988, 98).

Tässä vaiheessa Mitteleuroppa oli jo jakautumassa Läntiseen ja Itäiseen Keski-Eurooppaan ja Itä- ja Länsi-Euroopaksi. Itäinen Keski-Eurooppa ajautui yhä kauemmaksi Länsi-Euroopasta Neuvostoliiton vaikutusvallan alaiseksi ja alkoi muuttua Itä-Euroopaksi, liikkuen lähemmäksi aiempaa Itä-Euroopan aluetta Bulgariaa ja Romaniaa. Saksa jakaantui ja joutui liittotuneiden valvonnan ja uudelleen koulutuksen alle. Mitteleuropalle ei ollut elintilaa kylmän sodan alun aikaisissa

oloissa. Yhdistyneet kansakunnat ja Euroopan yhteisöä edeltänyt hiili- ja teräsyhteisönkin joutuivat bipolaarisen valtataistelun välineiksi, vaikka kumpikin oli syvimmältä sisällöltään tarkoitettu edistämään rauhaa. Länsi-Euroopan maat olisivat auttaneet Itäisen Keski-Euroopan (Ost-Mitteleuropa) valtioita parhaiten pyrkimällä keskinäiseen yhtenäisyyteen ja Euroopan poliittiseen itsenäisyyteen (Konrad 1985, 62). Mitteleuropaa ei ole ollut olemassa viimeistään vuodesta 1945 lähtien. Missä se aikoinaan oli sijaitisi kylmän sodan aikana kahden maailmanjärjestelmän geopolittinen erolinja.

Kulttuuriaspektin kautta Keski-Euroopan maat ovat voineet kylmän sodankin aikaan erottautua niistä kontrolloivasta Neuvostoliitosta tämän hermostumatta. Implisiittisesti kulttuurinen arvostelu ja pesäeron ottaminen ovat toki merkinneet vakavampia, poliittisluontoisia konnotaatioita. Kuten Gerner (1992, 10) sanoo, Mitteleuropasta tuli 1980-luvulla myyttinen käsite, joka symbolisoi kulttuuria ja humanismia. Hänen mukaansa tämä käsite toimi Ruotsissa kylmän sodan aikaan vastapainona Euroopan unionille (ibid.). Ulkopolitiikassaan puolueettomuuden määrittelyyn nojaavat valtiot Itävalta mukaanlukien epäilemättä kannattivat sellaisia alueellisen yhteistyön muotoja, jotka olisivat voineet pysytellä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella. Yhteistyö olisi ollut Itävallallekin jonkinlaisen neutraalimman vyöhykkeen luomista itään päin.

Sodan jälkeen päätettiin kehittää vakavasti Kansainliiton ideaa Yhdistyneissä kansakunnissa ja tasapainottaa Euroopan eri suuntiin vetävien valtioiden tulevaisuutta yleiseurooppalaiseen järjestöön tähänneellä hiili- ja teräsyhteisöllä. Ne tuntuivat aikanaan monesta yhtä utopistisilta ajatuksilta kuin Mitteleuropa Naumannin aikaan. Vasta toisen maailmansodan kärsimykset loivat tarpeeksi poliittista tahtoa luoda nämä kaksi ylikansallista järjestöä, joiden muodostamista oli jo vuosikymmeniä aiemmin hahmoteltu. Euroopan hiili- ja teräsyhteisössä tähdättiin samanlaiseen tulliyhteistyöhön kuin Mitteleuropa-konstruktioissa vuosikymmeniä aiemmin. Saksan liittotasavallan ensimmäinen liittopresidentti Theodor Heuss oli ollut Friedrich Naumannin ystävä ja pasifisti, joka varmasti jatkoi toisen maa-

ilmansodan jälkeisellä ajalla Naumannin rauhanomaisen ideologian integroimista olosuhteisiin sopien. Poliittiset olosuhteet ohittivat alkuperäisen Mitteleuropan alueen, mutta Mitteleuropan valtiot saattoivat nähdä länsieurooppalaisen yhteisön Mitteleuropa-idean positii-visena, suvaitsevana ja modernimpana toteutumana. Siksi siihen ei ollut vaikea samastua ja toivoa läheisempää yhteistyötä sen kanssa. Mitteleuropan voi käsittää sekä valtioliitoksi, geopoliittis-kulttuuriseksi alueeksi että maantieteelliseksi määritteeksi. Nauman-nin mielessä sillä oli nimenomaan valtioliiton merkitys, kun monet muut taas pitivät sitä nimenomaan geopoliittisena tai kulttuurisena alueena tai käsitteenä.

György Konrad (1985, 209, 213) näkee Itä-Euroopan eliitin jakautuneen informaaliin henkiseen oppositioon (*geistige Opposition*) eli antipoliitiikan kannattajiin sekä muodolliseen maalliseen valtaan eli poliitiikan kannattajiin. *Opposition* päämääränä on valtion kontrollin erottaminen yhteiskunnasta (*ibid.*, 212). Vuonna 1982 Konrad näki, että ydinaikakaudella eivät vuoden 1945 doktriinit enää ole relevantteja vaan että edessä lienee strategian vaihtaminen. Supervaltojen aikakausi on vähitellen päättyvässä. (*ibid.*, 33) Neuvostoliiton sisäiset ongelmat eivät kuitenkaan vielä antaneet toivoa radikaaleista rakenteellisista uudistuksista. Mitteleuropan tulevaisuus näytti yhtä synkältä kuin se oli siihenkin asti ollut (*ibid.*, 124-125)

Puolan solidaarisuusliike oli särö, joka oli ensimmäinen onnistunut yritys vastustaa mahtavaa Neuvostoliittoa. Työväenliikkeenä se herätti sosialistiseen ideologiaan nojautuvan Neuvostoliiton huomaamaan, että moderni työläinen on liian valistunut hyväksymään sosialismin nimeen tehdyt vääryydet puoluejäsenten uusfeodaalisessa privilegia-järjestelmässä (Konrad 1985, 129-130). Ideologian peruspilariksi nostetun enemmistöväestönosan noustessa vastustamaan järjestelmää on syytä olla varovainen. Solidaarisuus-liikettä ennen "Prahan kevään" tily lopettaminen Tšekkoslovakiassa elokuussa 1968 ja Unkarin kansan-nousun kukistutuminen marraskuussa 1956 rajoittivat Mitteleuropan maiden liikkumavaran vähäisiksi. Tässä tilanteessa alueellinen yhteistyö jäi ainoaksi mahdollisuudeksi ottaa pesäeroa Neuvostoliiton

tukahduttavaan valvontaan ja toteuttaa suvereenisuutta. Mitteleuropassa kristalloitui myös koko itä-länsi -konflikti, jolloin jokainen ulkopoliittinen kriisi Kremlissä heijastui nimenomaan sinne eikä esimerkiksi Balkanille (Bender 1988, 81). Karl Grobe-Hagel näkee Mitteleuropan maille tyypillisenä piirteenä rauhan ja väkivallattoman vastustuksen periaatteen (Grobe-Hagel 1988, 116). Zdenek Mlynárin (1988, 49) ja György Konradin (1985, 112) mielestä Mitteleuropan poliittinen kulttuuri eroaa itäeurooppalaisesta siinä, että sitä kuvaa kyky kompromisseihin; radikaalit vallankumoukset eivät ole Mitteleuropassa onnistuneet. Itävallan puolueettomuuspolitiikka on oiva esimerkki tästä Mitteleuropan poliittisesta perinteestä (Mlynár 1988, 50). Saksa on kuitenkin Willy Brandtin Ostpolitikin kautta pystynyt vaikuttamaan suurestikin itä-länsi -suhteisiin (Voigt 1988, 99).

2.5 Mitteleuropa 1980-luvulla

1980-luvulla keskustelu Mitteleuropa-käsitteestä nosti jälleen päätänsä. Jo ennen keskustelun heräämistä kirjallisuustieteilijät ja historioitsijat olivat pohtineet Mitteleuropa-käsitettä (Schlögel 1989, 7). Mitteleuropa oli elänyt hiljaista elämäänsä kulttuuripiireissä ennen 1980-luvulla orastanutta poliittista murrosta. Debatti alkoi Weidenfeldin mukaan Unkarissa ja Tsekkoslovakiassa, eteni sitten Itävaltaan ja saavutti viimeisenä Länsi-Saksan (Weidenfeld 1988, 89). Hanákin mukaan Itävalta on heräsi vasta 1980-luvun puolivälissä siinä missä Unkarissa Euroopan historiallisia alueita oli jo pitkään pohdiskeltu (Hanák 1986, 115). Läntinen maailma alkoi vasta tuolloin miettiä sitä, että lännen ja idän välillä on joskus sijainnut jotakin sellaista kuin Mitteleuropa (Hanák 1986, 115). Sukupolvien myötä Mitteleuropa-käsitteen alkuperä oli epäilemättä unohtunut. Samassa ajassa jako Itä- ja Länsi-Eurooppaan oli syöpynyt nuoremman sukupolven mieliin luonnollisena jakona. Vain vanhemmat muistivat ajan, jolloin Mitteleuropan alue oli ollut luonteva kulttuuriyhtenäisyys. Movimento Mitteleuropeon perustaminen Triesten ja Friulian alueella viimeistään todisti Mitteleuropa-käsitteen muodikkouden 1980-luvulta alkaen. (Busek 1988, 19)

Mitteleuropa on edelleen käyttökelpoinen käsite saamistaan kolhuista huolimatta (Busek 1988, 30). Kun Erhard Busek kutsuu Mitteleuropaa haamuksi hän tukeutuu Brockhaus-tietosanakirjan määritelmään haamusta: "Der Geist eines rituell nicht korrekt behandelten Toten wird meistens zum Gespenst"¹⁴. Onko Mitteleuropa siis nyt haudattava? Se joka kritisoi rauhankaipuusta syntyneitä Mitteleuropa-keskustelua, on myös sanottava, kuinka tämä Jaltan aave (Gespenstergeist) olisi sitten haudattava niin, että saavutettaisiin myös Mitteleuropan pohjaksi laaditun Atlantin asiakirjan (Atlantik-Charta) humanitaariset tavoitteet. Toisaalta menneisyyden haamujen kuten Hitlerin Kolmanteen valtakuntaan liitettävien Mitteleuropa-assosiaatioiden takia ei kelvollisia käsitteitä saisi hävittää vaan pikemmin yrittää voittaa pelot. Busek varottaa siitä, ettei Mitteleuropaa pidettäisi saksalaisena kulttuurimissiona. Mitteleuropan yhteydessä käyty keskustelu kansakunnan luonteesta on myös omiaan herättämään niitä kansallisuusaatteen haamuja, jotka aikoinaan provosoivat Mitteleuropan häviämiseen. (ibid., 15, 18, 23-24). Mitteleuropa ei kuulu museoon kuten jotkut sen haluaisivat. (Schlögel, 11, 117)

Joseph Rovandin (1988, 8) mielestä ei Mitteleuropasta voi enää puhua samoilla konsepteilla kuin 1933 edeltäneen valtiojärjestelmän aikaan osoittamatta suurta naiiviutta. Mitteleuropan sijaan käytettäisiin nimitystä Itä-Eurooppa tai Tonavan alue (Donauraum) väärien mielikuvien estämiseksi, sillä vaikka Itävalta voi vielä ollakin politiikaltaan puolueeton, Saksalta tämä ei ikinä onnistu. (Rovan 1988, 9, 11) Claudio Magrisin mukaan Mitteleuropassa on kyse "kuolemanjälkeisestä" (posthume) kulttuurista, koska se saavuttaa huippukohtansa vasta kun sen historiallisen roolin huippu on jo ohi (Ara 1987, 131).

François Puaux (1988, 42) näkee Mitteleuropa-keskustelun kolmenlaisena ulottuvuutena. Yhtäältä löytyy voimakkaan nostalgisia piirteitä saksalaisten ja slaavien välisten, Habsburg-monarkian aikaisten suhteiden uudelleenlämmittämiseksi. Toiseksi Neuvostoliiton miehittämiä alueilta emigroitunut, patrioottisen dissidentti älymystö on herännyt. Kolmanneksi näkyy Saksan Liittotasavallan idänpolitiikka,

¹⁴ "Rituaalisesti epäasianmukaisesti käsitellyn kuolleen hengestä tulee useimmiten haamu".

jonka mukaan yhtäältä taloudellinen laajentuminen itään ja toisaalta Saksojen jälleenyhdistyminen. (ibid., 42) Mitteleuropa muodostui vielä 1980-luvun lopulla kolmesta mahdollisesta valtioryhmittymästä: joko pelkästään Varsovan paktin maista, niistä ja puolueettomista maista tai näistä kahdesta ryhmästä sekä Nato-maista (Voigt 1988, 97). Schlögelin (1989, 7-8) mielestä Mitteleurooppaan sisältyy toive paremmasta tulevaisuudesta kahdelle sukupolvelle: niille jotka näkevät siinä paluun menneisyyteen, aikaan ennen kylmän sodan jakamaa Eurooppaa, ja nuorelle, rautaesiripun varjossa eläneelle sukupolvelle. Schlögelin mielestä Mitteleuropa on vanhempi kuin muutokset vuosina 1914 tai 1938. Keskieurooppalaisille Mitteleuropa on luonnollinen käsite, mutta monet siitä puhuvat tahot käsittelevät sitä keinotekoisena. (ibid., 8)

Yhtäkaikki on ymmärrettävä 1980-luvun Ranskan varauksellisuus Mitteleuropa-ideaan, joka sen mielestä on Saksan pyrkimys eroon kylmän sodan aikaisesta valtioliitosta (Busek 1988, 19). Jos puolueeton Saksojen liitto syntyy, Ranska joutuisi maantieteellisesti lähemmäksi Neuvostoliittoa, sen lähimmäksi vihollismaaksi Itä-Euroopan ja välissä olevan puolueettoman vyöhykkeen jälkeen. (ibid., 19) Samassa mielessä Mitteleuropa-idea oli epäilyttävä Neuvostoliiton kannalta, koska se olisi eristänyt Neuvostoliiton itäeurooppalaista etupiiriä erilliseksi, itsenäiseksi valtiorintamaksi, jota voisi olla vaikea enää hallita (Ks. esim. Bender 1988, 77). Varsovan paktin maissa Mitteleuropalla on positiivinen merkitys (Busek 1988, 19). Busek (1988, 19) vertaa semanttista erilaisuutta "suomettumis"-käsitteeseen, joka merkitsi lännessä ja Mitteleuroopan maissa ulkopolitiittisen tilanteen huononemista kun taas idässä tilanteen paranemista. Tosin tällainen positiivinen suomettumisprosessi ei voinut kylmän sodan aikaan onnistua itäblokin maissa muun muassa taloudellisen epäitsenäisyyden takia (ibid., 20). Idässä on sanouduttu irti valtiollisesta keskusvallasta; taloudellisen ja humanitaarisen parannuksen esteenä ei kuitenkaan ollut yksittäisen valtion vaan Neuvostoperiumin valta. Perestroikan ja glasnostin myötä Mitteleuropaa on alettu tosin nyt tulkita toisin. Busekin (1988, 20) mielestä Neuvostoliitto joutuu nykyään keskittymään omiin ongelmiinsa ja toisin kuin

Breshnev-doktriinin aikaan pikemminkin rohkaisemaan satelliittimaitaan Mitteleuropan kaltaisiin kokeiluihin. Toisaalta kaikki puolueettomuuspyrkimykset pelon tasapaino-doktriinin aikaan merkitsevät vain tilanteen huononemista. (ibid., 23)

Sven Papcken ja Werner Weidenfeldin (1988) mielestä Euroopan idea on sisällyksetön. Tällainen asennoituminen tuntuu olevan tyypillinen monelle kylmän sodan ajan kokeneelle. Papcke ja Weidenfeld kuuluvat sukupolveen, joka ei enää viisi vuosikymmentä vallineen kylmän sodan jälkeen uskalla toivoa polojen paranemista. Euroopalla ei ole ollut omaa sananvaltaa sitten toisen maailmansodan vaan kaikki on ollut kahden suurvallan sanelemaa. Euroopan maiden kulttuuritkin ovat olleet uhattuna suurvaltojen voimakkaan kulttuurivaikutuksen takia.

Mitteleuropan ideaa jatkavat alueelliset yhteistyömallit voi nähdä Euroopan itäisimmän osan vaihtoehtoisesta yhteisöstä sosialistisen idän ja kapitalistisen lännen välissä. Brzezinski (1988, 9) näki merkittävän historiallisen käänteen lähestyvän, jolloin tärkeä osa Eurooppaa syntyy uudelleen. Neuvostoimperiumi on defensiivinen, kun Itä-Eurooppa alkaa tuntea itsensä Mitteleuropaksi. Strategisena ja historiallisena päämääränä ei kuitenkaan pitäisi olla Länsi-Euroopaksi kutsumamme alueen nielaisema Itä-Eurooppa. Tavoitteena pitäisi olla substantiaalisesti, ei ainoastaan muodollisesti de facto puolueeton Mitteleuropa. (Brezezinski 1988, 9, 11)

Weidenfeldin (1988, 93) mielestä Mitteleuropa-unelman toteuttamiseksi puuttuu tarvittava politiikka, ja siinä hän epäilemättä on oikeassa. Mitteleuropa-idean takana on etäisyydenotto vallitsevista poliittisista sidonnaisuuksista eli Itä-Euroopan ja Neuvostoliiton läheisyydestä (ibid., 94). Unkari identifioituu kulttuurisesti ja poliittisesti Mitteleuroopaan mutta Mitteleuropa on integroitava länsieurooppalaisiin poliittisiin ja taloudellisiin instituutioihin ja turvallisuusjärjestelmään. Saksalaisilla on aina ollut erilainen näkemys Mitteleuropasta kuin Habsburg-monarkian alaisilla mailla (Bondy 1988, 38). Itävalta onkin välittänyt Unkarille paljon länsimaisia arvoja. Mitteleuropa nähtiin siltana idästä länteen (Bondy 1988, 41).

Itäblokin maat, jotka tuntevat kuuluvansa Mitteleuroopan tuntevat niin lännestä ja kuin idästäkin erottavaksi piirteeksi poliittisen arvomaailman. Poliittiselta kulttuuriltaan ja historiallisilta perinteiltään Mitteleuropa ehkä on lähempänä epädemokraattista, yksinvaltaista itää. Unkari kuitenkin näkee Itävallan olevan sekä Mitteleuroopan että Länsi-Euroopan jäsen, rajamaa par excellence. Mitteleuroopan kuuluu sekä läntisen demokratian maita kuten Itävalta ja itäisen Euroopan kehittyneimmät maat. Voimakkaimmin Mitteleuropa tutkimissani kirjoituksissa identifioituu Unkariin, Itävaltaan ja Saksaan. Unkari ehkä korostaa, että taloudellisesti kehittyneimmät itäblokin maat ovat Mitteleuropaa erotuksena vielä itäisemmistä maista, mutta myös erotuksena Itävallasta. Toisaalta Saksan vaikutuspiiriin kuulunut Puola ja Itävalta-Unkarin kaksoismonarkiaan kuuluneet tsekit, sloveetit ja slovakit kuuluvat juuri näihin kehittyneempiin itäblokin maihin. 1980-luvun Mitteleuropa-keskustelun ulottuvuudet olivat rajalliset. Pekka Korhosen lainaaman Kari Palosen (Korhonen 1992, 16) käsite intellektuaalisen horisontin tilasta kuvaa tätä tilannetta, jolloin tietyssä tilassa mahdollisuudet toimia ovat rajalliset. Teoriasa poliittisella toimijalla on lukuisia toimintamahdollisuuksia, mutta käytännössä suuri osa niistä on mahdottomia ottaa käyttöön. (ibid.)

Mitteleuroopan kansojen ja kulttuurien yhtenäisyyksistä on helpompi puhua kuin yhteisön toteutumisesta (Bondy 1988, 34). On vaikea saada aikaan ilmapiiristä konkreettista "Haus Mitteleuropaa", Mitteleuropataloa (ibid., 34). Niin Euroopan unionin kuin Keski-Euroopan erilaisten alueellisten yhteistyöyritysten takana on havaittavissa niin sanottu funktionalistinen yhdentymisajattelu. Tämän mukaisesti yhdentyminen aloitetaan rajatulla, teknisellä ja luonnostaan kansainvälistä yhteistyötä vaativalla alalla. Näin yhteistyö pysyy mahdollisimman "epäpoliittisena". Yhteistyön edetessä sektorilta toiselle myös valtioiden keskinäisen riippuvuuden aste kasvaa.

Mitteleuropa sijaitse kahden suurvallan välissä, slaavilaisen Venäjän ja eurooppalaisen Saksan. Kulloisenkin valtapoliittisen tilanteen mukaisesti näiden kahden suuren valtion, ja toisen maailmansodan jäl-

keen myös Neuvostoliiton ja läntisten voittajavaltioiden, välissä pienemmät valtiot ovat olleet jomman kumman hegemonian piirissä alistetussa asemassa. Tätä kaistaletta kutsuttiin kylmän sodan aikaan usein puskurialueeksi. Nykyisellään Venäjän vaikutus on loitonnut yhä kauemmaksi sen poliittisen orientoitumisen muuttuessa ja Itenäisten valtioiden yhteisön jäsenmaiden synnyttyä entisen itäblokin ja Neuvostoliiton väliin. Vielä vuonna 1986 itäblokki oli edelleen todellisempi käsite kuin Mitteleuropa, joka oli silloisessa poliittisessa tilanteessa Terra abscondita, piilotettu maa. (Schlögel 1989, 31). Neuvostoliitolainen, ulkoapäin pakotettu kommunistinen järjestelmä sai lopulta Itä-Euroopan maiden yhteiskunnat hylkimään sitä 1980-luvun lopulla (Brzezinski 1988, 6) 1980-luvulla henkiin herännyt kirjoittelu Mitteleuropasta on indikaattori, joka ennakoi poliittis-taloudellisen muutosta ja taitekohtaa tai kuten Sven Papcke (1988, 120) sanoo, Mitteleuropa on protestin metafora. Hermann Rudolphin (1988, 136) mielestä 1980-luvun keskustelu ei ole merkki todellisesta muutoksesta. Joka tapauksessa Mitteleuropan olemassaolo historiallis-kulttuurisena alueena on tosiasia (ibid., 141).

Venäjä on yksi mahtivaltio lisää Saksan, Itävalta-Unkarin rinnalla, joiden välissä slaavit ja unkarilaiset ovat kautta aikojen eläneet. Neuvostoliiton ja Venäjän ovat aina olleet Mitteleuropan olemassaoloa osaltaan määräävä tekijä, joka on ollut pakko ottaa huomioon ulkopolitiittisessa päätöksenteossa. Giselher Wirsing on kirjoittanut vuonna 1932 Väli-Euroopan täydentävästä asemasta saksalaisen teollisuuden ja itäeurooppalaisen maatalouden sekä läntisen individualismin ja Neuvostoliiton sosialismin välissä (Bondy 1988, 42). Vesa Saarikosken Mitteleuropa-synonyymit kuten the Green Europe tai gordon sanitaire eivät tule aineistossani vastaan.

Liian myöhään ovat Puaux'n (1988, 45) mukaan Mitteleuropan vähemmistökansat huomanneet, että Itävalta-Unkarin loppu merkitsi myös niiden loppua. Itävallan mahdollisesta välittäjänroolista idän ja lännen välillä on paljon kirjoitettu ja pohdittu. Wienissä on joka tapauksessa tajuttu, mitä hyötyä Itävallan historiallisista suhteista itään päin voisi olla. (ibid.) Itävalta on poliittis-taloudellisesti läntinen

demokratia mutta maantieteellinen asema idän ja lännen välissä piene-
nä valtiona luo omaperäisen tilanteen, joka muistuttaa myös Suomen
samanakaltaista asemaa, joka johtaa maantieteellisestä asemasta. Ku-
kaan ei väitä entisen liittopresidentin Rudolf Kirchschrägerin (1988,
5) mielipidettä vastaan, että Itävalta ei ole enää vuosisatoihin
ollut "Ostmark", itäinen maa, vaan Euroopan keskustaa. Tämän aseman
ja sijaintinsa perusteella idän ja lännen reunalla Itävalta toimii
rauhanturvaamisen ja humanitaaristen päämäärien toteuttajana; slaavi-
laiset kansat ja Tonavan alueen (Donauraum) kansat voivat käyttää
alueen keskuksena toimivaa Wieniä ja Itävaltaa keskinäisenä kohtaa-
mispaikkana. (ibid.) Rudolf Stamm (1991, 35) kutsuu Mitteleurooppaan
kuuluvaa Itävaltaa Casa d'Austriaksi. Bruno Kreisky oli keskieurop-
palaisen talousyhteisön kannattaja.

Erhard Busekin mielestä on olemassa erilaisia Eurooppia: Euroopan yh-
teisön, Eurooppa-neuvoston, Atlantin ja Uralin välinen ja kylmän
sodan kahtia jakautunut Eurooppa (Busek 1988, 21). Busek lainaa edel-
leen Robert Musilin esseetä Euroopasta vuodelta 1922: "Es ist ein ba-
bylonisches Narrenhaus; aus tausend Fenstern schreien tausend
verschiedene Stimmen..."¹⁵ (ibid., 26) Mitteleuropaa kuvaa kansojen
moninaisuus, mutta sama koskee muutakin Eurooppaa. Mitteleuropa on
edelleen tänäkin päivänä, kansojen eroista huolimatta, ydin, jonka
asukkailla on tietoisuus vuosisataisesta kulttuurisesta yhteydestä ja
yhteistyöstä. Konrad puhuu limittäin sekä Mitteleuropasta että Itä-
Euroopasta viitatessaan itäblokin maihin, joista Unkari kuuluu sel-
keästi Mitteleurooppaan. Itävalta ja Unkari näkevät itsensä Mitteleuro-
pan keskuksena mutta niin tekee Saksakin omasta puolestaan (Voigt
1988, 96).

Friedrich Naumannin kirjaan viitataan kirjoituksissa usein. Naumann
nähdään 1980-luvulla kuitenkin toisenlaisessa valossa; Hitlerin suur-
saksalainen Mitteleuropa luo varjonsa nykyiseen Mitteleuropan konsep-
tiin. Naumannin teos on myös valtaosin keskittynyt tulliliiton ja
turvallisuusyhteisön toteuttamiseen siinä missä nykyinen Mittel-
europa-keskustelu on myös kulttuurihistoriallista pohdiskelua ja

¹⁵ "Se (Mitteleuropa) on babyloninen narritalo; tuhannesta ikkunasta huutaa tuhat erilaista ääntä."

identiteetin etsimistä. Busekin (1988, 16) mielestä Mitteleuropa ei saa olla ensisijaisesti poliittinen konsepti vaan "eine Metaebene unserer gegenwärtigen Existenz", yksi nykyisen olemassaolon metataso. Mitteleuropa on täysi-ikäisyyden mittari niin vapaissa kuin vapaudettomissakin maissa, sillä täysi-ikäisen kypsyyden merkkinä on pienempi riippumattomuus valtiosta. Tästä syystä Mitteleuropaa eivät voi pysyttää eurooppalaiset valtiot. (ibid., 18) Ettmayerin (1987, 108) lainaaman Walther Rathenaun mielestä tulliliitto olisi sivilisatorinen saavutus, lähtökohta poliittiselle valtakuvioille, Euroopan tasapainon peruspilari. Ensimmäisen maailmansodan aikaiset Mittel-europpakonstruktiot pyrkivät tulliyhteisön luomiseen (ibid.). Euroopan yhteisöhän kehkeytyi samalla tapaa, hiili- ja teräsyhteisöstä alkaen. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi ETYK ei ole voinut parantaa Mitteleuropan asemaa substantiaalisesti, jos kohta se on ollut ainoa koko Euroopan asiaa edustanut instituutio (Bondy 1988, 43). Fejtö (1988, 21) käsittääkin Mitteleuropan Itä-Eurooppa nimen korvikkeeksi 1980-luvun keskustelussa ikäänkuin todistaakseen sen syyttömäksi Jaltan kokouksen ja bipolaarisuuden välikappaleeksi. Karsten Voigtin (1988, 96) mukaan 1980-luvulla alkaneella Mittel-europpakeskustelulla on selkeät motiivit; esimerkiksi Saksassa on keskustelun tarkoituksena ollut laajentaa neuvottelutilaa Yhdysvaltoihin nähden.

Mitteleuropan alueella olevista valtioista 1980-luvulla yksikään ei kuulunut yksinomaan Natoon; vain Saksa kuului ylipäätään Naton piiriin mutta oli samalla yhteistyössä Varsovan liiton kanssa. Muuten Keski-Euroopan maat olivat joko Varsovan liiton jäseniä tai puolueettomia. (Voigt 1988, 98) Länsi-Euroopan integraatio ja yhteiseurooppalainen yhteistyö eivät sulje toisiaan pois (Voigt 1988, 100). Varsovan paktin purkaannuttua Itä-Euroopan maat lopettivat tykkänään tämän siihen asti päteneen institutionaalisen rakenteen ja keskinäisen yhteistyönsä.

Alueellisen yhteistyön muotoja ei Keski-Euroopalta ole puuttunut. Näistä laajin, Pentagonaali-yhteistyö, ulottaa juurensa 1970-luvun puoliväliin. Se alkoi Alpit-Adrian työyhteisönä (Arbeitsgemeinschaft

Alpen-Adria) vuonna 1978, ja muuntui vuonna 1989 neljän maan, Italian, Jugoslavian, Itävallan ja Unkarin, ryhmäksi. Vuonna 1990 Tšekkoslovakia liittyi mukaan, jolloin ryhmä laajeni pentagonaaliksi. Puolan, Slovenian, Kroatian, Bosnian ja Hertsegovinan liittyminen siihen Jugoslavian hajottua nimi muutettiin Keski-Euroopan aloitteeksi KEA:ksi (Central European Initiative). Jäseninä tai tarkkailujäseninä KEA:ssa on tätä nykyä jo Makedonia, Bulgaria, Romania, Ukraina, Albania, Georgia ja Valko-Venäjä ja yhä uudet maat hakeutuvat sen jäseniksi; aloite nähdään väliriittinä tiellä länteen, Euroopan unioniin ja markkinatalouden mukaiseen vaurauteen. (Meier 1994, 261) Aloite on pitäytynyt erossa poliittisista aiheista keskittyen Itä-Euroopan maille tärkeiden infrastruktuurin ja talouden edellytysten kohentamiseen sekä muun muassa ympäristön suojeluun. Keski-Euroopan aloite on ennen kaikkea Italian rahoituksella toimiva järjestö. Ulkoisen vaikutuksen vähentämiseen tähtäävistä alueellisista federaatiosuunnitelmista ei ole ollut pulaa. Tällaisia projekteja on erään laskelman mukaan ollut 48 (Nötzold 1993, 328). Laajan alueellisen yhdentymisen on estänyt Keski-Euroopan kansallinen, uskonnollinen, ideologinen ja taloudellinen monimuotoisuus. Ylialueelliset (überregionale) yhteistyömuodot Itävalta-Unkarin, Saksan ja lopulta Neuvostoliiton perustamina ovat olleet ratkaisevassa asemassa. Keskinäisen talousavun neuvoston SEV:n jälkeen ainoa ala-alueellinen yhteisö on ollut nelinkeskinen Visegrad-liitto. Vaikka Visegrad-maat kykenisivätkin konfliktinestämiseen ja integraatioon, puuttuisivat niiltä materiaaliset komponentit. Modernisaatio ja hyvinvointi tarvitsevat edistyäkseen tasapainotilan, johon tarvitaan ylialueellinen puolustus. Nötzoldin mielestä Keski-Euroopassa ei voi mikään yksittäinen ryhmittymä onnistua ilman Euroopan Unionia ja varsinkaan ilman Saksaa. Siksi ei myöskään Keski-Euroopan aloite yksistään voi tyydyttää kaikkia sen jäseniä. Idässä ei voinut lännen tapaan kehittyä sellaista tilannetta, jossa lännessä eurooppalaisen turvallisuuskulttuurin arvot pääsivät muotoutumaan. (Nötzold 1993, 327-328) Keski-Euroopan aloitteeseen verrannollisia yhteistyömuotoja ja alueellisen määrittelyn esimerkkejä kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa ovat Itämeren ympäristön maiden ja Barentsin euro-arktisen alueen valtioiden keskinäinen yhteistyö (Ks. esim. liite nro. 2, "Alueitten Eurooppa"). Otto Schilly on tehnyt ehdotuk-

sen Keskieurooppalaisesta rauhanunionista (Mitteleuropäische Friedensunion), joka tähtää yhteiseurooppalaiseen rauhanjärjestykseen. Tois-
taiseksi se on kuitenkin harhaanjohtava nimitys erilaisista alueelli-
sista aloitteista, jotka toimivat yhteisen turvallisuuden konseptin
puitteissa. (Voigt 1988, 98)

Alueellisten yhteistyöliittojen olemassaolon motiivina voi pitää
1980-luvun vaihtoehtoa Keskinäisen talousavun neuvostolle SEV:lle ja
Euroopan unionille; Keski-Euroopan maat yrittivät pysytellä jotenkin
erillään Neuvostoliiton manipulaatiosta ja pitää yllä omaa identi-
teettiään ja suhteita vanhoihin läntisiin kumppaneihin. Viime aikojen
yhteistyötä ovat aina kuitenkin varjostanut rypäs vaikeuksia: talou-
delliset ongelmat, etniset eripuraisuudet ja hakeutuminen Euroopan
unioniin ja Natoon. Samalla Eurooppa ja Yhdysvallat kurkottelevat
uusille alueille itään päin; laajeneminen on kokonaan muuttanut suun-
taansa, Venäjän vaikutusalue on väistymässä mahtavaksi laajentuneen
ja ekspansionistisen Euroopan tieltä. Kuten aina tyytymättömät impe-
rialistisen vallan alaiset valtiot Keski-Euroopankin maat haluavat
ottaa pesäeroa valloittajaansa ja korostaa kansallisvaltiomallin mu-
kaisesti omintakeisuuttaan. Venäjän taloudellisen romahduksen rau-
nioilla ei ole mitään kiinnostavaa itäeurooppalaisille. Mitteleuropan
rajat hälvenevät hienoisesti jälleen kerran. Tämä laajentuminen ei
kuitenkaan vielä ole voinut muuttaa Keski-Euroopan määrittelyä. Se
eroaa nimenomaan historialliselta taustaltaan muusta Itä-Euroopasta
ja Venäjää lähenevistä alueista.

Maantieteellisten ja geopoliittisten ulottuvuuksien lisäksi Mittel-
europa-kirjoituksissa on väitelty itävaltalaisesta ja keskieurooppa-
laisesta identiteettikysymyksestä entisen monikansallisen imperiumin
raunioilla. Taustalla on nähtävissä entisten itäblokin maiden kanso-
jen kuin myös saksalaisten ja itävaltalaisten tarve kaikenpuoliseen
itsemääräämisoikeuteen; ne ovat halunneet ottaa pesäeron niitä toi-
sesta maailmansodasta lähtien valvoneisiin Neuvostoliittoon ja Yhdys-
valtoihin. Mitteleuropan maissa haluttiin vihdoinkin tiedostaa pit-
källisen painostuksen tai imperialismin jälkeen oman kulttuurin eri-
tyispiirteet sekä saada olemassaololleen jälleen tunnustusta ja kun-

nioitusta (Ks. esim. Mlynár 1988, 51; Weidenfeld 1988, 90, 94). Mitteleuropa kulttuurinen identiteetti määrittyy niin itäiseen kuin läntiseenkin kulttuuripiiriin nähden ja siitä poikkeavana. Länsimaat näkevät Keski-Euroopan slaavilaiset maat Venäjän kanssa kulttuurisesti yhtenevinä kun taas Keski-Euroopan maat haluavat nimenomaan tehdä pesäeron itään ja korostaa läntisiä piirteitään: Mitteleuropa on poliittisesti itää mutta kulttuurisesti länttä. Mitteleuropan alueen lukuisten kansojen kompleksiset etniset suhteet ovat kautta aikojen olleet leimaa-antava piirre tälle alueelle; Ara puhuuikin suuresta saksalais-juutalais-slaavilaisesta kulttuurista, joka muodostaa Mitteleuropan kontrastirikkaan yhtenäisyyden (Ara 1987, 130). Busek (1988, 30) taas viittaa Mitteleuropan kreikkalais-juutalais-kristilliseen perintöön.

Saksalaiset eivät 1980-luvun kirjoitteluissakaan ole tuoneet Mitteleuropaa esiin. Euroopan unioniin ja Natoon liittymisen yhteydessä he ovat puhuneet mieluummin Zentraleuropasta. Itävaltalaisista ei ole tarvinnut aivan samalla lailla varoa puheitaan. Saksan oli oltava kylmän sodan aikaan ja vielä välittömästi sen lauhtumisen ja loppumisen jälkeen puheissaan yhtä varovainen kuin Suomen. Saksan ulkopolitiittiset kannanotot ovat edelleenkin pysyttäneet hyvin pidättyväisinä eikä sillä ole mitään syytä muuttaa livetä linjastaan maailmanrauhan puolestapuhujana, ja sen pasifistista perustuslakia tulkitaan hyvin tiukasti.

1980-luvun Mitteleuropa-kirjoittelu on sisältänyt paljon Mitteleuropan alueen, identiteetin ja historian pohdintaa. Vähitellen siinä on myös ollut mukana keskustelua taloudellisesta yhteistyöstä alueellisella tasolla. Ulkopolitiikkaa on kaihdettu mutta kansallisuuskysymykset ovat askarruttaneet poliittisessa mielessä.

2.6 Mitteleuropa 1990-luvulla

Berliinin muurin kaatui marraskuussa 1989, ja virallinen kylmän sodan päättyminen tapahtui marraskuussa 1990 (Böhr 1995, 115). Neuvostolii-

ton hajoaminen käynnisti lumipalloreaktion, joka on levinnyt uskomattoman nopeasti maasta toiseen ja instituutiosta toiseen. 1980-luvun varovaisen toiveikas keskustelu Mitteleuropan alueesta saikin aivan uutta potkua ja uusia ulottuvuuksia 1990-luvun puolella Neuvostoliiton hajoamisen ja Venäjän synnyn myötä.

Pakotetun "Pax Sovietican" hajoamisen jäljiltä on Keski-Euroopassa tapahtunut kansallinen uudelleensyntyminen, joka on usein nähty uhkaavana ja negatiivisena kehityksenä (Nötzold 1993, 327). Tällöin ei ole huomattu, että pelätä tarvitsee vain sellaista nationalistista valtiota, joka kääntyy hyökkäävästi ulospäin. Sen sijaan valtiosisäiseen kehitykseen omistautuvat maat kuuluvat samaan kategoriaan kuin 1700-luvun länsimaiset kansallisvaltiot. Tässä mielessä kansallisvaltio on Itä-Euroopassa moderni eikä antiikkinen vastaus syntyneisiin ongelmiin. Tuhoisa kääntyminen on tosin myös mahdollinen näissä olosuhteissa. (ibid., 327) Tässä negatiivisessa kansallisista, etnisistä, taloudellisista ja uskonnollisista konflikteista koostuvan alueen mielessä Jürgen Nötzold viittaa Baltiasta aina Bulgariaan ja Kreikkaan ulottuvaana kaistaleena (ibid., 328).

Harhaileva, epätasapainoinen Väli-Eurooppa tasapainoisen Mitteleuropan sijaan olisi Venäjälle vahingollinen (Böhr 1995, 119). Naton itälaajentumisessa on järkeä itse kullekin osapuolelle, sillä se nähdään loppujen lopuksi edulliseksi myös Venäjän omalle turvallisuudelle konfliktittoman Mitteleuropan mielessä. Käsitevalinnalla Christoph Böhr (1995) erottaa toisistaan edelleen idän ja lännen jaon aikaiseen pelotteeseen viittaavan Väli-Euroopan ja toisaalta Mitteleuropan. Joseph Rovon ennusti sattuvasti vuonna 1988, että kun Mitteleuropa on noussut keskustelunaiheeksi 1980-luvun lopulla, se kenties enteili Neuvostoliiton pikaista hajoamista (Rovan 1988, 8). Nyt kun kylmän sodan aikaiset asetelmat ovat purkautuneet, Venäjän asema Keski-Euroopassa on muuttunut. Venäjällä ei ole mahdollisuutta jatkaa toisena suurena valtapoolina sen energian suuntautuessa sisäpolitiikkaan sekä venäläisen ajattelun lähestyttyä läntistä kapitalistista ideologiaa ja demokratia-ajattelua.

Itäinen Keski-Eurooppa on kylmän sodan loppumisen mainingeissa saavuttanut itsenäisyyden Neuvostoliiton alaisuudesta. Jugoslavia ja Tšekkoslovakia ovat hajaantuneet etnisten rajojen mukaisesti uusiksi valtioiksi. Entisen kommunistisen hallinnon kannattajat sekä äärikansalliset liikkeet saattavat pidätellä ja uhata näiden maiden kehittymistä Länsi-Euroopan kaltaisiksi taloudellisesti ja poliittisesti vakaiksi demokraattisiksi kansallisvaltioiksi. Näiden maiden taloudelliset ongelmat lisäävät despoottisesta ja imperialistisesta perinteestä kärsivien hallitusten paineita. Mitteleuropan poliittisella historialla ja kulttuurilla on kuitenkin paremmat tulevaisuudennäkömät kuin idempänä sijaitsevilla naapureilla, sillä ne ovat saaneet nauttia näitä enemmän vauraiden läntisten maiden kuten Itävallan ja Saksan läheisyydestä. Ne ovat myöskin etunenässä Euroopan unionin laajentumisen tärkeysjärjestyksessä ennen esimerkiksi Baltian maita. Samalla Keski-Eurooppa on länsimaille tie turvallisuusalueen ulottamiseksi syvemmälle itään.

1980-luvun alussa kummankin maailmansodan syinä ollut saksalais-ranskalainen kilpailu tuntui jo käsittämättömältä, niin hyvät suhteet niiden välillä vallitsi. (Konrad 1985, 18). Mitteleuropa-keskustelun alkuaikoina perestroika ja glasnost antoivat hienoista toivoa paremmasta tulevaisuudesta, kylmän sodan lieventymisestä radikaalisti. Kukaan ei kuitenkaan osannut aavistaa rautaesiripun ruosteisten reikien etenevän niin pitkälle, että koko esirippu kaatuisi lähes yhdessä yössä. Kylmän sodan loppuminen vaikutti välittömästi siihen, mihin sävyyn Mitteleuropasta jälleen alettiin kirjoittaa. Kylmän sodan jälkeen Euroopan unioni ja Pohjois-Atlantin puolustusjärjestö Nato ovat parantaneet asemiaan ylikansallisena auktoriteettina samalla kun valtion asema on vähentynyt. Itäeurooppalaiset kokivat Neuvostovallan alentavana, ja Saksa ja Itävalta halusivat unohtaa sodan muistot. Mitteleuropa-debatin voi siis hyvin nähdä osana niin sanotun Uuden Euroopan eli kylmän sodan jälkeisen Euroopan uusien poliittisten rajojen, tilan ja identiteetin määrittelyä. Toisaalta äärikansallismielisyys on nostanut päätään kaikkialla Euroopassa eikä vain Mitteleuropassa; selvänä osittaissyynä taloudellisen ahdingon lisäksi voi pitää kylmän sodan poliittisen valta-asettelun jättämää tyhjää tilaa

vanhojen, dysfunktionaalisten kansallisuusongelmien nousta jälleen esiin.

Kylmän sodan päättymisen jälkeen on Mitteleuropan maissa ollut nähtävissä tarve kansallisvaltion, uudelleen koetun itsenäisyyden juurruttamiseen. Tämä johtaa samaan tilanteeseen kuin toisen maailmansodan jälkeenkin: aiemman Habsburg-valtakunnan alaiset maat eivät pystyneet järjestäytymään keisarikunnan kaltaiseen yhteistyöhön keskenään, edes tulliliiton muodossa. Kansallisvaltiona oleminen oli ymmärrettävästi tärkein pyrkimys silloinkin. (Bondy 1988, 36) Nykyään eivät Mitteleuropan maat pysty yhteistyöhön keskenään toisenlaisista itsekkäistä syistä: ne kilpailevat pääsystä läntisen talous- ja poliittisen järjestelmän piiriin kuten Euroopan unioniin. Schlögel (1989, 9) on sitä mieltä, että Mitteleuropa-keskustelussa ei kyse ole ainoastaan sentimentaalisesta renessanssista; se mikä näyttää paluulta eurooppalaiseen territoriaalipolitiikkaan onkin kypsymistapahtuma Itäisessä Keski-Euroopassa.

Nykyään Itäisellä Keski-Euroopalla tarkoitetaan juuri kylmän sodan rajan aikaista jakoa, jolloin muuhun, "läntiseen", Keski-Eurooppaan kuuluvat Saksa ja Itävalta. Niin Suomen kuin Itävallankin ulkoasiainministeriössä käytettiin vielä 1990-luvun alussa nimitystä Itäinen Keski-Eurooppa, josta ainakin Suomessa siirryttiin käyttämään Keski-Eurooppa -nimikettä. "Itäinen Keski-Eurooppa" merkitsi Keski-Euroopan jakaantumista sosialistisiin maihin. Käsitettä ei ole vain lyhennetty vaan nyt se sallii kylmän sodan häviämisen jälkeen sen, ettei "itäisellä" tarvitse erityisesti korostaa Neuvostoliittoon tai Venäjään orientoitumista, mikä oli ainakin Suomen ja Itävallan ulkopoliittisessa sanastossa alituisen tärkeää. Diplomatian hienovaraisten kielenkäänteiden kautta voi tulkita laajempaa poliittista ilmastoa kuten nyt kylmän sodan häviämistä Itäinen Keski-Eurooppa ja Keski-Eurooppa -käsitteiden vaihtelun kautta. Eurooppa on lähtenyt liikkeelle, ja Itävalta on sitä mukaa työntynyt reunalta keskelle Eurooppaa (Krejci 1990, 19).

Keskisen Itä-Euroopan ja Kaakkois-Euroopan on vaikea saavuttaa omin

voimin eurooppalaiselle turvallisuudelle välttämättömässä määrin sisäistä kuin myös valtioiden välistä tasapainotilaa kuten aikaisempi historiallinen kokemus osoittaa (Nötzold 1993, 328). Uusi orientoituminen Venäjän suuntaan ja yhteistyö sen kanssa on kuitenkin toistaiseksi mahdotonta, koska entisissä itäblokin maissa halutaan vihdoin kokeilla omien siipien kestävyyttä ja yhteistyötä lännen, sen edustaman kapitalismin ja demokratian kanssa. Toisaalta Venäjää vastaan suunnatun puskurialueen muodostaminen ja Venäjän ajaminen pois itäisen Keski-Euroopan alueelta vahingoittaisi kipeästi Venäjän etuja. Venäjän liittäminen yhteiseurooppalaiseen, Yhdysvaltojen takaa-ajaman maailmanlaajuisen yhteistyön kanssa paralleeliin yhteistyöhön olisi kannattavaa. (Nötzold 1993, 328-329) Leipold (1995, 128) kutsuu Keski-Euroopan maita kolmansiksi maiksi ("Drittländer"). István Deák (1991, 115) näkee nimityksen "Itäinen Keski-Eurooppa" kylmän sodan pahimpien aikojen merkinä. Mitteleuropa tai Zentraleuropa sen sijaan kuvaavat paremmin Baltian maihin, Ukrainaan, Romaniaan ja Jugoslaviaan asti ulottuvaa aluetta (ibid.).

Kurt Skalnik (1986, 135) ei näe sisällöllistä eroa siinä, puhutaanko Mitteleuropasta vai Zentraleuropasta; kysymys on vain terminologiasista, jolloin Keski-Eurooppa kääntyy eri kielillä hieman toisin. Niinpä esimerkiksi ranskassa Keski-Eurooppa on aina L'Europe centrale. Suomen kielessäkin kumpikin kääntyy Keski-Euroopaksi. Englannin kielessä Central Europe on virallinen maantieteellinen nimitys, mutta ainakin historiallisissa tutkimuksissa esiintyy myös termi Middle-Europe. Busekin (1988, 16) mielestä taas Mitteleuropa ei häviä minnekään, vaikka sitä kutsuttaisiinkin Zentraleuropaksi. Innsbruckin yliopiston kirjallisuustieteilijän Zoran Konstantinovicin mukaan tulisi Mitteleuropan sijaan mieluummin käyttää Zentraleuropaa Friedrich Naumannilta periytyvän poliittisen painolastin unohtamiseksi (Ettmayer 1987, 108) Saksalaisessa kieliyhteydessä Mitteleuropaan saatetaan liittää poliittisesti ja nimenomaan negatiivisesti latautuneita konnotaatioita toisin kuin Zentraleuropaan. Naumannin aikalaiset ja nat-sit antoivat sille oman erityissisältönsä, joka voidaan ymmärtää väärin, jos samaa nimitystä edelleen käytetään. Vaihtoehtona olisi joko puhdistaa Mitteleuropa näistä historian saatossa kertyneistä negatii-

visista miellelyhtymistä tai sitten kääntyä kokonaan käyttämään toista nimitystä, jolla on neutraali sisältö. Toisaalta Mitteleuropa-termin oletettu historiallinen painolasti on mielestäni melko paperinmakuisen ongelma, josta ovat tietoisia vain hyvin harvat henkilöt, lähinnä aihetta pyöritelleet Mitteleuropan alueen tutkijat ja muut asialle vihkiytyneet.

Vuonna 1988 Euroopan yhteisö ja Keskinäisen talousavun neuvosto SEV tunnustivat toisensa ja samana vuonna Euroopan yhteisö solmi bilateraaliset kauppasopimukset Unkarin ja Tshekkoslovakian kanssa (Leipold 1995, 127). Vuoden 1991 lopulla yhteistyö syveni, kun Euroopan yhteisö solmi assosiaatiosopimukset Puolan, Unkarin ja Tshekkoslovakian kanssa, joita seurasivat Bulgaria ja Romania. Jäsenyyden kirjoittamattomiin sääntöihin kuuluu demokraattinen ja oikeusvaltiollinen järjestys ihmisoikeuksien tunnustamisineen, kilpailukykyinen markkinatalous sekä poliittisen unionin tunnustaminen. Euroopan unioniin laajentumisen tiellä ovat lähinnä rakenteellinen heikkous, taloudelliset rasitteet ja institutionaaliset epämuodostumat eli suunnitelmataloudellisen perinnön lasti. Vuosina 1990-91 Itäisen Keski-Euroopan maat saivat Euroopan yhteisössä samat kaupanköyntiä koskevat helpotukset kun kehitysmaat aiemmin (ibid., 54). Finanssiapua jakava PHARE-ohjelma (Pologne et Hongrie Aide de la Reconstruction Economique) on ollut Euroopan komission koordinoima vuodesta 1990 lähtien. Juuri rahoitusvaikeudet ovat korkea este itälaajentumiselle. (Leipold 1995, 129-130) Euroopan yhteisö on kuitenkin Unkarin, Tshekkoslovakian ja Puolan ensisijainen päämäärä, ei keskieuropalaisten oma talousyhteisö (Böhr 1995, 117). Mitteleuropäische Initiative eli Keski-Euroopan aloite KEA EU-kelpoisimpien Itä-Euroopan maiden ja Itävallan kesken ei tyydytä ketään osapuolista (Nötzold 1993, 329).

Euroopan unioniin Mitteleuropa-yhteistyö näyttää törmäävän ja hajoavan. Niin Länsi-, Keski- kuin Itä-Euroopassa tunnutaan 1990-luvulla olevan yksimielisiä Euroopan unionin haluttavuudesta niin taloudellisessa kuin turvallisuuspoliittisessa mielessä, muutamaa harvinaista hajoahtantä lukuun ottamatta. Seurauksena on muun muassa se, että Tshekki vastustaa sen, Puolan, Unkarin ja Slovakian muodostaman

Visegrad-liiton minkäänlaista vakiinnuttamista aikomuksessaan päästä muita nopeammin Euroopan unionin jäseneksi nyt kun Tshekin tasavaltaan nähden kehittymättömämpi Slovakia on erillinen valtio. Euroopan unionin jäsenyyden ensiaskeleena toimii myös 1992 Visegrad-maiden keskenään sopima Keski-Euroopan vapaakauppa-alue CEFTA (Central European Free Trade Area). Myös edustuselimet joutuisivat sopeutumaan uusien jäsenmaiden (CEFTA-maat) 65 miljoonan uuden asukkaan edustajiin. (Leipold 1995, 132) Vuonna 1938 elintaso oli Unkarissa, Böömissä ja Määrissä vielä korkeampi kuin Euroopan eteläisimmillä ja läntisillä reuna-alueilla. Suunnittelutalouden päättymisen jälkeiset muutokset ovat vain laskeneet tuotantoa idässä. Unkarilla ja Tshekillä on vielä kohtalaiset tulevaisuudennäkymät mutta muualla saattaa tämänhetkinen muutos johtaa demokratian ja markkinatalouden kannalta vuoden 1929-34 kaltaisiin vaarallisiin kriiseihin. (Nötzold 1993, 327)

Euroopan unioni on Itävallassakin vienyt sen kiinnostusta pois erillisen talousyhteisön rakentamisesta sen ja itäisten naapureiden kanssa. On helppoa tukeutua mieluummin etabloituneen Euroopan unionin keinoihin ja turvaan kuin lähteä kehittämään vaihtoehtoista yhteistyötä itäisten naapurimaidensa kanssa. Keski-Euroopan yhteistyössä Itävalta ja Italia sitä paitsi ovat maksajina, kun entisten itäblokin mailla ei sellaiseen varaa ole. Nykyisellään on selvästi käynyt ilmi, että itäblokin maat haluavat Euroopan unionin jäseniksi eikä niille ole enää vastustusta Venäjän taholta. Ongelma on Euroopan unioni itse, jolle jäsenten lisääntyvä määrä ja siitä aiheutuva monimutkaisuus saattaa pahimmillaan osoittautua vaikeammaksi kuin tarve levittäytyä itään päin varsinkin, kun Venäjästä ei ole suuri ongelma turvallisuudelle. Länsi-Euroopalla ja Itävallalla on erityinen vastuu Keski- ja Itä-Euroopan kehitykselle samoin kuin edistyneiden Keski-Euroopan reformivaltioilla. Niiden ei myöskään pitäisi kieltäytyä yhteistyöstä Venäjän kanssa.

Euroopan tärkein tehtävä on Nötzoldin (1993, 326) mielestä johdattaa itäinen Eurooppa demokratiaan ja markkinatalouteen. Vuoden 1989 lopulla Euroopan unionin jäsenmaat julistivatkin, että Keski- ja Itä-

Eurooppa on "haettava takaisin Eurooppaan" (ibid., 326). Näillä sano-
käänteillä Euroopan unioni on ottanut holhoavan asenteen Mitteleuro-
pan maita kohtaan. Nötzold (1993, 327) näkee Euroopan unionin risti-
riitaisena hahmona Keski- ja Itä-Euroopan maiden kannalta. Se on
hänen mielestään nimittäin syyppä siihen, että sotilaallinen aggres-
sio on jälleen mahdollista ja jopa palkitsevaa Euroopassa. Nämä konf-
likit ovat tosin myös jakaneet Euroopan unionin jäsenet kahteen lei-
riin. Seurauksena on, että tämä kaikki on vahingoittanut valtavasti
eurooppalaisen yhdentymisen ajatusta. (ibid.) Eurooppalainen yhdenmu-
kaisuus näyttäisi kaikkien Aussenpolitikin kirjoittajien mukaan ole-
van ideaali-ideologia. Keski-Euroopan mailla on joka tapauksessa
paikka Euroopan unionissa lähempänä kuin esimerkiksi Baltian mailla.

Suurvaltapolitiikan kaksinapaisuus on aikansa elänyt ja pakottaa kä-
sittelemään myös vaihtoehtoisia turvallisuusasetelmia. Yhteistyö
ulko-, turvallisuus- ja oikeuspolitiikassa lupaa Keski-Euroopan mail-
le poliittista suojaa epävarmaa Venäjää vastaan (Leipold 1995, 127).
Mitteleuropaa ei voi kuvailla poliittisilla tai sotilaallisilla ra-
kenteilla, sellainen kuvaa vain jäykästi jaettu ja itä- ja länsiliit-
toutumia (Buchala 1989, 147). Alunperin eurooppalaisen yhdentymisa-
jattelun "isä" Robert M. Schumann halusi liittää Euroopan kahden
suurvallan intressit toisiinsa turvallisuuspolitiikka mielessään.
Schumann oli hyvin tietoinen kansallisvaltioiden yhdentämisen ongel-
mallisuudesta. Toisen maailmansodan jälkeen Euroopan unionista on
hiljalleen toivottu Euroopan maita yhdistävää liittoa, jonka jäsenten
edut olisivat niin yhteisiä, että vastaavanlainen suursota ei enää
olisi mahdollinen. Tänä päivänä tämä idealistinen yritys näyttää to-
dellakin toimivan tasapainona Euroopassa. Turvallisuuspoliittinen va-
kaus on Euroopan yhdentymisen ja taloudellisen yhteistyön tulosta.
Nytemmin maailmanpoliittiset muutokset muun muassa Itä-Euroopassa ja
pohjoinen-etelä -akselilla ovat aiheuttaneet uudenlaisia haasteita
Euroopan unionin turvallisuuspolitiikalle. Ihmisoikeuksien, yhteis-
kunnallisen tasavertaisuuden, kohtuullisen elintason ja yrittämisen-
vapauden takaaminen ovat varmin tae poliittiselle tasapainolle (Lei-
pold 1995, 129).

Entiset sosialistiset Itä-Euroopan maat kokevat 1990-luvun loppupuoliskolla klassisen modernisaation kautta (Lau 1997, 1). Mitteleuroopan läntiset hyvinvointivaltioidet taas ovat siirtymässä 1980-luvun puolivälin jälkeen tietoyhteiskuntaan tai post-postmodernismiin, kuten Anthony Giddens Jörg Laun haastateltavana sanoo. Niin yhteinen Mitteleuropa-politiikka kuin Euroopan unionikin joutuvat huomioimaan tämän syvän yhteiskunnallisen eron entisten itäblokin maiden ja lännen hyvinvointivaltioiden kesken. Postmodernismin ohittanut länsimainen kulttuuri painii nyt niiden ympäristö- ja yksilön identiteettiongelmien kanssa, jotka idempänä ovat vielä materiaalistien pyrkimysten syrjäyttämät. (ibid., 1) Länsimaissa käydään myös vasemmistolaisen nostalgian kaihoa hyvinvointivaltioon, joka kamppailee oikeistolaisen nostalgian kanssa, jossa kansalaisvaltiolla on hegemoninen asema. (ibid., 3)

Euroopan unioniin liittymisen myötä Itävallan aseman ja näkemysten voi olettaa muuttuneen. 1980-luvulla länsimaisen ja sosialistisen painostuksen vaihtoehdoksi luotu Mitteleuropa-konsepti ei ole enää Itävallan suurimpia kiinnostuksenkohteita kylmän sodan kadottua. Itävallan puolueettomuuspolitiikka on aina ollut aktiivista niinkuin Ruotsillakin eli se on aina pyrkinyt vaikuttamaan maailmanpoliittisiin asioihin. Eriytyisen aktiivista tämä politiikka oli liittokansleri Bruno Kreiskyn aikaan. Itäiset naapurit ovat aina olleet sille tärkeitä niin turvallisuuspoliittisessa, taloudellisessa kuin kulttuurisessakin mielessä. Itävallan turvallisuuskannan mukaisesti se Euroopan unionissa ollessaan ajaa Keski-Euroopan maiden asiaa Euroopan unionin laajentumiskeskusteluissa siinä missä Suomi tukee Baltian maita ja Venäjää. Itävalta näkee, että sen ulkoisen turvallisuuden kannalta tämä on oleellista; Venäjä nähdään siis edelleen uhkakuvana. Kysymys ei kuitenkaan ole pelkästään tästä vaan levottoman poliittisen tilanteen vakauttamisesta Keski- ja Itä-Euroopan maissa. Taloudellinen epävakaus ja nationalismi voivat olla ajamassa niitä erilleen eurooppalaisesta yhteistyöstä. Euroopan yhteisön yhä tiivistäessä keskinäistä yhteistyötään yhteisen valuutta-, ja talousunionin sekä poliittisen unionin suuntaan niin Euroopan vapaakauppa-alueen EFTA:n maat kuin Itäisen Keski-Euroopankin (Ostmitteleuropa) maat

saattoivat pelätä joutuvansa ulkopuoliseen asemaan (Nötzold 1994, 53). Keski-Euroopan (Zentraleuropa) maat ovat vuoronperään joutuneet kokemaan osmaanien, Itävallan, Venäjän ja natsi-Saksan herruuden yllään (Thalberg 1986, 3). Pienten ja keskikokoisten maiden poliittis-sotilaallinen tyhjiö on aina houkutelut strategisella asemallaan vallanhimoisia suurvaltoja puoleensa (ibid.).

Itävallalla on ollut toisen maailmansodan jälkeen merkillinen asema jaetun mantereen keskikohtana, jolla on ollut hyvät suhteet niin läntisiin kuin itäisiin naapureihin. Kylmän sodan tunnelmissa se on kuitenkin varonut liian radikaaleja kannanottoja. Gerald Stourzh (1990, 8) on sitä mieltä, että Itä- ja Keski-Euroopan naapurimaiden vallankumoukset ovat merkinneet Itävallalle aktiivisen naapurimaapolitiikan haastetta. Vaikka Itävallassa on vuosikymmeniä käytetty käsitettä "itänpolitiikka", "länsipolitiikasta" on kuitenkin harvemmin puhuttu; integraatiopolitiikka on tiuhemmin käytetty käsite. Keski-Eurooppa-yhteistyö on kaikkien asianomaisten maiden intressinä mutta sen toteuttaminen ei koskaan ole lähtenyt kunnolla liikkeelle, joskin yrityksiä on ollut lukuisia. Nykyään tämä keskustelu on saanut toisenlaisen luonteen Euroopan unionin myötä. (ibid., 9-10) Höllin (1995, 464) mukaan Euroopan unioni on syrjäyttänyt ulkopoliittisen kiinnostuksen kohteena suhteet Keski- ja Itä-Eurooppaan sekundaariseen ellei peräti tertiäariseen asemaan. Kuitenkin Itävallan tulisi Keski- ja Itä-Euroopan maissa vallitsevan institutionaalisen tyhjiön takia näyttävät monet länsimaiset organisaatiot niistä houkuttelevilta. Sellaiset organisaatiot kuin Euroopan unioni, puolustuksellinen järjestö Länsi-Euroopan unioni (Western European Union WEU), Nato ja Eurooppa-neuvosto ovat kuitenkin 1990-luvun kansainvälisten muutosten takia institutionaalisten muutosten edessä. (Höll 1995, 466) Länsi-Euroopan unionin ja Naton välinen köydenveto Euroopan puolustuksesta jakaa Euroopan. Länsi-Euroopan unionin tehtäväksi on toisaalta ehdotettu rauhanturvaamisen, humanitaarisen asioihin puuttumisen ja rauhaan pakottamisen tehtäviä (Antola 1995, 23).

Gerald Stourzhin lainaaman Leon Blumin mukaan keskivertoitavaltalainen on 1990-luvun taitteeseen saakka ollut luonnostaan orientoitunut

itään päin; nyt lännestä on kuitenkin tullut itävaltalaisille läheisempi kuin idästä (Stourzh 1990, 9-10). Itävalta on kansallisuuksien sulatusuuni, jossa sekoittuvat kaikki ympäröivien maiden kansat. Yhteisellä historialla on edelleen vaikutuksensa itävaltalaisessa kulttuurissa. Erona itäisiin naapurikansoihin vain Itävalta on pystynyt pysymään niin poliittisesti kuin taloudellisestikin länsimaisessa tahdissa ja muotissa Itävalta-Unkarin hajoamisen jälkeen. Slaavilainen Keski-Eurooppa taas on aina ollut suurempien valtioiden osa. Se on eurooppalaisittain katsoen ollut pisimpään feodaalinen ja on edelleenkin agraarinen ja keskittynyt raaka-aineiden tuottamiseen. Keski-Euroopan alue on ollut paitsi alkupesäkkeenä kummallekin maailmansodalle myös monille vallankumousyrityksille. Sen historia on täynnä kansallisuusristiriitojen sävyttämää kaunaa ja epäonnistumista alueellisessa yhteistyössä. Adam Zagajewski (1992, 108) näkee uuden vapauden tuhonnen Mitteleuroopan alueen kansalaisyhteiskunnan. Nyt kaikki pyörii vain rahan ja nationalismin ympärillä (ibid., 107).

Kysymys Euroopan puolustuksesta keskittyy Länsi-Euroopan unionin ja Naton köydenvetoon vanhalla mantereella. Puolustuspolitiikan ongelmia ovat siis unionin sisäinen päätöksenteko yhtäältä ja toisaalta unionin yhteistyö Länsi-Euroopan unionin ja Naton kesken (Antola 1995, 11). Länsi-Euroopan unioni WEU on erottamaton osa Euroopan Unionia. Euroopan unioni pyytää Länsi-Euroopan unionia valmistelemaan ja toimeenpanemaan ne unionin päätökset, joilla on puolustuksellista vaikutusta. Jo vuonna 1995 puolueettomuuspolitiikkaan sitoutuneiden maiden liittyminen Euroopan unioniin monimutkaisti asioita, samoin kuin mahdollinen laajentuminen itään päin tulee tekemään. (Antola 1995, 22, 28)

Saksalaisen kristillisdemokraatin Christoph Böhrin (1995) mukaan koko Eurooppa etsii nyt uutta turvallisuuspoliittista järjestystä. Eurooppalaiset ovat kauempana uudesta järjestyksestä kuin koskaan aiemmin. Nyttemmin globaalinen uhka on korvautunut alueellisilla konflikteilla, jotka näyttävät naapurimaissa yhtäläillä uhkaavilta. Geopoliittisesti katsoen tällaiset alueelliset konfliktit koskettavat juuri Saksaa. Konfliktien hillitsemiseksi Euroopan turvallisuus- ja yhteis-

työkonferenssin prosessin kehittämisessä lepää suurimmat toiveet. Myös Itsenäisten valtioiden yhteisön maille ja Venäjälle on Naton Rauhankumppanuus-ohjelmassa Partnership for Peace (PfP) oltava mielekäästä sisältöä. Böhrin mielestä ei ole niinkään ihme, millä alueilla kriisit ovat puhjenneet kuin se, että ne eivät ole johtaneet koko Euroopan laajuiseksi sodaksi. Turvallisuusintegraatio erilaisien instituutioiden suhteen on hänen mielestään rauhan kannalta elintärkeää. Vuosien 1989 ja 1990 tapahtumat ovat historiallisesti merkkipaaluja myös eurooppalaisen kansallisvaltion uudelle tulolle. Yhteiseurooppalaiselle, federatiiviselle järjestykselle on ehdoton edellytys se, että Keski-Euroopan maat voivat kehittää loppuun asti kansallisvaltionsa. Tämä on puolustus lännen kritiikille kansallisvaltioita kohtaa nykyisessä tilanteessa, jossa valtiollisen toimijat ovat on vähenemässä. Böhr näkee päivänselvänä kehityksenä sen, että tällaisessa tilanteessa intressipolitiikka lisääntyy periaatepolitiikan kustannuksella eurooppalaisen koherenssin saavuttamisen keinona. (ibid., 117, 119-121)

Euroopan hajanaisen turvallisuuspoliittisen doktriinin vaarallisuus on puhututtanut monia tutkijoita ja poliitikkoja. Salomaan (1996) mukaan tärkeintä olisi löytää yhteiseurooppalainen turvallisuusdoktriini, joka estäisi kansallisvaltioiden sooloilun ja integraatiota hajottavan vaikutuksen. Uudet puolueettomat Euroopan unionin jäsenmaat ovat tajuamattaan tällaisen kehityksen edistäjiä (ibid.). Euroopan unionin vaikutusvalta ja houkuttavuus niin taloudellisena kuin poliittisena yhteisönä pohdituttaa koko Euroopan laajuudelta. Erhard Busek (1988, 29) lainaa Werner Weidenfeldiä, joka näkee epäonnistuneen Euroopan integraation luovan mahdollisuuden Mitteleuropan syntymiselle, kun taas päinvastaisessa tapauksessa Mitteleuropan on vaikea toteutua. Aiemmin Euroopan integraatio on koskenut vain osaa Euroopasta. (ibid.)

Christoph Böhr (1995, 121) pitää Saksaa geostrategisena keskusmahtina, joten se ei voisi perääntyä mahdollisten itärajalta tapahtuvien konfliktien edessä. Saksalaisilla on Itä-Euroopan vallankumouksellisen muutoksen alkutaipaleella erityisen aktiivinen rooli. (ibid.,

116) Moni itävaltalainen ja itäisempi kirjoittaja näkee Itävallan aseman merkittävänä diplomaattisena välittäjänä idän ja lännen välillä, mutta joukosta löytyy myös näkemyksiä Saksan aseman korostamisesta. Mikään muu ei toisaalta pysty saamaan yhtä suurta hyötyä itäisestä yhteistyöstä kuin juuri Saksa (Böhr 1995, 122).

Mitteleuropa-polemiikin taustalla on havaittavissa historiallinen tilaisuus aikaisempaa vapautuneempaan keskusteluun niin Itä- kuin Länsi-Euroopassa, kun Neuvostoliiton politiikassa alkoi glasnostin ja perestroikan uudistusmielinen kausi. Sitä ennen Afganistanin kriisi ja reaganismi olivat kiristäneet Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteita. Ententen myötä ilmaantui mahdollisuus keskustella uusista yhteistyön muodoista Keski-Euroopassa erityisesti talouden saralla. 1990-luvulla keskusteluun on tuotu mukaan turvallisuuspoliittinen aspekti, ja uuden turvallisuuspoliittisen aseman määrittely on sittemmin pohdituttanut koko Eurooppaa. Vuosikymmeniä vallinneen bipolaarisen valta-asettelun rauettua alettiin puntaroida Euroopan uusia turvallisuusstrategisia vaihtoehtoja.

Mitteleuropa-debatti on 1980- ja 1990-luvulla osa Euroopan identiteetin, potentiaalisen yhteisen turvallisuusstrategian, maantieteellisen uusjaon ja taloudellisen yhteistyön synnyttämää keskustelua kylmän sodan ennalta odottamattoman, äkillisen päättymisen jättämän tyhjiön tunnelmissa. Euroopan kartta on mullistunut, samoin sen taloudelliset ja poliittiset olosuhteet. 1980-luvun puolivälistä lähtien moni asia on muuttunut eri elämän alueilla: nationalistiset ääriliikkeet ovat nostaneet päätään niin Länsi- kuin Itä-Euroopassa, talous on taantunut, Saksan asema monilla aloilla kasvanut ylivoimaiseksi, Saksat yhdistyneet, Itä-Eurooppa vapautunut Neuvostoliiton otteesta mutta hämmentyneessä tilassa niinkuin myös Venäjä ja siitä irtaantuneet Itenäisten valtioiden yhteisön maat, Balkanin niemimaa kriisissä, amerikkalaiset ja venäläiset sotilastukikohdat jättäneet nämä alueet ja entinen vastakkainasettelu kommunismiin ja kapitalismiin kadonnut. Kaikki arvot ja vuosikymmenien mittaan sisäistetyt poliittiset ja taloudelliset tottumukset ja normit ovat kääntyneet lähes yhdessä yössä mullin mallin. Uutta järjestystä ollaan hakemassa ja aloittamassa

elämä jälleen tyhjältä, täynnä uusia mahdollisuuksia olevalta pöydältä niinkuin viimeksi toisen maailmansodan raunioilla, mutta toisaalta hajanaisuus ja vanhat kaunat hidastavat uuden luomisen tahtia.

Kylmän sodan aikaan Mitteleuropalle ei ollut tilaa. Kylmän sodan riskiriitojen kehityttyä Mitteleuropan alue ja käsite hävisivät maailmankartalta ja kielenkäytöstä. Se jäi kuitenkin kollektiiviseen muistiin ja pulpahti jälleen esiin tilaisuuden tullen, kun luonnoton itä-länsi -jaottelu antoi vähän myöten. Ennen toisen maailmansodan loppua Mitteleuropan tai Keski-Euroopan alue oli luonteva, vuosisatoja vanha kokonaisuus niin geopoliittisessa, taloudellisessa kuin etenkin kulttuurisessa mielessä. Itävalta-Unkari oli rakentunut luontevasti tämän Mitteleuropan alueen ytimeksi. Kaksoismonarkia kuitenkin hajosi ja Mitteleuropan alueen kansat olivat toisen maailmansodan jälkeen voimattomia vastustamaan lännen ja idän suurvaltojen valtapyrkimyksiä, joiden jalkoihin maantieteelliseksi ala-alueeksi sekava ja heikko Mitteleuropa jäi. Koskaan aiemmin ennen toisen maailmansodan voittajavalttioiden Eurooppa-jakoa Mitteleuropa ei ollut jakaantunut Itäiseen ja Läntiseen Keski-Eurooppaan tai suoraan vain Itä- ja Länsi-Eurooppaan. Kylmän sodan alkaessa heikko Eurooppa kuitenkin jaettiin luonnottomasti kahtia, ja sen keskiosa vaipui unhoon ja kiellettyjen puheenaiheiden joukkoon. Taloudellisessa mielessä tämä jako on edelleen jäänyt voimaan ja kuvaa tosin jo maailmansotaa edeltävää tilannetta, jossa nykyisen Itäisen Keski-Euroopan maat olivat kansantaloudeltaan jääneet läntisempiä naapureitaan vähemmän teollistuneiksi. Vuosien 1985-1995 välinen aika on ollut valtaisten yhteiskunnallisten murrosten aikaa Euroopassa ja koko maailmassa. Mitteleuropa-keskustelukin on osa uuden maailmanjärjestyksen tiimoilla käytyä keskustelua.

Entisen kaksinapaiseen pelotteeseen perustuneen järjestelmän sijalle ovat tulleet uudenlaiset, laajemmat ja maailmanlaajuiset jännityksen aiheuttajat. Nyt kiinnitetään entistä enemmän huomiota ympäristön tuhoutumiseen. Venäjän hajanaisuus ja anarkia uhkaavat naapurimaita, samoin kansainvälisen rikollisuuden ja ydinasekaupan leviäminen. Islamilainen fundamentalismi ja etelästä Välimeren takaa tunkeva liika-

väestö haastavat eurooppalaisen yhtenäiskulttuurin, arvot ja elämäntavan samalla kun Euroopan unionin yhteistyön syventyminen vetää toiseen suuntaan. Työttömyys kasvaa ja mukavan materialistinen elämäntapa on saavuttanut huippunsa. Länsimaat eivät ole enää ainoat teollistuneet maat vaan niiden rinnalle globaaleista markkinoista kilpailemaan ovat tulleet Kaakkois-Aasian valtiot. Yhdysvallat ja Eurooppa ovat keskinäisessä taloudellisessa kilpailutilanteessa.

Peter Benderin (1988, 81) Mitteleuropasta ei ollut 1990-lukua lähestyttäessä itsenäiseksi poliittiseksi tekijäksi idän ja lännen välissä. Saksalaisten Mitteleuropa-askartelut saavat vielä kaksinkertaisen vastustuksen. Kyse ei kuitenkaan näytä olevan pelkästä nostalgias- ta vaan aihe sisältää myös ajankohtaista poliittista substanssia, kun poliitikoitakin aihe kiinnostaa. (ibid., 81) Saksalainen keskustelufoorumi on 1990-luvulla keskittynyt talouspoliittisen ja turvallisuuspoliittisen tematiikan pyörittelyyn Mitteleuropasta puhuttaessa. Saksalaisilla ei olekaan ollut identiteettinsä määrittelyssä ongelmia toisin kuin itävaltalaisilla, joita ovat kalvaneet Mitteleuropa-pohdiskelun tiimoilla myös identiteettikysymykset.

3. Johtopäätökset

Tarkoitukseni on ollut yrittää selkiyttää Mitteleuropa-konseptia ja sen ympärillä käytyä keskustelua, ja olla hyväksymättä passiivista ja alistunutta näkemystä Mitteleuropasta semanttisena sekaannuksena (semantic confusion). Koko 1900-luvun luotaaminen yhdessä tutkielmassa vaikkakin kohtalaisen rajatun Mitteleuropa-näkökulman kautta on vaitinut kurinalaisuutta ja rönsyjen katkomista. Pro gradu -tutkielmani edetessä on käynyt ilmi, että 1900-luvun Mitteleuropa-keskusteluissa on ollut kyse mitä moninaisemmista aiheista. Jokainen aikakausi ja jokainen kirjoittaja on tuonut oman ominaispainotuksensa keskusteluun, mutta sittenkin keskustelu on aina keskittynyt muutaman valitun teeman ympärille: talouden, turvallisuuspolitiikan, geopolitiikan ja kansallisuuskysymyksen. Henry Cord Meyerin johtopäätökseen nojautuen joudun toisaalta tarkentamaan alussa asettamaani hypoteesia

Mitteleuropa-käsitteen pitkästä historiasta: käsitteenä se on 1900-luvun tai korkeintaan aivan 1800-luvun lopun tuotos, mutta määrittelemättömänä ja nimettömänä alueena se on kyllä ollut aiemminkin valtapoliittisten strategioiden ja taistelujen kohteena kuin myös kaupankäynnin alueena ja kulttuurivaihdon luontevana elinyhteisönä.

Mitteleuropa on Saksassa ja Itävallassa on varsin tunnepitoinen aihe varsinkin välittömästi Mitteleuropaan vaikutuspiiriin kuuluvissa maissa. Mitteleuropaan tiimoilla käyty debatti on tuottanut paljon vivahteikasta kirjallisuutta ja muita kirjoituksia niin ensimmäisen maailmansodan aikoihin kuin myös 1980- ja 90-luvuilla. Keskustelun ja aiheesta julkaistun kirjallisuuden runsaudesta päätellen se on kautta historiansa koskettanut syvästi keskieurooppalaisia. Tämän tutkielman puitteissa olenkin pyrkinyt löytämään syitä ja perusteluja tämän 1900-luvun käsitteen vaihtelevalle suosiolle.

Vuosisadan alussa Mitteleuropa-keskustelu kiinnitti koko Euroopan huomion puoleensa. Ensimmäisen maailmansodan aikaan ei vielä ollut perustettu toimivaa ylikansallista turvallisuusyhteisöä, jolloin Mitteleuropa toimi yhtenä vaihtoehtona. Sen alueellinen suppeus ja näin muodostunut uhka muille ulkopuolelle jääneille valtioille kuitenkin tukahdutti sen. Friedrich Naumannin Mitteleuropa hävisi eurooppalaisen valtataistelun ja Mitteleuropaan valtioiden sekavan tilanteen takia länsieurooppalaiselle valtioallianssille, jonka tukena olivat vahvat kansallisvaltiot. Naumannin ja hänen edeltäjiensä idean toteutukseen ei löytynyt poliittista tahtoa ja mahdollisuutta. Se ei ollut elinkelpoinen idea, koska se alusta pitäen uhkasi liikaa ympäröivien valtioiden turvallisuutta. Saksa oli historian saatossa joutunut omasta aggressiivisesta ekspansio politiikastaan johtuen länsivaltojen ja Venäjän saartamaksi Euroopan mantereella. Läntisen Euroopan voimakkaat demokratiat ja huomattavat talousmahdit näkivät Saksan uhkana koko mantereen tasapainolle. Tämä siitäkkin huolimatta, että Naumann itse tarkoitti Mitteleuropansa rauhan ja tasapainon tuojaksi Euroopan mantereelle kuten Euroopan hiili- ja teräsyhteisö vuosikymmeniä myöhemmin.

Naumannin Mitteleuropassa on piirteitä paneurooppalaisessa liikkeessä siinä muodossa kuin myöhemmin Euroopan unionissakin; lopullisena päämääränä on koota mantereen valtiot saman liiton alle. Saksan kykenevyyttä tasa-arvoisen yhteisön ylläpitämiseen naumannilaisen mallin mukaisesti on 1900-luvun alkupuoliskon saksalaisen ekspansiotarpeen vuoksi on syytä epäillä. Nyt 1990-luvulla ja jo paljon ennen sitä tilanne on aivan toinen, kun Saksalla on korostettu rooli rauhan ja eurooppalaisen solidaarisuuden kehittäjänä toisen maailmansodan jälkeen aina Saksan liittotasavallan ensimmäisestä liittokanslerista Konrad ADeanuerista Saksan nykyiseen liittokansleriin Helmut Kohliin saakka.

Konradin Mitteleuropa taas on konseptiltaan aivan erilainen kuin Naumannin Mitteleuropa. Hänen Mitteleuropansa identifioituu selkeästi kylmän sodan aikaiseen Itä-Eurooppaan. Konradia huolestuttaa alueen joutuminen eroon orgaanisesta yhteydestä Länsi-Eurooppaan siinä missä Naumann joutui suhtautumaan Länsi-Euroopan mahtivaltioihin aivan toisin. Toisen maailmansodan jälkeisissä oloissa Mitteleuropa ei ole institutionaalisessa mielessä voinut toteutua, siitä ovat Mitteleurooppaan kuulumattomat valtiot pitäneet huolen.

1980-luvulla keskustelu on ollut uusien näkökulmien vertailua ja kauan vältellyn ja aristellun aiheen puimista ja selvittämistä laajoilla foorumeilla. 1980-luvulla poliittis-taloudellinen ympäristö oli aivan erilainen, joten Mitteleuropakin sai uuden sisällön. 1980-luvulla se on puhututtanut ennen kaikkea saksalaisia ja entisen Itävalta-Unkarin kansoja, sillä enää se ei näyttäytynyt Mitteleuropan ympärillä olevien valtioiden silmissä uhkaavana saksalaisen ekspansion välineenä. Tämän lisäksi on pohdittu myös keskieurooppalaista identiteettiä. Slaavilaiset kansat ja unkarilaiset ovat ennen kaikkea olleet äänessä kulttuurin saralla, mikä tietenkin on ymmärrettävää 1990-luvun taitteeseen asti vallinneen kylmän sodan tilanteessa. Länsi-Saksalle idän-politiikka on strategisesti tärkeä mutta se ei ole juurikaan ottanut osaa Mitteleuropa-keskusteluun 1980-luvulla. Aina 1990-luvulle asti sen profiili on ollut ulkopoliittisesti matala, ja se on keskittynyt Euroopan kontekstissa sisäpolitiikkaan, talouden kohentamiseen, Saksojen yhdentymiseen, rauhanomaisten ja so-

vittelevien ulkosuhteiden edistämiseen sekä Euroopan Unionin kehityksen tukemiseen.

Kuten aihetta vuosisadan alussa Tomas Garrigue Masarykin rinnalla käsitellyt englantilainen Hugh Seton-Watson¹⁶ jatkaa sukulaisensa R. W. Seton-Watsonin kiihkeää slaavilaisen Mitteleuropan kannatusta. Voi kuvitella, että monet nykyisistä kirjoittajista jatkavat sukulaistensa ja maanmiestensä Mitteleuropa-kokemusten jäljittämistä, pohtimista ja aukikerimistä. Johtopäätökseni 1980- ja 1990-luvun keskustelusta on ensisijaisesti se, että Mitteleuropa on edelleen olemassa mutta matkan varrella muuttanut muotoaan erilaisiksi alueellisiksi yhteistyöjärjestöiksi. Mitteleuropan ja sille verrannollisten alueellisten yhteistyöjärjestöjen kautta on koko kylmän sodan aikakauden ajan pyritty itsenäisempään asemaan Neuvostoliittoon nähden. Reaktiona kylmän sodan lieventymiselle Mitteleuropa-keskustelu sitten nousi voimakkaasti pinnalle 1980-luvun puolivälistä aina 1990-luvun puolelle saakka. Sen jälkeen se keskustelunaiheena on laimennut voimakkaasti käsitykseni mukaan siitä syystä, että Mitteleuropan alueen maat ovat vapautuneet Neuvostoliiton vaikutusvallasta ja ovat voineet estoitta orientoitua länteen eli Euroopan unioniin ja Pohjois-Atlantin puolustusliittoon Natoon päin. Realistien näkemys tiukasta talouden ja politiikan erosta ei sovi Mitteleuropa-käsitteen tutkimukseen. Naumann puhui rinta rinnan niin taloudesta kuin politiikasta samoin kuin myöhemmätkin Mitteleuropaa käsitelleet kirjoittajat ovat tehneet.

Friedrich Naumannin ja hänen edeltäjiensä Mitteleuropa on vuosisadan lähestyessä muuttanut muotoaan. Tuolloisen Mitteleuropan sisältö on sittemmin pysynyt usein samansuuntaisena mutta nimi ja organisoitumistapa ovat muuttuneet. Toisen maailmansodan jälkeiset yhteistyömuodot ovat onnistuneet jossain määrin institutionalisoitumaan. Mitteleuropa-yhteistyö ei enää pyri valtioliitoksi kuten Naumannin visiossa. Niinpä Mitteleuropa elää 1980- ja 90-luvulla Keski-Euroopan aloitteessa ja Keski-Euroopan vapaakauppa-alueessa. Vuosisadan mitaan Mitteleuropa ja muut samankaltaiset alueelliset yhteistyöyritykset Keski-Euroopassa eivät ole vastakkaisten maailmanpoliittisten ja

¹⁶ Kirjoittaja teoksessa SINAINAN, SYLVIA, DEÁK, ISTVÁN ja LUDZ, PETER (toim.), 1972, Eastern Europe in the 1970s, New York.

taloudellisten virtausten takia päässeet kehittymään täyteen mittaan-
sa. Vasta toisen maailmansodan kokemusten jälkeen toteutuivat ensim-
mäiset ylikansalliset järjestöt saatuaan taakseen riittäväsi poliit-
tista tahtoa. Onnistumisen taustalla voi myös nähdä sotateknologian
edstysaskeleet esimerkiksi kommunikaatioteknologiassa, jotka mahdol-
listivat nopean tiedonsiirron ylikansallisissa organisaatioissa maa-
ilmanlaajuisesti tarvittavalla tavalla tehden muun muassa diplomatian
huomattavasti vähämerkityksellisemmäksi.

1980- ja 1990-luvun historiotsijoiden piirissä puitu Mitteleuropa-
käsitettä ja -aluetta sen rehabilitoimiseksi niiden silmissä, jotka
ovat nähneet sen vuosisadan alun muistojen perusteella Saksan taholta
uhkaavana rakenteena. Mitteleuropa on myös tuonut uudenlaisen näkö-
kulman Euroopan historian tarkasteluun. Keskusteluun ovat 1980-
luvulta lähtien vihdoinkin ottaneet osaa myös poliitikot ja diplomaatit,
joilla oli aiemmin syytä pelätä mielipiteidensä ilmaisemista
Mitteleuropasta. Nyt 1990-luvun puolivälin jälkeen keskustelu Mitteleuropasta on taas hiipunut. Se saattaa kuitenkin taas nousta esiin uuden maailmanpoliittisen mullistuksen lähestyessä joskus ensi vuositu-
hannella. Nyt se on kuitenkin jäänyt reaalipolitiikan jalkoihin, kun Euroopan unioni on noussut päällimmäiseksi kiinnostuksen aiheeksi. Mitteleuropa alueena jo vakiinnuttanut asemansa "kolmantena" Euroopana Itä- ja Länsi-Euroopan keskellä. Positiivisen Mitteleuropa-konseptin henkeen jatkavien keskieuropalaisten alueellisten yhteistyöjärjestöjen tulevaisuus näyttää Euroopan unionin Euroopassa heikolta.

Mitteleuropa-keskustelu virisi hetkeksi 1980-luvulla indikoiden kylmän sodan leutonemista. Keskustelu oli välitön toiveikas reaktio, jolloin tartuttiin pikimmiten tilaisuuteen keskustella vapaammin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen otteen höllentyessä niistä. Järkevintä oli toki aloittaa oman alueellisen yhteistyön konseptualisoinnista sen sijaan että olisi hännännyt Neuvostoliittoa suoralla lähestymisellä Euroopan yhteisöön päin. 1990-luvun puoleenväliin mennessä Euroopan unionin vetovoima on entisten itäblokin maiden silmissä aivan ehdoton ja näiden keskinäisen raadollisen kilpailun kohde. Ajatus

Mitteleuropan alueen yhtenäisyydestä on saanut kolhun. Kulttuuriset ja historialliset yhtenäisyydet eivät riitä taloudellisen yhteistyön pohjaksi heikon taloudellisen tilanteen edessä. Pessimistisimmissä visioissa ja skenaarioissa kaikki Mitteleuropan alueen yhteistyöjärjestöt ovat joutuneet väistymään ja lakastuneet Euroopan unionin vetovoiman tiellä.

Ennen kylmää sotaa Euroopassa oli erotettavissa erillinen Mitteleuropan alue, joka joutui kuitenkin painumaan maan alle vuosina 1945-1985 vallitsevan suurpoliittisen tilanteen takia. Samoin kuin nationalistiset aatteet myös Mitteleuropa on kokenut uuden tulemisen Eurooppaa vuosikymmeniä hallinneen kaksinapaisen pelotteen jälkeen. 1990-luvulla Mitteleuropa on kulttuurisena ja geopoliittisena alueena erottunut näkyvämmiin, kun Itä-Euroopan raja on siirtynyt idemmäksi ja Neuvostoliiton aikainen Läntinen Itä-Eurooppa aivan ruataesiripun rajapinnassa on Mitteleuropan myötä ottanut askeleen länteen päin. 1980- ja 1990-luvun Mitteleuropa on Naumannin Mitteleuropan tapaan tarkoitettu eri kansojen rauhanomaisen rinnakkaiselon esimerkiksi. Tutkitut kirjoittajat viittaavat Mitteleuropan alueena, jota kuvaa erityinen kansallisuuksien monimuotoisuus. Keski-Euroopan alueen ilmaannuttua uudelleen maantieteelliseen sanastoon se on nielaissut palan läntistä ja palan itäistä Eurooppaa sitä mukaa kuin Venäjän ote hellittää ja on hellittänyt sen vierusmaista jonakin päivänä todennäköisesti näemme yksi kerrallaan myös Itsenäisten valtioiden yhteisön maiden saavuttavan Baltian maiden tavoin täyden itsenäisyyden niistä läntisimpien lähestyvän Eurooppaa. Euroopan itäraja on siirtynyt taemmaksi itään Euraasiaan Ukrainaa ja Valko-Venäjää kohti. Keski-Eurooppa on levittäytynyt yhä idemmäksi. Mitteleuropa erottui Itä-Euroopan ja Länsi-Euroopan väliseksi kaistaleeksi, jolla oli näiden kummankin muun Euroopan osan ominaisuuksia yhtäaikaisesti. Sen kautta pyrittiin kylmän sodan liennytyksen mainingeissa hahmottelemaan uudenlaista turvallisuus- ja talousyhteisöä, joka ei olisi ollut sen enempää lännen kuin idäntään puskurivyöhyke vaan poliittisessa mielessä mahdollisimman neutraali taloudellisen yhteistyön alue. Samalla tämä keskustelu enteili kylmän sodan mahdollista radikaalia lientymistä. Kylmän sodan poliittisuus on 1990-luvulla muuttunut korostu-

neen talouspainotteiseksi. Tärkeintä on nyt kohentaa talous poliittisten konfliktien ehkäisemiseksi.

Morgenthaun klassinen realismi sisällyttää kansallisen intressin käsitteeseen konkreettisten ominaisuuksien lisäksi myös kulttuurisia, psykologisia ja ideologisia piirteitä. Realistien mukaan kansallisen intressin määrittelevät johtavat valtiomiehet. (Korhonen 1992, 13) Myös Mitteleuropan varhaishistoria on suurten ja karismaattisten poliitikkojen määräämää aina Bismarckista Naumanniin. Toisen maailmansodan jälkeen Mitteleuropan alue on kuitenkin ollut yksinomaan Venäjän ja Yhdysvaltojen suurten miesten kiistakapulana eivätkä 1980- tai 1990-luku ole tuoneet muutosta tilanteeseen tässä mielessä. Itävallan liittokansleri Bruno Kreisky tai Saksan Liittotasavallan kansleri Willy Brandt eivät tässä tilanteessa voineet ärsyttää hegemonisia poliittisia valtoja. Entisen itäblokin maissa eikä Euroopan unionissaakaan ole ilmaantunut tarpeeksi vakuuttavaa hahmoa, joka näkisi Mittel-europan alueen ja konseptin kehityskelpoisena taloudellisesti poliittisena vaihtoehtona Euroopan unionille.

Näillä Mitteleuropa-keskustelun huippukausilla, niitä luonnehtivilla yhteiskunnallisilla prosesseilla, on oltava joitakin yhteisiä nimitäjiä. Yksi piirre kenties on se, että Mitteleuropalla on tapana nousta esiin historiallisissa murroskohdissa, jolloin Euroopan valtioiden väliset valtasuhteet ovat olleet muutoksen tilassa, vailla selkeitä tulevaisuuden konseptia valtajärjestelyissä. Mitteleuropa on eräänlainen indikaattori. Toisen maailmansodan jälkeenhän Euroopan mantereella oli varsin selkeästi näkyvissä kahden ulkoeurooppalaisen vallan muodostama vallanjako, joten siinä tilanteessa sodan uuvuttamassa Euroopassa, Yhdistyneiden kansakuntien, bipolaarisen järjestelmän muotoutumisen ja Euroopan yhdentymiseen tähdänneiden hankkeiden lisäksi Mitteleuropa-vaihtoehdolle ei ollut tilaa tai tarvetta. Se oli myös pannaanjulistettu muistuma Hitlerin ekspansiosta. Samasta syystä se pysyi koko kylmän sodan ajan poissa avoimista keskusteluista. Mitteleuropa-käsite kuitenkin säilyi kulttuurisen yhteistyön muodossa noustakseen esiin sopivan ajankohdan tullessa.

Mitteleuropan kolmeksi tulevaisuudenskenaarioksi voi esittää etnisten vihamielisyyksien hajottaman, niin Venäjän kuin muun Euroopan hylkäämän Mitteleuropan, Euroopan ja Yhdysvaltojen yhteyteen integroituneen Mitteleuropan tai yhtenäisen alueellisen yhteistyöliiton toteuttaneen Mitteleuropan. Viimeksi mainittu vaihtoehto näyttää 1990-luvun puolivälin tilanteessa jatkuvan hyvin kituliaasti. Sen edellytyksenä olisi ennenkaikkea poliittinen tahto löytää yhteinen sävel Mitteleuropan maiden itsensä kesken. Ensin mainittu visio näyttää mahdolliselta ainoastaan niissä maissa, joiden pääsy osalliseksi Länsi-Euroopan hyvinvoinnista tuntuu kaikkein vaikeimmalta. Toiseksi mainittu skenaario näyttää nyt vuonna 1997 kaikkein todennäköisimmältä. Euroopan unioni ja Pohjois-Atlantin puolustusliitto joutuvat kuitenkin ottamaan monimutkaisia tekijöitä huomioon ennenkuin pystyvät laajenemman nykyisistä positioistaan idemmäksi. Ongelmana eivät ole ainoastaan taloudelliset investoinnit vaan jäsenyyttä hakevien maiden asettaminen prioriteettijärjestykseen.

Mitteleuropan alue on läpi 1900-luvun ollut maailmansotien ja kansallisten selkkausten ydinaluetta Euroopassa. Vuosisatojen taakse ulottuvat etniset erimielisyydet ja vähemmistökysymykset eivät ole ratkenneet tänäkään vuosisadan aikana, vaan nousseet aina uudelleen päivänpoliittiseksi ongelmaksi. Mitteleuropan ongelmat johtuvat kompleksisista historiallisista tapahtumista, taloudellisista seikoista ja etnisistä eroavuuksista niin alueen sisällä kuin ulkopuolellakin. Kansallinen itsemäärämisoikeuden ja itsenäisyyden voi nähdä edellytyksiksi kansojen yhdentymiselle, joka tapahtuisi vaiheittain kansallisen itsemäärämisoikeuden laajennuttua kansojen väliseksi yhteistyöksi. Kansalliset kiistat ja vähemmistöjen asema Mitteleuropan maissa näyttää myös tulevaisuudessa häiritsevän tämän alueen maiden sisäistä ja ulkoista tasapainoa. Kansalliset erimielisyydet estäisivät Mitteleuropan toteutumisen.

Lopuksi palaan jälleen Erhard Busekin visioihin Euroopan ja Mitteleuropan tulevaisuuden kehityksestä. Euroopan yhteyteen sitominen on hänen mielestään tae Mitteleuropan ja koko Euroopan laajuiselle turvallisuudelle ja vakaudelle. Keskittyminen ainoastaan taloudellisiin

ongelmiin jättää monta Euroopalle ja Mitteleuropalle tärkeää seikkaa varjoonsa, jotka ovat tärkeitä Euroopan turvallisuudelle; se voi johdattaa eurosentrisyyteen, joka unohtaa pohjoinen-etelä problematiikan; se voi ylenkatsoa Neuvostoliiton kansojen kohtalon ja se voi unohtaa Lähi-Idän herkän epätasapainon. Terveen regionalismin on voitettava dysfunktionaaliset ilmenemismuodot; monimuotoisuus on joka tapauksessa Euroopan politiikkaa ja kulttuuria kuvaava piirre. Läntistä demokratia-ajattelua ei voi suoraan siirtää Mitteleuroopan arvomaailmaan vaan sen on oltava itseavun tukena tämän alueen demokratiapyrkimyksille. Niiden talous ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteutuminen sekä osallistumisen mahdollistaminen eurooppalaisessa prosessissa edellyttävät kuitenkin rakenteellista apua länneltä. Busek vaatii jopa uusi eurooppalaisia ratkaisuja Euroopan yhteisön ja Euroopan vapaakauppa-alueen EFTA:n rinnalle, jotka hänen mielestään ovat vain esiaste eurooppalaiselle yhteistyölle. (Busek 1990, 5-6) Ehkä yhteisöstä unionin tasolle siirtyminen oli yksi ratkaisu. Kaiken kaikkiaan Euroopalla on paljon annettavaa myös muulle maailmalle esimerkkinä rauhanomaisesti rinnakkain elävistä kansallisvaltioista (ibid., 6).

Lähdeluettelo

Primääriaineisto

ARA, ANGELO, 1987, "Das Erbe Mitteleuropas in Italien", Europäische Rundschau, 15. vsk, nro 3, s. 127-138.

BEHAR, PIERRE, 1991, "Österreich-Ungarn, eine Idee für die Zukunft?", Europäische Rundschau 19, 4, 89-106.

BENDER, PETER, 1987, "Mitteleuropa - Mode, Modell oder Motiv", Europäische Rundschau 1, 95-104.

BENDER, PETER, "Die Notgemeinschaft der Teilungsoffer", 76-86. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland

Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

BONDY, FRANÇOIS, "Blick zurück in Hoffnung", 33-45. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

BONDY, FRANÇOIS, 1986, "Mehrerlei Mitteleuropa", Europäische Rundschau, 14, 3, 89-92.

BRIX, EMIL, 1988, "Das Konzept einer zentraleuropäischen Föderation", Europäische Rundschau, 16, 4, 147-149.

BRZEZINSKI, ZBIGNIEW, 1988, "Östlich von Deutschland, westlich von Russland", Europäische Rundschau, 16, 4, 3-12.

BUCHALA, RUDOLF, 1989, "Mitteleuropa - das Recht auf die Zukunft", Europäische Rundschau, 17, 1, 147-150.

BUSEK, ERHARD, 1986a, "Besinnung auf Mitteleuropa", Europäische Rundschau, 14, 1, 3-12.

BUSEK, ERHARD, 1990, "Die Entwicklung in Mitteleuropa - eine gesamteuropäische Aufgabe", Europäische Rundschau, 18, 2, 3-8.

BUSEK, ERHARD, 1986b, "Ist Österreich bereit für Mitteleuropa?", Europäische Rundschau, 14, 4, 11-26.

BUSEK, ERHARD, "Versuchsstation für Weltuntergänge - Hoffnung auf eine bessere Zeit?", 15-32. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

BUTSCHEK, FELIX, 1991, "Wirtschaftszentrum Mitteleuropa?", Europäische Rundschau, 19, 1, 3-12.

BÖHR, CHRISTOPH, 1995, "Am Ende der europäischen Nachkriegsordnung: Auf der Suche nach einer neuen Kohärenz von Interesse und Verantwortung", Aussenpolitik, nro 2, s. 115-125.

COUDENHOVE-KALERGI, BARBARA, 1986, "Die Renaissance eines Begriffs und die österreichische Identität", Europäische Rundschau, 14, 2, 133-134.

CSÁKY, MORITZ, 1986, "Österreich und die Mitteleuropaidee", Europäische Rundschau, 14, 2, 99-108.

DEÁK, ISTVÁN, 1991, "Das Verhältnis Deutschlands und Österreichs zu Ost-Mitteleuropa", Europäische Rundschau, 19, 4, 115-120.

DIETZ, RAIMUND, 1993, "Transformation in Mittel- und Osteuropa", Europäische Rundschau, 21, 2, 61-76.

ETTMAYER, WENDELIN, 1987, "Mitteleuropa - belastet die Geschichte?", Europäische Rundschau, 15, 1, 108.

FEJTÖ, FRANÇOISE, 1988, "Ein nicht wiedergutmachender Fehler: die Zerstörung von Österreich-Ungarn", Europäische Rundschau, 16, 4, 13-22.

GROBE-HAGEL, KARL, "Deutschland - Mitteleuropa - Nation(alismus)", 103-119. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

HANÁK, PETER, 1986, "Gab es eine mitteleuropäische Identität in der Geschichte?", Europäische Rundschau, 14, 2, 115-124.

HEGEDÜS, ANDRAS, "Karpaten-Becken und Mitteleuropa", 57-75. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

HÖLL, OTMAR, 1995, "Österreichische Aussenpolitik", SWS-Rundschau, nro 4, 461-467.

KENDE, PIERRE, 1991, "Die Donauföderation: Eine Möglichkeit", Europäische Rundschau, 19, 4, 107-114.

KIRCHSCHLÄGER, RUDOLF, 1988, "Auf dem Weg zu einem grösseren Europa", 16, 1, 3-6.

KONRAD, GYÖRGY, 1985, Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen, Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.

KREISKY, BRUNO, 1990, Eurooppalaisen muistemat, Gummerus: Jyväskylä.

KREJCI, HERBERT, 1990, "Österreich und das 'neue Europa'", Europäische Rundschau, 18, 2, 19-22.

LEIPOLD, HELMUT, 1995, "Zur Osterweiterung der Europäischen Union: Chancen und Hindernisse", Aussenpolitik, 2, 126-135.

LENDVAI, PAUL, 1991, "In 'Mitteleuropa'", Europäische Rundschau, 19, 1, 100-102.

MEIER, CHRISTIAN, 1994, "Ansätze zu einer Zusammenarbeit in der ostmitteleuropäischen Region", Aussenpolitik, 3, 254-262.

MEYER, HENRY CORD, 1955, Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945. Martinus Nijhoff: Haag.

MLYNÁR, ZDENEK, "Mitteleuropa in Ost-West-Konflikt", 46-56. Kirjassa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

NAUMANN, FRIEDRICH, 1917, (alkuperäinen julkaistu 1915) Mellaneuropa. J.A. Lindblads förlag: Uppsala.

NOWOTNY, THOMAS, 1986, "Dialog der Gegensätze über Mitteleuropa", Europäische Rundschau, 14, 3, 105-108.

NÖTZOLD, JÜRGEN, 1995, "Europäische Union und Ostmitteleuropa: Erwartungen und Ungewissheiten", Aussenpolitik, 1, 326-334.

NÖTZOLD, JÜRGEN, 1994, "Wann werden die Staaten Ostmitteleuropas EU-Mitglieder", Europäische Rundschau, 22, 4, 53-66.

NÖTZOLD, JÜRGEN, 1993/4, "Der östliche Teil Europas - Randgebiet oder Bestandteil der europäischen Integration?", Aussenpolitik, 326-334.

PAPCKE, SVEN, "Mitteleuropa - Kopfgeburt oder politische Chance?", 120-135. Kirjassa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

PAULI, RUTH, 1987, "Mitteleuropa - als Prinzip", Europäische Rundschau, 15, 1, 114-

PUAUX, FRANÇOIS, 1988, "Mitteleuropa - eine Wunschvorstellung?", Europäische Rundschau, 16, 1, 41-48

ROVAN, JOSEPH, "Mitteleuropa gegen Europa", 1-14. Kirjassa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

RUDOLPH, HERMANN, "Ein Stellvertreterkrieg am falschen Platz. Zur Mitteleuropa-Diskussion in der Bundesrepublik", 136-144. Kirjassa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

SEBESTYEN, GYÖRGY, 1989, "Fünf Thesen zur Dialektik einer Nachbarschaft", Europäische Rundschau, 17, 1, 89-98.

SKALNIK, KURT, 1986, "Mitteleuropa ist Donau-Europa", Europäische Rundschau, 14, 2, 135-136

STAMM, RUDOLF, 1991, "Die Pentagonale als Beitrag zur Annäherung in Europa", Europäische Rundschau, 19, 2, 35-42.

STOURZH, GERALD, 1990, "Nach der deutschen Einheit: Österreichs Standort in Europa", Europäische Rundschau, 18, 4, 3-14.

STREITENBERGER, WOLFGANG, 1992, "Mittlere Städte in Mitteleuropa", Europäische Rundschau, 20, 3, 115-118.

SUCHARIPA, ERNST, 1991, "Österreichs aktive Ostpolitik", Europäische Rundschau, 19, 4, 135-138.

THALBERG, HANS, 1986, "Zentraleuropa: Die Kunst des Möglichen", Europäische Rundschau, 14, 1, 3-8.

TROST, ERNST, 1986, "Eine mitteleuropäische Erfahrung", Europäische Rundschau, 14, 2, 125-126.

TRUGLY, EDMUND, "Liegt Österreich in West-Europa? Grundlegung der Mittelosteuropäistik", 145-160. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

VOIGT, KARSTEN D., "Mitteleuropa - ein Konzept mit unklarer politischer Substanz, ein Raum mit wechselnden Grenzen", 96-102. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

WEIDENFELD, WERNER, "Mitteleuropa - Traum oder Trauma von der Zukunft Europas?", 87-95. Teoksessa PAPCKE, SVEN ja WEIDENFELD, WERNER (toim.), 1988, Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.

WELFENS, PAUL J., 1995, "EU und ostmitteleuropäischen Länder: Probleme und Optionen der Integration", *Aussenpolitik*, 3, 232-241.

ZETTL, WALTER, 1986, "Mitteleuropa - Tarockanische Utopie oder Heimweh nach dem Völkerkerker?", *Europäische Rundschau*, 14, 3, 93-98.

Sekundäriaineisto

ANTOLA, ESKO, 1995, Mikä on HVK?, Eurooppatietoa 158/1995, Ulkoasiainministeriön Eurooppa-tiedotus, Painatuskeskus Oy 10/1995: Helsinki.

GERNER, KRISTIAN, 1992, Centraleuropas återkomst, 2. painos, C. E. Fritzes AB: Tukholma.

KORHONEN, PEKKA, 1992, The Origin of the Idea of the Pacific Free Trade Area. A Study of Japanese Rhetorical Categories and Discussion on International Integration 1945-1968, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylän yliopiston monistuskeskus ja Sisäsuomi Oy: Jyväskylä.

KOSKIAHO, BRIITTA, 1990, Ohi, läpi ja reunojen yli. Tutkimuksenteon peruskysymyksiä, Painokaari Oy: Helsinki.

LAU, JÖRG, "Anthony Giddens propagiert eine radikale Reformpolitik - jenseits von Links und Rechts". Haastattelu *Die Zeit*-lehdessä 18.4.1997, no. 17.

PALONEN, KARI, 1988, Tekstistä politiikkaan, Karisto Oy: Hämeenlinna.

SAARIKOSKI, VESA, 1996, "Kolmas Eurooppa 1900-luvulla: olematon vaihtoehto?", *Politiikka* 38:2, 86-97.

SALOMAA, MARKKU, 1996, "Jaetussa turvallisuudessa piilee vaara", *Helsingin Sanomat*, 108. vsk, 5. heinäkuuta, 2.

SCHLÖGEL, KARL, 1989, "Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa", Siedler bei Corso: Berliini.

VÄYRYNEN, RAIMO, "Small states in different theoretical traditions of international relations research", . Kirjassa HÖLL, OTMAR (toim.), 1983, Small States in Europe and Dependence, The Laxenburg Papers, Novographic: Wien.

Henkilöluettelo

BENDER, PETER (1923-), Westdeutscher Rundfunkin (lännen-)kirjeenvaihtaja, Berliini.

BONDY, FRANÇOIS (1915-), sanomalehtimies, toimittaja, Schweizer Monatsheften toimituskunnan jäsen, Zürich.

BRZEZINSKI, ZBIGNIEW, Yhdysvaltojen presidentin turvallisuusneuvonantaja 1977-81; Columbia Universityn valtio-opin professori, New York.

BRIX, EMIL, Tiede- ja tutkimusministeriö, Wien.

BUCHALA, RUDOLF, Slesisches Forschungsinstitutin dosentti, Kattowitz.

BUSEK, ERHARD, varapormestari, ja Itävallan Kansanpuolueen (Österreichische Volkspartei ÖVP) puheenjohtaja, Wien.

BUTSCHEK, FELIX, Itävallan taloustutkimusinstituutin vt. johtaja, Wien.

BÖHR, CHRISTOPH, Saksan kristillisdemokraattisen puolueen Rheinland-Palatinaten osavaltion puheenjohtaja

COUDENHOVE-KALERGI, BARBARA, Itävallan yleisradion (Österreichische Rundfunk ORF) Itä- ja Kaakkois-Euroopan toimituksen johtava toimittaja

ja, Wien. Sukua 1900-luvun alun paneurooppalaisen ideologian kehittäjälle Richard Nikolaus Graf von Coudenhove-Kalergille.

CSÁKY, MORITZ, Karl Franzenin yliopiston Itävallan historian professori, Graz.

DEÁK, ISTVÁN, Columbia Universityn Itäisen Keski-Euroopan (Ost-Mitteleuropa) historian professori, New York.

DIETZ, RAIMUND, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Wien.

ETTMAYER, WENDELIN, diplomaatti ja Itävallan parlamentin (Nationalrat) jäsen, Wien.

FEJTŐ, FRANÇOIS, professori, Institut d'Etudes Politiques , Pariisi.

GERNER, KRISTIAN, Lundin yliopiston dosentti, Itä-Euroopan tutkija, Lund.

GROBE-HAGEL, KARL (1936-), Frankfurter Rundschau toimittaja.

HANÁK, PETER, historian professori, Budapest.

HEGEDÜS, ANDRAS (1922-), sosiologian professori, Unkarin kansantasavallan entinen pääministeri, Budapest.

KENDE, PIERRE, politiikan tutkija, C.N.R.S.-tutkimuskeskuksen johtaja, Pariisi.

KIRCHSCHLÄGER, RUDOLF, Itävallan entinen liitopresidentti, Wien.

KONRAD, GYÖRGY, kirjailija ja filosofi, Budapest.

LEIPOLD, HELMUT, Universität Marburg, kansantaloustieteen laitos, Marburg.

LENDVAI, PAUL, Europäische Rundschau päätoimittaja, Wien.

MEYER, HENRY CORD, Yhdysvaltain armeijan entinen neuvonantaja.

MLYNÁR, ZDENEK (1930-), Innsbruckin yliopiston valtio-opin dosentti, Österreichisches Institut für Internationale Politikin jäsen, Innsbruck.

NOWOTNY, HANS, osastonjohtaja, Itävallan ulkoasiainministeriö, Wien.

NÖTZOLD, JÜRGEN, Kansainvälisen politiikan ja turvallisuuden tutkimusinstituutti (Forschungsinstitut für Internationale Politik und Sicherheit), Poliittika- ja tiedesäätiö (Stiftung Wissenschaft und Politik), Ebenhausen.

PAPCKE, SVEN (1939-), Münsterin yliopiston (Westfälische Wilhelms-Universität) sosiologian professori, Münster.

PAULI, RUTH, Kurier-päivälehdien toimituskunnan jäsen, Wien.

PUAUX, FRANÇOIS, suurlähettiläs, Pariisi.

ROVAN, JOSEPH (1918-), Sorbonnen yliopiston saksan historian professori, Bureau international de liaison et de documentationin puheenjohtaja, Pariisi.

RUDOLPH, HERMANN (1939-), Süddeutsche Zeitungin toimittaja, München.

SEBESTYEN, GYÖRGY, kirjailija, aikakauslehti "Pannonian" päätoimittaja, Wien. 86

SKALNIK, KURT, osastonjohtaja, Itävallan presidentinkanslian lehdistöosaston johtaja, Wien.

SUCHARIPA, ERNST, Itä- ja Kaakkois-Euroopan osaston osastonjohtaja, Itävallan ulkoasiainministeriö, Wien.

THALBERG, HANS, Itävallan kansainvälisten suhteiden instituutin johtaja, Wien.

TROST, ERNST, Neue Kronen-Zeitungin toimituskunnan jäsen, Wien.

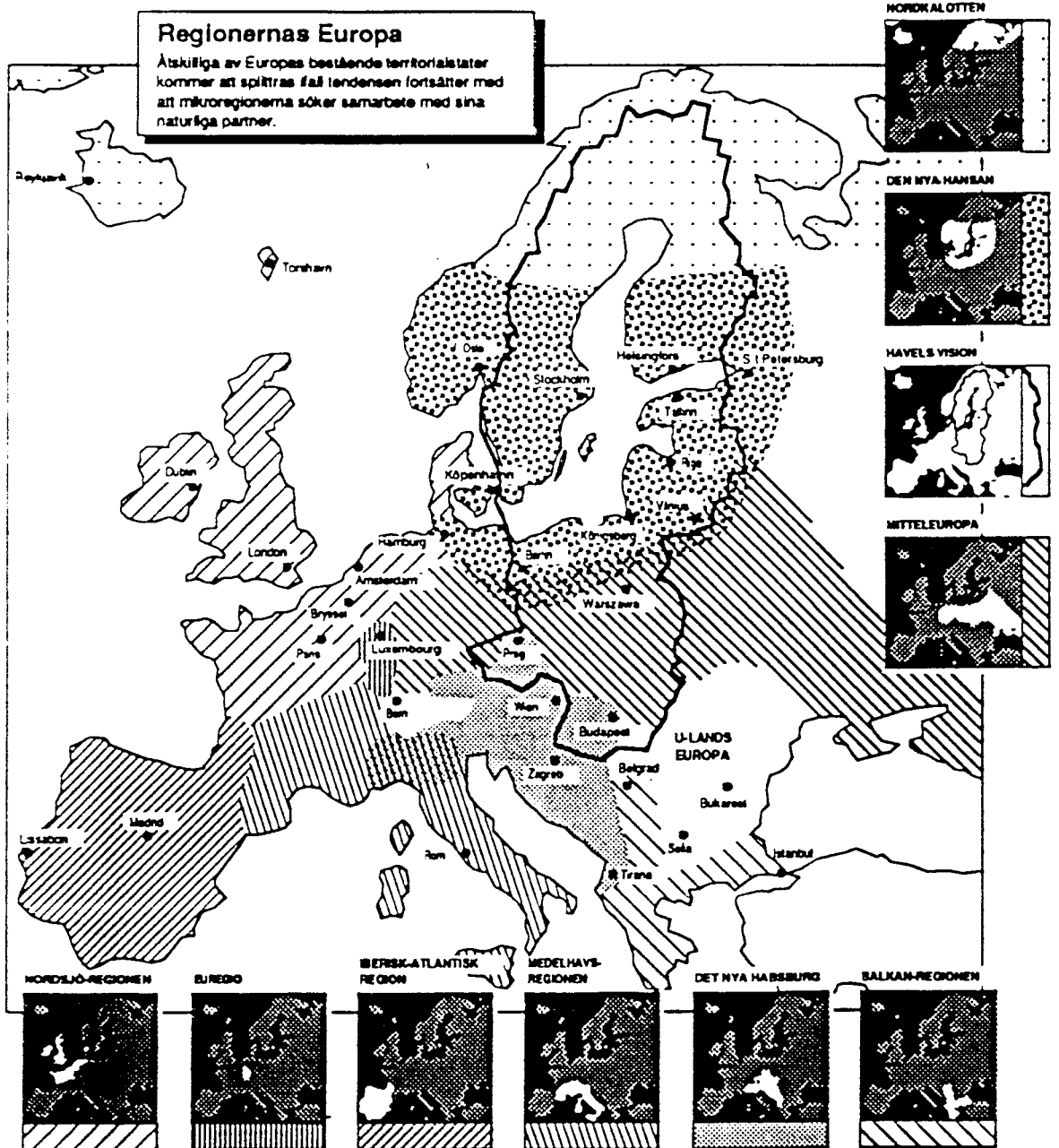
TRUGLY, EDMUND (1925-), RIAS Berlinin idänsaston toimittaja, Berliini.

VOIGT, KARSTEN D. (1941-), Saksan valtiopäivien jäsen, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen SPD:n puoluehallituksen jäsen, Bonn.

WEIDENFELD, WERNER (1947-), Mainzin yliopiston valtio-opin professori, Sorbonnen yliopiston "professeur associé" Pariisissa.

ZETTL, WALTER, Itävallan kulttuuri-instituutin entinen johtaja Roomassa.

LIITTEET

Kuva 1. Alueitten Eurooppa (Gerner 1992, 216)

Jagiellonska och tyskromerska rikena vid slutet av 1400-talet

Kartta 1. Jagellonien valtakunta ja saksalaisroomalainen valtakunta 1400-luvulla (Gerner 1992, 124)

Kartta 2. Keski-Eurooppa maailmansotien välillä 1918–1939 (Gerner 1992, 62)